

მ მ ა მ ბ ე

თ ვ ი უ რ ი ქ უ რ ნ ა ლ ი

წელიწადი მეშვიდე

№ 5

Довольно интересно. Тиража 15-го тома 1200 эк.

8 ა ი ს ი, 1900

ტ ფ ი ლ ის ი

საბჭოთაო წიგნების გამომცემლობის დასახელება

1900

3/19

183

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 15-го Юня 1900 г.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

83.

- I—**მედილის გოდება.**—(ეტიუდი) შ. ანაკვისპარქლასა . 1
- II—**ნავარდობა.**—IX—XIV.—ნაწილი მესამე.—მოთხრობა ქედანასა. (გაგრძელება) 9
- III—**დამონებულნი.**—რომანი ბოლგართა ცხოვრებიდან, იგ. ვაზოვასა, ნაწილი მეორე.—XXVI—XXXV III. თარგმანი თ. ს.—სა (გაგრძელება) 36
- IV—**სამეგრელოს აღწერა.**—არქანჯელო ლამბერტისა, (თარგმანი იტალიურით) 1
- V—**„მეფის ტყაოსნის“ ყალბი აღგილები** —LXXV—LXXVIII—ად. ს.—შვიდისა 18
- VI—**თავადასავალი იმერთა მეფის სოლომონ დიდის შვილის-შვილის ბატონიშვილის გიორგისა.**—(ავტობიოგრაფია) თ. ყაზანასა 41
- VII—**ანდრია მოციქულის და წმ. ნინოს ნულვაწყო.**—სა საქართველოში.—იგ. ჯაფახაშვიდისა 55
- VIII—**„ცხოვრება და ხელოვნება“.**—ტოლსტოის ახალი რომანი „აღდგომა“, კაცა აბაშაძისა 71

(ნახე მეორე გვერდი)

ჭედლის გოდება

(ეტიუდი)

1

— წამო, წამო აქით და ყველაფერს გიამბობ!..— ეუბნება ჭედლილა თავის სატრფოს და თან წინა მარჯვენა ფეხს გვერდში უბრაგუნებს.

— სად წამოვიდე?! აქ მიაშბე!— უბასუხებს დედა-ცხვარი და ეურჩება.

— არა, ჩემო კარგო, მოვშორდეთ ამ ფარას. აქ დაგვიშლიან. აგერ, იქით ჯაგს მოვეფაროთ. იქ არავინ შეგვაწყვეტინებს ლაპარაკს. იქ გულ-დამშვიდებით გიამბობ ყველაფერს, — ეხვეწება ჭედლილა და ახლა ფეხის მაგივრად ცხვირის შეხებით იწვევს ფარის კარგად მოშორებით ჯაგისკენ.

— კარგი, წავიდე!..— დასთანხმდა დედა-ცხვარი და შემდეგაც ორივე ერთმანერთს გაეკვრნენ და თავ-ჩაღუნულები ტუს-ტუსით ჯაგისკენ გაეშურნენ.

ფარა კი, თითქოს ზღვა ოდნავ ირყევიაო, ზევით და ზევით ოდნავის მოძრაობით მიდის მთის წვერისკენ, სადაც მწვანე ხავერდში ჩაფლული მწყემსი სალამურს გულ-საკლავად აკენებს და ამ კენესით თავისს მწირ ცხოვრებას აუწყებს ცას და თავის ცხვირს ფარას. .

— ხომ გახსოვს, გუშინ წინ რომ წამიყვანეს აქედან?! — დაიწყო ჭედილამ, როდესაც ჯაგს ამოეთარნენ და წამოწვნენ მწვანეზე.

— როგორ არ მახსოვს!... იცი, მერე რანაირად ვიტირე, როდესაც შენ წავიყვანეს?! მეგონა, აღარ დაბრუნდებოდი, როგორც ჩვენი საწყალი ბატკუნა...

— მართლა, მისი გზა და კვალი სულ დაიკარგა!... მაგრამ... — მწარედ დაიღრჩჯა ჭედილა, შუბლის კანი სიმწარით შექმუნა, იმ ბატკუნას ხვედრის წარმოდგენა თავიდან გაედევნა, მოეშორებინა და თან ამას უსიტყვოდ გაიძახოდა: „ნეტავი შენ, რომ ბატკუნას ხვედრი წარმოდგენილი არა გაქვს, თორემ მაშინ უფრო ბევრს იტირებდიო...“

— ჰო, დავანებოთ ბატკუნას ხვედრს თავი და, აი, რას გეტყვი, — ცოტა ჭმუნვის შემდეგ განაგრძო ჭედილამ...

— თქვი, თქვი, ყურს გიგდებ!

— გული თუმცა მეთანაღრებოდა, — მოჰყვა ჭედილა: — როდესაც ფარას გაგვაშორეს ათამდის ჭედილა, მაინც მზიარულად ჩავიარეთ ეს გვერდა. შევედით სოფელში და ვინც შეგვხვდა, ყველა ამას გაიძახოდა: „საწყალი, დაიღუპა, დაიღუპა!.. მერე, რა ახალგაზდა იყოვო“!.. „იქ მიგიდის?!“ ამ სიტყვების შემდეგ უეჭველად დაეკითხებოდნენ ჩვენს... იმას კი არა, აგერ, იქ რომ უკრავს გულის საკლავად!.. ოო, რა მწვანედ მოსთქვამს?! ხომ გეყურება? მაგრამ ეხლა მაგისი მოთქმა გულს მიმღვრევს... ეგ რაა?.. უარესი სიმწარე, უარესი ტანჯვა და ვაება უნდა ჰხედეს, რომ მაშინ მიჰხედეს სხვის ტანჯვასაც! მაგათ ჰგონიათ, მარტო იგინი იტანჯებიან და ჩვენ კი ყურს აღარ ვვათხოვებენ, ჩვენი კვნესა, კვნესად არ მიაჩნიათ... ეგენი ცდილობენ თავიანთ სასარგებლოდ სხვას ყოველგვარი უსამართლობა მიაყენონ, ამას კანონიერად სთვლიან, და, თუ მაგათ სულ ცოტა უსამართლობა რამ მიაყენეს, სასოწარკვეთილებით გაიძახიან: „ღმერთო, ჩაბოიკცეს შენი სამარ-

თალიო!..“ ღმერთსაც კი ჰგმობენ. რად მოსთქვამს მაგრე მწა-
რედ, აგერ ის, მთის წვერზედ რომ წამოსკუბებულა?! რა აწუ-
ხებს? რა და ის, რომ რად გვეყარაულობს ჩვენ, დღე-ღამე რად
გვივლის, წვიმა-ქარიშხალში გარედ ყოფნა რად უნდება... იმას
კი არა ჰხედავს, რომ ჩვენ, ჩვენ მოკლებული თავისუფლებას,
წელიწადში ორჯერ გვეკრეჭავს, გეწველავს და ყველაფერი თა-
ვის სასარგებლოდ მიაქვს. ჩვენ სამაგიეროდ? ჩვენ თავისუფლე-
ბის მოკლება და ზედ დამატებით...

„მაგრამ ზედ დამატებით რაც მოგვდის, ამაზე მერე ვიტყვი.
ეხლა კი, ცოტა არ იყოს, გავები იმისთვის, რომ გული მომი-
ვიდა, ტანჯვის ფიალა ამევსო, და საუბარმა გადაუხვია...

„იმას ვამბობდი: ეგ კი არ იყო, რომელიც კენესის, მეო-
რე, ჩიტუას რომ ეძახიან, ის მოგვდევდა უკან და სოფლელებს
უპასუხებდა იმათ კითხვაზედ: „ჰო, იქ მიმიდისო“...

„კითხვა-პასუხი მეყურებოდა და იმას კი ვეღარ მივხვედ-
როდი, თუ სად და რისთვის მივუდიოდით. ცოტა არ იყოს ამ
კითხვამ შემაფიქრინა, და დამავიწყდა, რომ უკან ჩიტუა მო-
გვდევდა. თურმე შევმდგარიყავი, ფიქრში გავრთულიყავი, და
სხვა ქედილებს ჩამოვრჩი.

— აი, შე ვერანავ, შენა!..— შემომესმა ჩიტუას ქვივილი,
და ამავე დროს კომბალი ისე ძლიერად მომხვდა, რომ თვალი-
დან სიმწვავით ნაპერწკლები წამომცვივდა.

„ცუხცუხით მოვეწიე სხვებს და შიგ შუაში შევერიე. მეტს
რას ვიზამდი?! ჩქარა წამოგვისინა და ერთ სახლის წინ ბაკში
შეგელალა. საღამოს ხანი იყო. ხალხი ბევრი ირეოდა. ყველას
კი თავბირი ჩამოსტიროდა. სახლში? სახლში კი არ ვიცი რა
ხდებოდა, და იქიდან კი გულსაკლავი ხმა გამოისმოდა: ტირი-
ლი, გამწარებული კივილი, სასოწარკვეთილებითი ოხვრა და
გმინვა, აი, რა მოისმოდა სახლიდან. ამის გამგონს მეც თვა-
ლი ამიცრემლდა და ბაკის კუთხეში მივიჯუჭყე.

გინმარებს, როგორც ოქროს. მეაფსუსება, რომ ამ ოქრომ უსარ-
გებლოდ ჩაიაროს და დაიკარგოს.

— თუ კი მაგისტანა სიკეთეს მიზამ, ხაზეინო, განა მად-
ლობის მეტი-და მეტქმის რამე!

— ვა, სიკეთე რომელია! სიკეთეს კი არ გიშვრები, ჩე-
მო მიხაკა, მე, როგორც პატროსანი კაცი, ჩემ მოვალეობას ვას-
რულებ. გეუბნები, ცხონებული მამაშენი ჩემი მეგობარი იყო-
მეთქი. მაშ თუ მეგობარი მეგობრის შვილს არ უპატრონებს
და ყურს არ უგდებს, რიდას ქრისტიანები და ღვთის მადიდებელ-
ნი უნდა ვიყვნეთ! რა ვიცი, მე კი ასე მგონია და!.. მე მარტო ის კი
არა მსურს, რომ მოჯამაგირედ იყო ჩემთან; მე სულ სხვა ფიქრი
მაქვს. მე მინდა შენ თამბაქოს ხელი შეისწავლო. ეხლა ბერ-
ძნები მყვანან ამხანაგად; ნახევარი მოსავალი თამბაქოსი იმათა
ჰხედებათ. რისთვის? ჰაზირ ჩვენმა ქართველმა კაცმა ისარგებ-
ლოს სხვის სარგებლობას? ქართველები და სომხები რას გაუყ-
ვებართ, — ორივე ძმები ვართ. თამბაქოს ხელს ისწავლი, ბერძ-
ნებს დავითხოვ და შენ მიგიყენებ ამხანაგად, — შენ არ მირჩე-
ნხარ ვილაც გადმოვარდნილ ბერძნებს! შენც ღმერთი გიშვე-
ლის, ბედი წაღმა დაგიტრიალდება და გამდიდრდება, კაცად
იქცევი; ქვეყანა ასე ტრიალებს ერთი-ერთმანეთის დახმარე-
ბით. შავიძლიან ბერმე შენ თვითონ გაიკეთო შენთვის საკუ-
თარი პლანტაცია, თუ ჩემთან აღარ მაისურვებ ამხანაგობას.
რამდენი კაცი გაკეთდა თამბაქოთი ამ ცოტა ხანში! ჩემი საქ-
მეც თამბაქომ არ წამოსწია წინ? თუ შენ გამდიდრდება, ჩემ-
თვისაც გასახარო და სასიამოვნო იქნება ეს, რადგანაც ჩემის
დახმარებით იქნები გამდიდრებული. ჰამ ჩემთვის სახელი იქნე-
ბა ეს, ჰამაც იტყვი, ღმერთმა უშველოს ალექსეი მელიქიჩხაო.

— დიდი მადლობელი გახლავარ, ხაზეინო, მაგისტანა გულ-
შემატკივრობისათვის. ღმერთმა დიდხანს მიცოცხლოს შენი
თავი ჩენს სანუგეშოდ. ღმერთმა ნუ დაგიკარგოს ის ამაგი, რა-
საც მე შენ მიშვრები, ანუ მიზამ მომავალში. თუ მე ვერ გა-
დაგიხდი, ღმერთმა გადაგიხადოს ჩენს მაგიერ. მხოლოდ ახლა
ერთი სათხოვარი მაქვს შენთან. რადგანაც მე დიდი დამნაშავე

კი არსად იყო. რად? ვერ გავიგე კია და რა წამსაც კი გავი-
გე, თუ იმ სახლში რაც მომხდარიყო, შიშმა ამიტანა. თან-და-
თან ისე გამიძლიერდა შიში, რომ ტანმა თახთახი დამიწყო.
თითქმის ადგილიდან ვბტოდი, ჩემ თავს ვეღარ ვიმორჩილებდი.
ჩემ დღეში არ შემეცინია ისე, შუა ზამთარშიაც კი, როგორც
იმ ღამეს. კინალამ გადავირიე. არ ვიცოდი, რა მექნა. რისთვის
დამემართა ეს?!. ოჰ, რანაირ ტანჯვა გამოვიარე იმ ღამეს, ჩე-
მო კარგო!... დედა-ბერი დამშვიდდა, სახლში შევიდა. მე კი
ვთრთოდი, ბეწვიც კი მიხტოდა, და რაც დრო გადიოდა,
თრთოლა, სხეულის წვა და ჩხვლეტა უფრო მემატებოდა...

III

„მტრედის ფრად გათენდა თუ არა, ხალხის ფეხის ხმა
ისევ ასტყდა. ჩქარა ეზოში ხეების ქვეშ ცეცხლი რამდენსამე
ადგილას გააჩაღეს, გვერდით დიდრონი ქვები მოუწყეს და ზედ
წყალით სავსე ქვაბები შემოსდგეს. მე ყოველივე ამას თრთო-
ლით თვალ-ყურს ვადევნებდი და გონს ვერ მოვდიოდი...

„ახმაურდა სოფელი: მოისმა ხალხის ლაპარაკი, საქონ-
ლის ბლავილი, ძაღლების ყევა, და სადაც ჩვენ ვიყავით, იმ
ეზოდან ფრთოსანთ რუკ-რუკ-კურ--კური. იქ მამალს გარს
ქათმები შემოეხვია და ერთის ამბით და კიყინით ნაგავს გამალებუ-
ლი ჰქექავდა, აქ ინდაურს თავი მალლა აელო და „ყიავ-ყიავს“
უდარდელად გაიძახდა, იქიან კიდევ დედალი სეირნობით „კააა-კა-
კას“ ინდაურსავით უდარდელად მოსთქვამდა და დრო-გამოშ-
ვებით შეაყენებდა თავის გალობას და გაშტერებით ძირს დედა-
მიწას დააცქერდებოდა, ფეხს გაუს-გამოუსვამდა და ისევ თავის
გალობას აგრძობდა...

„თანდათან ცაც ფერადდებოდა და...

— მოიცა, — უეცრივ გააწყვეტინა ჭედლის სიტყვა დე-
დალმა სხვარმა: — მთელ ღამეს ტანის თახ-თახი არ შეგწყვე-
ტია?..

— არა, მაშნა. მთელ ღამეს — კბილს კბილზე მაცემინებდა და მხოლოდ, ხალხის ფეხის ხმა ნამეტნავად ინდაურისა და დედლის მოთქმა რომ ასტყდა, ცოტა არ იყოს, გავერთე და, არ მახსოვს, მაშინაც მითანთახებდა ტანი, თუ არა.

— მაშ მთელ ღამეს არა გძინებია?!

— ერთ წუთს რომ თვალი მომეხუჭნა, რალა მინდოდა!..

— საწყალო, რანაირად დაიტანჯებოდი!..

— დავიტანჯებოდი?! დავიტანჯე კი არა, მეტიც მომივიდა. მთლად დავდნი, დავდნი-მეთქი; გონება სულ ამიხდა... აკი გეუბნები, ცოტათი ხმაურობამ გამართო განთიადისას. მაგრამ, როდესაც სახლის კარი გაჭრიალდა და ისევ მანდილო-სანი გამოჩნდა, რომლის ხილვის შემდეგ შუალამისას ტანის თახთახი ამივარდა, და მთლად ჩაფუფქული ოღნავის ნაბიჯით წინ წამოდგა და იქავე ხეების ქვეშ მოფუსფუსეთ მიაძახა: „გეთაყვათ, მეზობლებო, ყველაფერი წესიერად დაიჭირეთო, უარესად ცეცხლი მომეკიდა. სად ვიყავ და სად არა, აღარა მესურებოდა-რა. ჯერ არა მენახა-რა იმისთანა, რასაც უნდა შევეშინებინე, მაგრამ მე შიშმა უკვე მომითავა. რა მაშინებდა, ჩქარა ისაც ვიხილე. თურმე ჩემ სხეულს წინაღვე უგრძენია, რაც მომელოდა, მაგრამ შემთხვევით გადაერჩი და, აი, ეხლა შენს გვერდით ვარ. იმავე ბაკში, რომელშიაც ჩვენ ვიყავით გამომწყდელი, ერთი ისეთი უშობელი ება, რომ თვალს ვერ მოაშორებდი. მშვენიერი ტანი, მთლად ჩარგვალელებული სხეული, მშვენიერად დაწმენდილი ბეწვი, მშვენიერი რქები, მსხვილი, მორღვეული, გონივრული თვალები, აი, რა ამკობდა უშობელს და რა იტაცებდა მაყურებლის თვალს!

„სულ არ გაუფლია რამოდენსამე წუთს, რომ ბაკის კარი შემოაღეს და უშობელი წამოაყენეს. მძიმედ, სულ მძიმედ გონივრული თვალები გადაატრიალ-გადმოატრიალა და წელში გაიხნიქა. გაზმორება არც კი დააცადეს, დაუნდობრივ საშინლად სახრე გადუქირეს ბეჭებში და, საცოდავი, საჩქაროდ ბაკიდან გაიყვანეს. „გაგინხმეთ ხელები!“ უვნებლივ დაწყველი

სახრის დამრტყმელი. მგელიც კი შედგებოდა იმის სიღამაზის წინ და იგი ხომ აღამიანი იყო, რომ ისე გამომეტებით გაართყა სახრე. მაგრამ შემდეგ ნახულმა სახრის დარტყმა დამავიწყა. წამოაქციეს საცოდავი და, ოხ, ნეტავი არ გამეგონა იმისი სასოწარკვეთით წაბზმუელება, ყელში ხანჯალი გაუყარე!.. სისხლმა ჩქეფა დაიწყა, იქაურობა შეღება. მოისმა ხრიალი. ვხედავდი, როგორ თრთოდა მისი სხეული. ამის მნახველს ტანი მომელეშა; უგრძნობლად გარდმექმნა. მაშინ კი მივხვდი, რისთვისაც მიგვლალეს, რისაც მეშინოდა...

„სახლში ისევ ტირილი, ღრიალი ასტყდა. სტიროდნენ ვაჟკაცს, რომელსაც სიცოცხლე მოესპო, რომელიც უღრო-უღროდ ამ წუთი-სოფელს გამოესალმა და გარედ კიდევ თითონვე უღრო-უღროდ სიცოცხლე წარბ-მოუხრელად მოუსპეს უუმშვენეირესს ქმნილებას... ოჰ, რა ნაირად გულს მისერავდ-სახლიდან ტირილის ხმა!... ვიძახდი: „რატომ სახლი არ ჩამოაინგრევა და ყველას არ ამოგჟღერტავთ, რომ ერთის სიცოცხლის მოსპობას სტირით და მეორეს კი თქვენ განგებ უსპობთ?! რას ემგზავსება თქვენი ტირილი?!

„დედა-ბერი საშინლად შემებრალა, ღამე რომ აჩრდილსავით გამოვიდა და ღმერთს სამართალი უგმო. ეხლა კი შემეზიზნა, ღ სწორედ საგმობელია აღამიანთა სამართალი და არა ღვთისა...

„აკაფეს უშობელი... მკლებსავით დაჭხვეოდნენ და ზოგი ბარკალს მიარბევენებდა, და ზოგი კიდევ მკერდს და ზოგი კიდევ სხვა ნაჭრებს.

— ბიჭებო, — დაიძახა ერთმა მათგანმა: — ე ცხვრებიც გამოლალეთ და დაკალით!...

„წამოგვესივნენ ჩვენც. წაგვავლეს ზოგს ქეჩოში, ზოგს კიდევ ფეხში და თრევით გაგვიტანეს.

— ეგ ორი ჭედილა გაუშვით, ნუ გამოჰჭირით ყელს. ხალხი ცოტაა და ხორცი ტყუილად გაფუქტდებაო... — ამას და მოვკარი ყური და გამოვერკვიე. მანამდის ვერცარას ვგრძნობდი და ველარც რას ვხედავდი. მხოლოდ მაშინ დავინახე, რომ მე და ყოპრალა რვა ყელ-გამოლადრულ ჩვენ მოძმეს დავცქეროდით...

— ვაი შენ დედასა და, ჩემო ბატკუნიაჲ, იქმნება შენც
 ეგრე ყელი გამოგლადრეს!... მწარედ წამოიკენესა დედა-ცხვარ-
 მა, და ცრემლები წამოსცვივდა.

— მაშ არა და...

— აი, თქვე ვერნებო, თქვენა!..

„უეცრივ მოესმათ ჩიტუას ხმა და ნერწყვი გაუშრათ.

— თქვე სამგლეებო, ფარას რას ჩამორჩენილხართ!..— და-
 ჰქუცივლა ჩიტუამ და კომბალი მოუქნია, მაგრამ ცხვრებმა დროით
 უშველეს თავს.

ისენი დაეშენენ ქვევით, და ჩიტუასგან მოქნეული კომ-
 ბალი ჯაგში შეიქვდა.

შ. არაგვისპარკელი

ნ ა ვ ა რ ღ ო ბ ა

მოთხრობა

ნაწილი მესამე

IX *)

ღვთის წირვა

როგორი დროებაც გაატარეს ალალომა და მისმა თანამგზავრებმა თელეთში, ეს უკვე ვიცით გასპარას ლაპარაკიდან მიკირტუმასთან, მხოლოდ ის ხოხობი, რომელიც ივრის ქალაში მოჰკლა „ნოღუცამ“, ალალომ თელეთიდან მთლიანად და ხელშეუხებლად წამოიღო შინ, როგორც თელეთის მიერ „გამოგზავნილი წყალობა“.

აღტაცებულის სიხარულით, დიდის ყიეინით, და სიმღერით შემოვიდნენ მგზავრები სანინლანში. ხალხი ბლომად ეგებებოდათ წინ და წრფელის გულით ულოცავდნენ მლოცავებს მშვიდობით დაბრუნებას სახლში, ხოლო მგზავრნი უპასუხებდნენ: „გწყალობდეთ, გწყალობდეთ თელეთის მადლიო“, რის ნაცვლად ესმოდათ: „თქვენი მწყალობელიც იყოსო“.

მეორე დღისათვის ალალომ ღვთის წირვა შეუკვეთა ტერტერას და მოიწვა სადილზე, როგორც თვით ტერტერა, აგრეთვე მრავალი სხვაც, რასაკვირველია, უფრო ნათესავნი და მახლობელნი. როცა შეიკრიბნენ სტუმრები, ალალომ გამოუ-

*) იხ. „მოამბე“ № XI 1899 წ.

ცხადათ: „იცით, დღეს მე თქვენ ყველანი დაგპატიეთ ხოხობ-ზედ, რომელიც მიწყალობა თელეთმა“, აქ უამბო ყველას ისტორია ხოხბის მოკვლისა ფრიად გაზვიადებულად.

ხოხობის სახელით საუცხოვო სადილი მოამზადებინა ალალომ, მხოლოდ უმთავრესი ყურადღება საქმელებში ხოხობზე იყო მიქცეული. მიიწვია ზურნა: „დღეს ტკბილი დროება უნდა გავატაროთ“, — მიჰმართა ალალომ სტუმრებს, როცა სადილათა სხდებოდნენ. — თვით სადილს საღმრთოური ხასიათი მისცა. ზურნა-დუღუკი სულ საეკლესიო საგალობელთ (ტალებს) უკრავდა. მაგრამ სულ სხვა ფერი დაედო დროების გატარებას, როცა სუფრაზე შემწვარი და ჩახობილი ხოხობი მოიტანეს. გამოჩნდა თუ არა ეს საქმელი კარებში, ალალოს ბრძანებით დუღუკმა „სურფ-ასტვაც“ დაუკრა. ყველამ ქუდები მოიხადეს და პირჯვარი დაიწერეს. მერე დაიწყა ჩამორიგება პატარ-პატარა ნაკუწებად დაქროლი ხოხბისა. ტერტერამ ინება, რათა პირველი ნაჭერი ალალოს აეღო, რადგანაც ღმერთმა და თელეთის მადლმა მას გამოუგზავნა ეს წყალობა-ხოხობი. ალალომ გადიწერა პირჯვარი და აიღო ერთი ნაკუწი. ამის მაგალითს მიჰყენენ ყველანი. როცა ჩამორიგდა ხოხობი, ყველანი წამოიშალნენ ფეხზე, ცალ-ხელში ღვინით სავსე სტაქნები ეჭირათ, მეორეში ხოხბის ნაკუწები. ტერტერამ სომხურად წაიკათხა ლოცვა და დალია ალალოს სადღეგრძელო. დუღუკმა ალალოს ბრძანებით ტალი დაუკრა. ტალის გათავებისას ალალომ წარმოსთქვა: თელეთის მადლი იყოს ყველას — ჩვენ ერთობლივ შემწე. ყველამ ბანი მისცა ალალოს და ფეხზე დგომით დაცალეს სტაქნები. შემდეგ დასხდნენ და მოწიწებით შეექცნენ ხოხბის ნაჭრებს ისე, რომ ძვლებიც კი დაკვნიტეს. გააზავეს ხოხბის ნაჭრები. თამადამ დადგა თეფშზე ოთხი სტაქანი. გაავსო ოთხივე და დალია: ერთი სტაქნით, განმეორებით, ალალოსი და მისი ცოლის სადღეგრძელო; მეორე სტაქნით — „ღმერთმა და თელეთის მადლმა ალალოს პირველი შვილი ვაჟი მისცესო“; მესამე სტაქნით — „თელეთი იყოს ყოველთვის ალალოს ოჯახის შემწე და მფარველო“; მეოთხეთი აღ-

ღეგრძელო ის კეთილი ანგელოზი, რომელიც აღალოს ვაჭრობისა და ოჯახის მფარველი იყო და არისო. როცა თვით აღალომაც დალია ეს საღღეგრძელოები და მადლობაც მოიხადა, დაიწყო:

«ვენაცვალე ღმერთს, ღირსიც არა ვარ მის წყალობას! სარჩო მიწყალობა, იმედი მაქვს შვილსაც მიწყალობებს. განა ჩემს ვაჭრობაში და ვაჭრობით მოგებულ ფულში ღვთის ხელი არ ურევია? მეც თვითონ ეხლა მიკვირს, საიდან და როგორ ვიშოვნე ის ქონება და თანხა, რაც ამ ქამად მე ღვთის წყალობითა მაქვს. თუ ღვთიდან არ იყო ჩემთვის გამოგზავნილი, სად იყო უწინ, რალა ჩემ დროს გადმოვარდა აქეთ, თუნდა ეს თამბაქოს საქმე ავიღოთ. ღმერთმა, როგორცა ვხედავ, ვენაცვალე იმის მადლს,—სთქვა პირჯერის წერით,—ჰუღუღად მე გამომიგზავნა თამბაქოს საქმეც და სხვაც. ხოლო თუ ღმერთი ისეც შემეწევოდა, რომ უწინდელი უსტაბაშობა ისევ იქნებოდა, მე გაყურებინებდით ყველას, როგორ ერთი ასად გადავაქცევდი ჩემ თანხას და ამ გატლევკილ კნიაზების ოხტშიაც მოვიდოდი. ვერ ამოშირეცხია გულიდან მაკათი ჯავრი და რა ექნა! ვისაც უწინდელი უსტაბაშობა არ უნახავს, ნუ დაიკვებებს, მინახამს რამეო, მადლიც მაშინ იყო და მოგებაც. ღმერთმა აცხონოს უსტაბაშ ჰიოვანე—აიღო ხელში ჭიქა და თავი გაღუქკია—რა ყოფაში ვიყავით იმ ცხონებულის ხელში სირაჯები! იცით რა კაცი იყო და როგორ მოდიოდა თავქარიან კნიაზების ოხტში? სწორედ ღვთის ნათლული იყო ის ცხონებული. იმის დროს სირაჯები ბატონები ვიყავით. რა სირაჯები, ყველა ჰამქარი ასე იყო. არც დაეანებებდი თავს სირაჯობას, რომ ის ცხონებული არ მომკვდარიყო და ახალ უსტაბაშებსაც ძალა არ დაჰკარგოდათ ამ უკანასკნელ დროს. თორემ ჩემი ზვრების პატრონი ერთ კაი სასირაჯოს არ ამუშავებდა, მაგრამ ახლა, სიტყვა არის, ან მოსავალი არ მომივიდა, ან მოხდა ვაჭრობა გავადიდო, და მამასისხლად რომ ღვინოები ვიყიდო, და ისიც ყელმოტეხილად დამიწყონ ვაჭრობა ღვინის პატრონებმა, ვერც მოვითმენდი ჩემი ხასიათის პატრო-

ნი და ან რაღა მოგება მექნებოდა. ამისთვის მე ეხლა ისევ ხელდახელ ვაყიდვას ვრჩეობ და კაი ფასებშიაც ვყიდი ჩემ ღვინოებს უხარჯოდ და უარარაოდ. უწინ კი, უსტაბაშობის დროს, ასე არ იყო. აი რა დღეს აყენებდნენ კნიაზებს უსტაბაშები.—აქ უამბო ყველას თავისი საჩივარი უსტაბაშ ჰიოვანესთან (მეორე ნაწ. თავი IV).

— ახ, მართლა და ერთი ახლაც იყოს უწინდელი უსტაბაშობა, — ჩაერია ლაპარაკში ერთი ახალგაზდა სტუმარი, რომელიც ეტყობოდა, ღვინით მოვაქრე უნდა ყოფილიყო.

— ვა, გაგიხაროან, კარგი იქნებოდა, — მიუგო ალალომ, — რომ გეუბნები, მაშინ მე თავს კი აღარ დავანებებდი ღვინით ვაქრობას. მაშინ გეყურებინათ რა ჰადვლებს დავმართავდი!

— ჰადვლები თუ არა გაქვს დამართული და ღვინით არა ვაქრობ, მე ვიცი, ფულები არა გაქვს! — მიჰმართა კიდევ ერთმა სხვა სტუმართაგანმა.

— მაქვს, მაგრამ მაშინ უფრო მომეტებული მექნებოდა; იცი, ახლანდელ დროში რად იქნებოდა კარგი და ჩვენთვის სასარგებლო უწინდელი უსტაბაშობა? უწინ თავადიშვილებს დიდი გული ჰქონდათ, კაცს მაინც კიდევ ეშინოდა იმითი, ახლა კი ყველა მოტეხილები არიან... ეჰ, ეს სუდები რომ არ შემოსულიყო, იქნება უსტაბაშობა არ დაჰკარგავდა თავის ძალას... თუმცა კი ჰკვიანი კაცი ახლანდელ სუდებს უფრო სასარგებლოდ გამოიყენებს.

იქნება კიდევ გაეგრძელებინათ ამ გვარი ლაპარაკი, რომ ამ დროს არ შესულიყო სახლში ახლად მოსული შორიდან ალალოს მეგობარი, რომელსაც აღტაცებით მიეგებნენ ყველანი და მისი მოსვლით გააახლეს სუფრა და დაიწყეს ახალი სადღეგრძელოები.

თ ა ნ ე ზ ე

იყო შემოდგომის ის დრო, როცა ყოველ მდორე ნიავის დაბერვით ხეებიდან ჩამოდის ტყაპა-ტყუპით გაყვითლებული ფოთლები და აქრელებს უკვე ქვეშ შავად შემოდებულ ფოთლებს; სწორედ ის დრო, როცა ცეცხლი ტკბილდება და უსაქმობა ხშირდება. საღამო ახლოვდებოდა. მთაზე შავად შეკუმშული ჯანლი ნელ-ნელა იწევდა ძირს—მთის კალთებისკენ, თანდათან თხელდებოდა, შავი ფერი უბაცდებოდა და წვებოდა მთის კალთებზე გაშენებულ სოფელ ე—ში. ამ სოფელში, ერთი სახლის ეზოში, სადაც ბლომად იყო გაშენებული მრავალგვარი ხეხილი, ნამხურალეე თონეზე ისხდნენ მეზობლის გოგოები—ესე შედიოდნენ—ზოგს მათგანს თავზე და ბეჭებზე ჩიხოლა ედო, ზოგს ახალუხი, ზოგს კაბა, ზოგიც ისე უარაროდ იჯდა. ისინი სრულიად ყურადღებას არ აქცევდნენ, როგორ მოიღებდა ხოლმე შრიალს რამდენიმე გაყვითლებული ფოთოლი ნიავის დაბერვის შემდეგ, ანუ როგორ მოსწყდებოდა ხოლმე ხეს მარტოდ-მარტო თვითეული ფოთოლი, რომელსაც თვისი სიცოცხლე დაემთავრებინა და კიბრუტივით ტრიალ-ტრიალით ეცემოდა ძირს. არც იმას აქცევდნენ ყურადღებას, როგორ იპარებოდა დღის სინათლე და მის მაგიერად აპირობდა გამეფებას ღამის წყვედიანი. ვერა წამაველმა გოგოების ყურადღება ვერ მიიპყრო; მათი ყოველი ფიქრი და ზრუნვა მომავალზე იყო მიმართული. ღაპარაკობდნენ გატაცებით თავიანთ მომავალ ბედზე. მაზე, თუ ვინ როგორა ჰშვენოდა გვირგვინში წარსულ ქორწილებში და ამ მოსაუბრეთა შორის ვინ იქნებოდა მერმის ამ დროს ჯვარ-დაწერილი. ყოველი მათგანი უსიტყვოდ ეალერსებოდა ფიქრით თავისს სანატრელსა და ბედნიერს მომავალს. ხოლო ღაპარაკს ხარხარით და მხიარუ-

ლებით ამკობდნენ. ბოლოს, როცა მოიოხეს გული ლაპარაკით, საუცხოვო ხმების შეწყობით შემოსძახეს სიმღერა. ერთი სთვლიდა, დანარჩენი კი მოძახილსა და ბანს ეუბნებოდნენ. მღეროდნენ „ორი ოქროს დიელავ“! შემდეგის სიტყვების მოთვლით:

„გავიხედე მინდორზედა,
 თეთრი ცხენი მოგოგავდა;
 ზედ იჯდა ბიჭი ლამაზი,
 თოფ-იარაღში ჰშენოდა“...

მაგრამ ვერც ეს ლექსი დაამთავრეს, ველარც სხვა დაიწყეს, რადგანაც მომთვლელი უცბად შედგა და ხმა გაკმინდა. საშინლად გააკვირვა გოგოები მომთვლელის ამისთანა ქცევამ; მხოლოდ, როდესაც მიიხედეს იმ მხრისკენ, საითაც მომთვლელი იცქირებოდა, მაშინ შეიტყეს მიზეზი გაჩუმებისა და ყველამ თვალები მიავაპრეს წამოწითლებულ მომღერალს.

— ბაბუცი, ბაბუცი, — დაჰკრეს მუხლებზე აქეთ-იქით მსხდომარე გოგოებმა და უთხრეს: — უთუოდ იმისთვის მოვიდა, რომ დასადასტავებლად წაგვიყვანოს. ერთი კი დავწვათ, და რაც გახდეს, გახდეს! რას ჩაჰკმინდა ხმა ქა? ვიმღეროთ, რომ უფრო მოვუკიდოთ გულზე ცეცხლი.

ეს ლაპარაკი მიქცეული იყო ერთი არა ულამაზო და შნოიანად ჩაცმულ-დაბურულ ჯერ ისევე ახალგაზდა ყმაწვილისაკენ, რომელიც შემოვიდა იმავე ეზოში, სადაც გოგოები ისხდნენ თონეზე. გოგოებს მიჰმართა მან: „აბა, ქალებო, მოემზადენით თამბაქოს დასადასტავებლად“! ეს სიტყვები როგორღაც ნერწყვის ჩაყლაპვითა და მორცხობით წარმოსთქვა, რაც გოგოებს არ გამოეპარათ და დაიწყეს უჩუმრა ხით-ხითი; ხოლო ბაბუცა უფრო წამოწითლდა. ყმაწვილ-კაცს სახლიდან გამოეგება ოჯახის პატრონი და შეიყვანა შინ.

გოგოებმა კიდევ დიდხანს ილაპარაკეს მაზე, თუ როგორ მოქცეულიყვნენ თამბაქოს დასტავების დროს, რომ უფრო გაეძლიერებინათ მიხაკას გულში ბაბუცასადმი სიყვარული.

ვინ იფიქრებს, რომ ეს მიხაკა იყო ის მიხაკა, რომელსაც ალალომ სოფლად დუქანი გაუმართა, მიანდო თავისი სული და გული, ხოლო მან არ დაინდო და შეუქამა ყოველიფერი. დიად, ეს ყმაწვილი კაცი—მიხაკო, რომლის დანახვანედაც გოგაებმა სიმღერა შესწყვიტეს, სწორედ ანანოს შვილის შვილი მიხაკო იყო—ამ ქამად ალალოს თამბაქოს პლანტაციის გამგებელი.

— როგორაო, იტყვის გაკვირვებული მკითხველი, განაკიდევ მოიბრუნა გული მახე და მიიყვანა თავისთანაო?

დიად, ბატონებო, ალალომ გული მოიბრუნა კიდევ მიხაკოზე და ბევრნიც ამისთვის ჰლოცავდნენ და ეუბნებოდნენ: „ბარაქალა შენს კაცობასაო“.

მას შემდეგ, რაც ალალოსთან საქმე გაიფუჭა, სახელი ისე გაუტყდა მიხაკოს, რომ თვით მისმა ოსტატმაც კი, რომელიც კარგად იცნობდა და შვილივითაც უყვარდა,—იმნაც კი ველარ იკისრა მისი თავისთან მიყვანა. როსკიპი დედაკაცი, რომელიც ხარაზმა დაუტოვა მიხაკოს, ძლივ-ძლიობით მოიშორა თავიდან, სცემა და ისე ძლივს გაავლო. თვითონაც, რადგანაც აღარაფერი გააჩნდა, ძაღლ-უმადლოდ ატარებდა ცხოვრებას. ჯერ რაც რამე ნივთიულობა ჰქონდა,—ან ქამარი, ან ხანჯალი, ან სხვა რამე,—სულ ერთიანად მიყიდ-მოყიდა; ჩოხაც კი გაიძრო ტანიდან და გაყიდა, ხოლო რაც ფული ამოიღო მათში, სულ ლოთობაში გააქრო. ლოთობა შეადგენდა მისთვის ერთად-ერთ ნუგეშს და ნეტარებას: რადგანაც, ერთის მხრით, იკლავდა ცხოველურს სურვილს ლოთობისას, მეორეს მხრით, იეიწყებდა თავზე დატეხილ უბედურებას. როცა ყოველიფერს მორჩა და სახსარი ცხოვრებისა და მომეტებულად, ლოთობისა, აღარა ჰქონდა, დაიწყა მიხაკომ ნადირივით წანწალი, — ხან სად ეგდო მშვიერ-მწყურვალი და ეძინა, ხან სად... ასე გაატარა რამდენიმე ხანი; ჯერ თავისს ნაცნობებსა და ნაოსტატარ-ნააღაფარ ბაყალს არ ეჩვენებოდა. თუ ნაწილს ჰნახავდა ორ დღეში ერთხელ მაინც, ისიც უცნობ ადგილას ან მინდორში, ან ვენახებში. მიდიოდა მომუშავე ხალხთან. პირდაპირ თხოვნა

სასმელ-საჭმელისა ეძნელებოდა, მხოლოდ დადგებოდა გულ-ხელ დაკრებილი, იდგებოდა ასე იმ დრომდის, მანამდის მომუშავენი არ დაიწყებდნენ დანაყრებას, ანუ სადღოობას, ანუ სამხრობას და იმასაც არ მიიწვევდნენ. ბევრი იწანწალა ასე სოფელ-სოფელ, მაგრამ ბოლოს დროს ამ წანწალითაც ვერას ხდებოდა. ბევრჯერ სამი-ოთხი დღე ერთმანეთზე მშიერ-მწყურვალი იყო ხოლმე და ძირხვენით, ან ყინტორით იკვებებოდა.

ერთხელ სამი დღის შიმშილისაგან შეწუხებული მიხაკო იჯდა ერთ ჯაგის ძირას, სადაც ეძინა ხოლმე ღამე, გულხელ დაკრებილი და ასე ელაპარაკებოდა თავისს თავს: „როდემდის უნდა ვიწანწალო ასე გზათა უკან და ძალღუმაღურად! ნეტავი ერთი ან ნადირი შემჭამდეს ღამე, ან დამარტყას ვინმე რამე და გამანთხვენიოს სული. რის მანქანა და მაქნისი-ლა ვარ? სახელი და ნამუსი გაფუჭებული მაქვს; ბინა, სახლი, მე აღარა მაქვს,—სად წავიდე და რა ვქნა! ჰო, ეხლა კიდევ, ღმერთმა ამრავლოს ქვეყანა, მინდორ-ტყეში და ვენახებში დაეხეტები და მომუშავე ხალხის სინაბარასა ვარ. ეს გაზაფხული და ზაფხული რომ გაეა და ზამთარი დადება, მაშინ რაღა უნდა ვქნა, ვისთან წავიდე! კარდაკარ დავიწყო მოწყალეების თხოვნა, ეგ ხომ მეორე სიკვდილი იქნება ჩემთვის. კაცს ჯანი და ღონე ჰქონდეს და მათხოვრობა კი დაიწყოს, ამაზე უარესი რაღა ჯანაბა იქნება! ჯერ, რაც ლაფი თავზე დამესხა, იმისი ჩარეცხაც შეუძლებელია, და ამას რომ სხვა რამეც დაემატოს,—ჯოხი ავიღო ხელში და კარდაკარ მათხოვარად ვიარო,—ხომ სრული გაოსალეობა იქნება ჩემთვის ქვეყანაშიაც და ხალხშიაც. არა, ამას ვერა ვიქ; ისევ შიმშილით სიკვდილი მიჩვენია ამას. ნეტავი სოფლური მუშაობა მაინც ვიცოდე: ან თიბეა შემეძლოს, ან მკა, ან სხვა რაიმე საქმის გაკეთება. ვივლიდი სოფელ-სოფელ, ვიმუშავებდი, მაგრამ რომ არაფერი შემიძლინ. მივიდე უცხო ვისთანმე დუქანზე, ვინ ოხერი მიმიღებს ასეთ დაბღვერძილს, შიშველ-ტიტველს, არ მეტყვის: შე ოხერო, თუ კაი კაცი იყო შენა და დუქანში ვაჭრობა შეგეძლოს, ემაგრე დაბღვერ-

ძილი იქნებო! ვინ მანდობს მე ეხლა დუქანსა და ვაჭრობას!.. მეტი გზა არა მაქვს, უნდა ისევ ჩემ ნაოსტატართან მივიდე. თუ გავხდები რასმე, ისევ იმასთან. ამდენი მოთმინება და ძალღუმადლოდ თრევა საკმარისია. თუ თავის ღმერთს შეჰხედა და მიმილო, იქნება კიდევ როგორმე მიშველოს ღმერთმა. ისევ ჩემი ნაოსტატარიდან გამოველი შველას, თორემ სხვა, უცნობი, ვინ ოხერი გაჰხედავს მე დუქანი ჩამიგდოს ხელში! მაგრამ ახი კი იქნება ჩემთვის, რომ არც იმან მიმილოს. რამდენი მეხვეწა, ნუ გავალ ჩემიდანაო, ჭკვას წააგებო, მაგრამ მე იმისი რჩევა ახლო არ გავიტარე. რომ დამეჯგურებინა იმისი სიტყვა, იქნება არც სახელს და არც ნამუსს არ გავიტებდი, და ერთი მტკაველი სასახლე აღგილი და ზედ წამოკუნტებული დაძველებული ქოხიც ისევ მექნებოდა, თუ უკეთესს ვერ ველირსებოდი. მაგრამ სადა მქონდა ჭკვა და მოფიქრება! რატომ ფეხი არ მომტყდა, როცა ჩემი ნაოსტატარის დუქნიდან ფეხი გამოვდი სხვაგან წასასვლელად!

❧

გ ა ნ ს ა ც დ ე ლ ი .

მიხაკოს წუთი-სოფელი უფრო დაიშხამა მაშინ, როდესაც ნაოსტატარმა, თუმცა შეიბრალო, ნიშნიც მიუგო, მაგრამ, არამც თუ დახლიდრად, უბრალო ბიჭად მიღებაზედაც კი უარი უთხრა.

უარის თქმა ისე არ აწუხებდა მიხაკოს, როგორც ის გარემოება, რომ პირი შეირცხვინა, მივიდა ნაოსტატართან, შეაბრალო თავი, შეეხვეწა და ამათ კი უარი უთხრა. «არა, შე ასეთ ისეთო, ჩემო თავო, ეგ როგორ ვერ გაიგე და შეიგნე აქამდის, რომ ყველას მაშინ უნდინხარ, როცა შენ თვითონ კარგი ხარ, და აბა ეხლა ჩემში რაღა არის კარგი—ნამუსი შემრჩენია, სახელი, თუ ტანთსაცმელი! არა, არ იფიქრებდა ის ჩემი ნაოსტატარი, რომ საცა კუქმადლარმა და ჩაცმულ-დახურულმა

იმ კაცს შეუქამა ღუქანიო, რომელმაც მთლად მგას მიანდო-
 ვო, ეხლა გალიტლიკანაეებული და კუქ-მშიერი უფრო უარესს
 არ იზამსო! ეხლა რალა სანდობიო. აბა ეს როგორ ვერ მო-
 ვისაზრე და არ დაეანებე თავი ჩემს გარდაწყვეტილებას!“—ასე
 ლაპარაკობდა თავისთვის მიხაკო, როცა ნაოსტატარმა გადაქ-
 რილი უარი უთხრა ღუქანში მიღებაზე.

ერთად-ერთი თავმოყვარეობა-ლა შერჩა მიხაკოს, და თა-
 ვის მოხრამ და უარის გავონებამ ეს თავმოყვარეობაც გალა-
 ხეს და დაამცირეს; ეს გარემოება უფრო აწუხებდა მას. ახლა
 რამდენიმე ამხანაგთაგანიც შეჭბედა, რომელნიც დაცინვის კი-
 ლოთი გამოელაპარაკნენ: „ვა, მიხაკ-ჯან, ეგ შენა ხარ, თუ
 შენი ნასახია!“—ამნაირმა მოპყრობამ სწორ-ამხანაგებისამ ხომ
 დაამთავრეს მისი დამცირება.

ღვთისა წინაშე ნაოსტატარმა, როცა გამოუცხადა თავის-
 თან მიღებაზე უარი, მიხაკოს ნება მისცა ეელო მისს სახლში
 სასმელ-საქმელად, სანამ იგი რაიმე ადგილს იშოენიდა და და-
 ბინავდებოდა, მაგრამ მიხაკომ ახლოც არ გაუარა ნაოსტატარის
 სახლს. არც სწორ-ამხანაგთაგანი შეაწუხა ვინმე.

პირველ ღამეს სანინლანში მოსვლისას ერთ ბაღში გა-
 დაძვრა და იქ გაატარა მთელი ღამე უძილოდ. უძილობის მი-
 ზეზი იყო ფიქრი ცხოვრების წყაროს აღმოსაჩენად. მთელი ღა-
 მე ფიქრობდა მაზე, თუ რა გზას დასდგომოდა. ბოლოს ასე
 გადასწყვიტა: „აშკარაა, მუშაობა მე არ შემიძლია; ხელი არ
 ვიცი მუშაობისა, თორემ ჯანი კი შემწევს. სადმე ღუქანში ფეხის
 შედგმის ფიქრზე ძალა-უნებურად ხელი უნდა ავილო: თუ ნა-
 ღვარმა მითხრა უარი, რომელიც კარგად მიცნობს, სხვა ვინ
 ოხერი გაჰხედავს მე ღუქანი მამანდოს! რას დაეხარბება ჩემსას?
 უბრალო ბიჭადაც რომ მიმიღებდნენ სადმე კარგ ღუქანში, რა-
 ტომ, იმასაც ვიკისრებდი. მაგრამ თუ კი ამაზედაც ისევ ჩემმა
 ნაოსტატარმა მითხრა უარი, სხვა ვინლა შემეხვეწება!.. მეტი
 აღარაფერი დამრჩენია, უნდა ქურდობა და ავაზაკობა დავიწ-
 ყო; მაგრამ... ამას კი შევიძლებ!.. ვერ შევიძლებ-და!.. უნდა
 შევიძლო, მეტი რალა გზა დამრჩენია?!. ვერ... ვერ შევიძლებ.

და!.. უნდა შევიძლო!.. იქნება ღმერთმა ბრძანოს და ვინმემ ქურდობის დროს დამარტყას რამე თავში და სული გამაფრთხობინოს: მოვრჩები მაშინ და მოვისვენებ!..

წამოდვა ამ სიტყვების შემდეგ, ჯერ კიდევ კარგა ღამე იყო, და გასწია ერთი სამქედურისაკენ, მიიპარა კარებთან, ახედ-ჩახედა დარაბებს. უცბად შემოესმა ამ დროს ხმაურობა, თითქოს კვერსა სცემდა ვინმე გრდემლზე. მიუახლოვდა დარაბებს, შეიჭურჭურჭანავა სამქედურში, შიგ ბნელა-უკუმეთი იყო, ხოლო ხმაურობა ისევ ესმოდა. მიაღო ყური დარაბებს, ხმა ისევ ისმის, მხოლოდ გაარჩია კი, რომ იგი ხმაურობა კვერის ცემას არა ჰკვანდა. ბოლოს თითქმის თვისდა უნებლიედ შეჰნიშნა, რომ გული ძალზე უხტოდა. მიუგდო ყური გულის ხტუნვას და დარწმუნდა, რომ ხმაურობა წარმოსდგებოდა მისივე გულის ძაგა-ძუგისაგან. ფეხ-აკრეფით გაბრუნდა მაშინვე უკან და მივიდა ისევ თავის ადგილზე. გათენებამდის კიდევ ბევრმა ხანმა გაიარა და ამ დროს განმავლობაში ორი სხვა-და-სხვა გრძობა იბრძოდა მიხაკ ას გულში. ერთი: „რატომ დამინახავდა ვინმე და უფრო მეტად მომეჭრებოდა თავი! რა კარგად მოვიქეცი, რომ ხელი არაფერს შეეახე!“ მეორე ამის პასუხად: „ჰაი შე ლაჩარო, შენა, მაგის პატრონი მისდიოდი საქურდლად? შე საცოდავო, მაშ რა უნდა ჰქმნა, რით უნდა ირჩინო თავი მაგისთანა მხდალმა? სამქედურში რომ ვერ გაჰბედე შესვლა, სადაც, დარწმუნებული იყავი, რომ არავინ იყო, სხვაგან რას გააწყობ!..“

ინათა. მიხაკომ მოსძებნა ერთი ბარდი, შეძერა შიგ და სამი დღის უძილომ ძრიელის ძალით დაიძინა; გამოელვია მხოლოდ ბინდისას და ისევ ის გრძობანი აეშალნენ გულში. ძალი მათი ორკეცდებოდა შიმშილის გაორკეცების დაგვარად. ცხოველურმა გრძობამ დასძლია მაინც. გახდა თუ არა შუალამე, როდესაც მისწყდა ფეხის ხმა, მიხაკო მივიდა ისევ სამქედურთან. ახლა აღარ იყოყმანა—გადაძვრა სამქედურში ფანჯრიდან და იმდენი აცაცუნა ბნელაში ხელები, რომ იზონა ერთი მარწყუხი, სხვა ვერაფერს მოახვედრა ხელი, თუმცა ქლი-

ბის შოვნის იმედისა ჰქონდა. ეჭვი არ არის, ქლიბსაც იშოვნინდა, რომ დამწვინდებული ყოფილიყო; მაგრამ, გადაძრა თუ არა სამქედურში, გულმა ისევ მაგრა დაუწყო ცემა. იგი თითქმის დარწმუნებული იყო, რომ მისი გულის ძაგა-ძუგს გამვლელ-გამომვლელი გაიგონებდა და მოასწრობდნენ. ხან და ხან შედგებოდა ანუ მივიდოდა დარაბებთან ახლო, უგდებდა ყურს და თანაც ფიქრობდა: თუ ვინმე ჩამოუყარა დარაბები, უცხად გავვარდები და გავიქცევიო. მაგრამ მშვიდობით გადმოძრა ისევ ფანჯრიდან და გასწია თავისი ბინისაკენ. მხოლოდ ხშირ-ხშირად იყურებოდა უკან და მანამ თვალს არ დაშტერებდა, ეჩვენებოდა, ვითომც უკან მოსდევდა ვინმე; გაუშტერებდა თვალს და მოჩვენებაც გაქრებოდა. წინ გზაზედაც ვითომც ეღობებოდა ვიღაცა, მაგრამ თვალის გაშტერების შემდეგ იგი მოჩვენებაც ქრებოდა; ხან თითქოს ძახილისა და ყვირილის ხმა შემოესმა ხოლმე, მაგრამ მაინც ბინაზედ მშვიდობით მივიდა მოპარული მარწუხით. გათენებამდის არც ამ ღამეს მოხუჭა თვალი: ფიქრობდა იმაზე, თუ რომელი დუქანი გაეტეხა მომავალ ღამეს. ბევრი ფიქრის შემდეგ გადასწყვიტა გაეტეხა თავისი ნაოსტატარის დუქანი. რადგანაც კარგა იცოდა, თუ ან დახლის ფული სად ინახებოდა, ან საიდან უფრო ადვილად და მალე შეიძლებოდა შესვლა.

ირაყრაყა თუ არა, მიხაკო შეძვრა ისევ თავის ბარდში მარწუხით და მისცა თავი ძილს, მაგრამ ღმერთმა ყველას აშოროს ისეთი ძილი, როგორი ძილიც იმას ჰქონდა. ჩაეძინებოდა თუ არა, ეჩვენებოდა სიზმრად: ვითომც მოასწრეს მას სამქედურში და დაუწყეს მქედლებმა შეუბრალებლად ცემა-ტყემა მარწუხებით. შიშისაგან ატანილს და ნაცემი ადგილების ტკივილის გრძნობისაგან შებყრობილს გამოეღვიძებოდა; გააქყეტდა თვალებს და ბარდები კი წაეჩხირებოდა თვალეებში. ჩაეძინებოდა კიდევ. ჰხედავს: მოასწრეს სამქედურში, იგი გამოიქცა; მორბის, უნდა ძლიერ გამოიქცეს, მაგრამ მუხლები არ მოსდევს; იწევს, რაც ძალი და ღონე აქვს, გამოსაქცევად და ისევ კერძ ადგილასა დგას. მთელი ქალაქი შეყრილა—მისდევნ და

უყვირიან „დაიჭით, დაიჭით ქურდი!“ იჭერენ, შემოეხვევა მრავალი ხალხი, უწყებენ ცემა-ტყეპას, აფურთხებენ პირში და არცხვენენ,—ეკ რა მოსაპარი იყო, რომ მოიპარეო—უჩვენებენ მარწუხზე.—იღვიძებს და ცათა ფრინვას ეკიდება სიხარულით: რადგანაც სიზმარი იყო ყოველი ეს და არა ცხადი. ამგვარმა სიზმრებმა საქმე გაუჭირეს და ჩამწარეს ძილი; ძილი კი მისთვის საჭირო იყო, რადგანაც მომავალ ღამეს მას უნდა შეესრულებინა თავისი განზრახვა—გაეტეხა და გაექურდნა ნაოსტატარის დუქანი.

დაღამდა. მიხაკო ბარდებიდან გამოძერა და დაუწყა ლოდინი იმ დროს, როდესაც ფეხის ხმა მისწყდებოდა ხოლმე ბაზარში. თითქო ერთმა წელმა განვლო მისთვის მოლოდინში. მოუვიდა სასურველი დრო და კიდევ გამოსწია ბაზრისაკენ. ძრიელ გულადად და ჩქარის ნაბიჯით მიდიოდა იგი, მანამ მიუახლოვდებოდა ბაზარს ორმოც-სამოც ნაბიჯზე; აქ კი შეღვა და ფეხ-აკრფით წავიდა იმ დუქნისაკენ, რომელიც მიზანში ჰქონდა ამოღებული—თითო ნაბიჯის გადადგმას ოთხსა და ხუთს წამს ანდომებდა. ხოლო რამდენიც უახლოვდებოდა დუქანს, იმდენად გულის ძაგა-ძუგი უძლიერდებოდა და როგორც ზარის ხმა, ისე აშკარად ესმოდა მისი რაკა-რუკი. მიღწია, როგორც იყო დუქნის უკანა კარებს, სდიდანაც აპირობდა შესვლას. ამართა ხელში მარწუხი, მთლად ათრთოლდა, დაიწყა მთელი ტანით ძაგ-ძაგი, ხელებს ხომ სრულიად ვეღარ იმორჩილებდა. მარწუხი ვეღარ შეიმაგრა ხელში—იგი ხელიდან გაჰვარდა. უნდოდა ამ დროს დაეყვირნა, მაგრამ კრინტი ვერ დასძრა, რადგანაც სული შეჭკუბებოდა და სუნთქვა შეჭხუთოდა. რის ვაი-ვაგლახით მოიბრუნა სული, მხოლოდ დაყვირებისაგან კი შეიმაგრა თავი, ტანიც დაიმორჩილა, თრთოლა ტანისა შეუღვა, ერთი კი წამოიძახა: „ფუ ეშმაკოვო!“ და რაც ძალი და ღონე ჰქონდა მოკურცხლა თავის ბინისაკენ; ეცა პირდაპირ ბარდებში და დაეგლო პირქვე.

მეორე დღეს გაკვირვებული დარჩა დუქნის პატრონი, როცა დაინახა კარებთან ნაგდები მარწუხი.

ამავე დღეს მიხაკომ დაიწყო სიარული და მივიდა ერთ-
 ყასაბთან, რომელსაც იცნობდა შეგირდობის დროს, მისგან ხორც-
 სა ყიდულობდა ხოლმე თავისი ოსტატისათვის. ამ ყასაბს მი-
 ხაკო დაუდგა ბიჭად; უნდა ედევნა საკლავი ძროხა-ცხვრებისა-
 თვის.

XXI

ერთხელ ჩახვლიდან წასულა თევზა ჩანგალს შეარქვდა ედება

მიხაკოს ახლაც ხშირად ზოუვლიდა ხოლმე ლოთობის
 სურვილი და მომეტებულ ნაწილს იმ მცირედი ჯამაგირისაგან,
 რომელსაც ყასაბიდან იღებდა, ლოთობაში აქრობდა; ტანსაც-
 მელზე კი მაგრე რიგად არა ზრუნავდა. ურჩობას ვინ დაჰძრაზავდა
 მას, როცა ახალუხიც კი ან ათგან ჩამოფლეთილი, ან ოცგან
 დაკერებულ-დაჯღანებული ეცვა. არც ლურჯი ლაინის ნიფხა-
 ვი ეცვა ყოყელთვის მთელი; მისი სხვა-და-სხვა ფერის და ჯუ-
 რის კონკები ერთმანეთს აღარ იჭერდნენ და ხშირად ხორცი
 უჩანდა ხოლმე. ფეხზედაც ან ძალზე დაჯღანებული, ან მთლად
 ძირებ-გამოვარდნილი ჩუსტები ეცვა, თეთრი დაგლეჯილივე
 წინდა-პაქიტით. თავზე კი ეგდო ხოლმე შიგნით-გარედან ხელის
 სისქედ ქუქყ-მოკიდებული, ნახევარ-კიზიროკიანი ქუდი-კარ-
 ტუზი.

ამ მდგომარეობაში იყო მიხაკო, როცა შეჰხვდა მას ერთ-
 ხელ აღალო სანინდანში. მართალია წინადაც ბევრჯერ შეჰხ-
 ვედრია იგი მიხაკოს, მაგრამ განგებ თვალს მოარიდებდა ხოლ-
 მე. ახლა კი დანახვის უმაღ მიუბრუნდა მას და გულ-შტკივ-
 ნეულად ჰკითხა:

— ვა, შენ მიხაკა არა ხარ?

— დიად, მიხაკა გახლავარ.

— ბიჭო-და, შე ჰარამზადავ, სადა ხარ?! მე ასე მგონია,
 თუ წახვედი სადმე. ვფიქრობ, თუ სად გადავარდა-მეთქი! თუ

აქ იყავი, რატომ ერთხელ მინც არ მოხვედი ჩემთან; ერთობ გაჭირებაში ჰყოფილხარ, როგორც გხედავ? არა გრცხვენიან, ემაგრე უნდა! მოხვიდოდი ჩემთან, შე კაი კაცო, და მეტყოდი, თუ, ალაჯან, ესეთ-ესეთ გაჭირვებაში ვარ და დამეხმარე. ვის ერიდებოდი, შე კაი კაცო, განა არ იცი ჩემი ხასიათი, რა გულის პატრონი ვარ?! დავიჯერო, არ გახსოვს, რა სიკეთე მოვინდომე შენთვის, თუმცა კი შენ, ჩემო ძმაო, უგემურად და უმადურად ჩამიტარე ჩემი ნდობა; ვერ მიმალწევიენ იმ წადილს, რაც მე გულით შენთვის მეწადა. ეხლაც მზადა ვარ მე დაგეხმარო და ისევ კაცად გაქციო, თუ ან ახლა მოიხმარებ ჭკვას. ერთი მოხვიდოდი ჩემთან, შე კურთხეულის შვილო, და შემატყობინებდი შენს ავსა და კარგს!

— რა ვქნა, ალა-ჯან, პირი მერცხვინებოდა, როგორ მოვსულეყავი შენთან, რომ დამნაშავე ვარ. განა მე თვითონ არა ვჩივი ახლა და არ ვაყრი ჩემ თავს ვალაღას, რომ ჩემი უჭკუობით და სისულელეთ ჩავვარდი ასეთ ყოფაში. შენ ჩემთვის ცდილობდი, მე კი კარზე მომდგარ ბედს წიხლი ვკარ და უკან გავაბრუნე. ღმერთმა ჰკითხოს და ნუ დაუღიოს ჩემი ცოდო შვილის-შვილამდე, ვინც მე მახე დამიგო, გამაბა შიგ და დამაკარგვინა ყოველიფერი.

— ვა, აბა ტყუილად ღმერთს რად აჯავრებ-და აწუხებ! ეხლა რაღა გაეწყობა! წამხდარ საქმეს ეხლა აღარაფერი ეშველებო: რაც იყო, იყო. არ მოგხდენოდა ემაგრე, კარგი იყო შენთვისაც და ჩემთვისაც—უფრო კი შენთვის. ახლა ვერც წყევლა უშველის საქმეს და ვერც ლანძღვა. თუ მოიმდომებ და ჭკვიანად მოიქცევი, კიდევაც კაცად გაჰხდები, დრო არ არის წასული. დრო კაცმა თავისკენ უნდა დაატრიალოს და არა დრომ კაცი ატრიალოს.

— ჩემი მტერი გახდეს კაცად, როგორც მე ვიქცევი კაცად. კაცად რაღა მაქცევს, როდესაც რიგიანი აღგილი ვეღარსად მიშოვნია და მენახირედა ვგდივარ.

— ვა, როგორ თუ მენახირედ! რას ამოვ, კაცო, შენა და მენახირედ!.. აფსუს!.. არა, შე კაი კაცო, ერთი მოხვიდოდი

ჩემთან! აკი გეუბნები, მე მზადა ვარ დღესაც დაგეხმარო, როგორც კი შემიძლიან, და კეთილ გზაზე დაგაყენო, რასაკვირველია, თუ შენ წინანდებურად უჭკუობას არ გამოიჩენ.

— რა ვქნა, ალავ, აკი მოგახსენე, შენთან მოსვლა ვერ გავბედე ცალკე იმისთვის, რომ შენთან თავი შევირცხინე, ცალკე კიდევ იმისთვის, რომ იმოდენა ვალი დამედო შენი და ვინ იცის აქამდის ერთი-ორად გარდაიქცა; ამ ეალსაც გასტუმრება და გარდახდა უნდა. რომელი ერთი მიმეცა დავიწყებისათვის და მოვსულიყავი შენთან.

— შენ, ჩემო ძეაო, ყველაფერს თავი დაანებე: ნურც ვალისა გეფიქრება რამე და ნულარც გაფუჭებულ საქმეს იგონებ; რაც იყო, იყო, წავიდა მორჩა და გათავდა. შენ გეუბნები, ჩემთან მოდი-მეთქი: მე ვიცი და ჩემმა კაცობამ, როგორც წამოგაყენებ ისევ ფეხზე. ყველაფერი ღვთის საქმეა. ალბად შენი მაგ ყოფაში ჩავარდნა და გზა-კვალის არევაც ღვთის საქმე იყო. ვენაცვალე იმის მადლს, მე კი ისე მაქვს დაცდილი, რომ ყოველ ჩემ საქმეში ღმერთი ერევა და! ან რატომაც არ გაერევა, როცა მე მახსოვს ყოველთვის და იმის ნებაზე დავდივარ. რა ვიცი, იქნება ან შენ, ან შენმა მშობლებმა შესცოდეს რამე ისეთი, რაზედაც გარისხდა და გადაგახდევინა. მაგრამ უფალი დიდია, ისევ ის მოგხედავს და შემდეგისათვის მოგიმართავს ხელს.

ამ შეხვედრის შემდეგ მიხაკო გაკვირვებით იძახოდა: კაცთან ისეთი პირშაობა და უსვინიდილობა ჩავიდინე და როგორღა მოიბრუნა ჩემსკენ გულიო; დავიჯერო მენდობა კიდევ და მომანდობს რაიმე საქმესაო. მაგრამ იქმნება დაცინვითაც შეუბნებოდა ყოველიფერსაო.

ბევრი იყოყმანა და იფიქრა, წასულიყო ალალოსთან, თუ არა. ბოლოს კი გადაჭრითა სთქვა: „ეჰ, ისეთ ყოფაში ჩავადგდე ჩემი თავი, რომ დაცინვაც უნდა ავითანო და დამცირებაც. ამაზე მეტი დასაცინი და დასამცირებელი ყოფა-მდგომარეობა, როგორშიაც ეხლა მე ვარ, განა იქმნება-ლა! წავალ და თუ არ გამამაბრუნა უკან გაწბილებული, კარგია; თუ გამომაბრუნებს, ეგეც იმასთან იყოს, რაც აქამდის მომივიდა.

XIII

მკვლეა ანგარიშების გასწორება.

ერთ დილას მიხაკო დაეთხოვა ალა-ყასაბს,—ეს ადგილიც ახლა ძვირად უღირდა მას და ეშინოდა, დაუკითხავად წასვლით არ დაეკარგნა იგი ადგილიც, თუ ვინიცოდა იყო არ მიიღებდა ალალო, — მივიდა ალალოსთან. ალალომ ძრიელ გულახდით და გულ-შემატკივრობით მიიღო იგი. საყვედურითაც კი მიჰპართა: „რაზედ მალოდინე ამდენ ხანს; კინალამ კაცი არ გამოგვზავნე საქებნელად. რალას ელოდებოდი, რატომ მაშინვე არ წამოხვედი ჩემთან, რამწამ განხე და გითხარი?

— აკი მოგახსენე მიზეზი მაშინათვე—რა ექნა, პირი მერცხვინებოდა და იმისთვის კიდევ ვერა ვბედავდი მოსვლას.

— კარგია ერთი, მამა გიცხონდა, დაანებე თავი მაგდენ ბოდიშებსა და სინანულს! ეს არ მოჰსვლია საფრთხე და არ წაჰბოძიკებია ფეხი! მარტო შენ თავზე ხომ არ მომხდარა ეგ საქმე; მთელი მილიეთი ემაგრე ტრიალებს: ზოგი მდიდრდება, ზოგი კოტრდება; ზოგი იგებს, ზოგი ზარალობს. მაშ როგორ ბრუნავს ქვეყანა? ყველას საქმე რომ ერთნაირად მიდიოდეს; ყველანი რომ ერთნაირ გარემოებასა და ყოფაში ვიყვნეთ, მაშინ რაღა ლაზათი და ეშხი ექნება ცხოვრებასა და ქონებას და თვით სიცოცხლესაც? აკი გეუბნები, მე მამა-პაპისა კი არაფერი დამრჩენია; დიდი ხანიც არ არის, რაც მე სარჩო მოვიპოვე. სწორედ შენ ხანში ვიშოვნე მე სარჩო. იქნება ღმერთმა შენც გიშველოს და გაფიქრებინოს ისე კეთილად,—ისეთ კეთილ გზაზედ დაგაყენოს, რომ გამდიდრდე, სოვდაგარი კაცი შეიქმნე, დრო არა გაქვს წასული, იმ დღესაც გითხარი.

— ეჰ, შე დალოცვილო ხაზეინო, შენი საქმე სხვა იყო, ჩემი სხვა არის; ეხლა მე ველარაფერს მოვეწევი. ნეტავი იმდენი რამე ვიშოვნო, რომ ლუკმა პური გამოუღვევლი მქონდე და სხვა არაფერი მინდა: არც სიმდიდრე, არც სოვდაგრობა.

— ვა, კაცო, რა გული გაგტეხია! — უთხრა ალალომ რა-
ლაცა სიამოვნების ღიმილით. — არა გრცხვენიან, ჯანითა და ღო-
ნით საფე კაცმა მაგრე უნდა გაიტეხოს გული და გადიწყვი-
ტოს იმედი! სირცხვილია მეთქი, გეუბნები. რაც განდა თქვი
და იფიქრე, მეკი შენ ფეხზედ უნდა წამოგაყენო ისევე. უცხო
ხომ არა ხარ, მე და ცხონებული მიმაშენი ერთად შევიზარ-
დენით. მე ჩემ თავს მოვალედ ვთვლი მეგობრის შვილს დაეხ-
მარო; წინადაც ამის გულისათვის მიგიკედლე, რა ვქნათ, თუ
ერთ საქმეში ვერ მოიხმარე ჭკუა, ვერ გამოჰდექი და ვერ მი-
მალწვევინე ჩემი სურვილისათვის — გამეხადნე კაცად, იქნება მეო-
რე საქმეში გამოიჩინო ნიჭი და გამიმართლო მოლოდინი. ეხ-
ლა მე შენთვის ისეთი საქმე ამოვარჩიე, რომ, იმედია, ჭკვასაც
მოიხმარებ და კარგადაც წაიყვან შენ საქმესაც და ჩემ საქმე-
საც. შენ ხომ იცი, მე დიდი ხანია, თამბაქოს პლანტაციები
მაქვს. რაც შენ შეგხვდი, მას აქეთ სულ იმასა ვფიქრობდი, თუ
რა საქმე გამოვუჩინო ისეთი, რომლითაც შემეძლოს მისი შეე-
ლა და ხელის დახმარება-მეთქი. ბევრისაგან ბევრი ვიფიქრე,
მაგრამ იმის მგტი შენი საფერისი საქმე ვერ მოვიგონე, რომ
ჩაგაყენო ჩემს პლანტაციებში და იყო იქ მუშების ზედამხედ-
ველად და თადარიგის მისაცემად. ამაზე საფერისი საქმე შენ-
თვის ვერაფერი მოვიგონე. დაგინიშნავ გარდაწყვეტილ ჯამა-
გირს. ამასთანავე კარგს ჩაკაცმევე, კარგს დაგხურავე, კარგს გას-
მევე და კარგს გაქმევე. შენი საქმე კი მხოლოდ ის იქნება, რომ
მუშებს თავს დაადგე, როცა ისინი პლანტაციებში იმუშავებენ
და თამბაქოს უყარაულო, მანამ გასასყიდად წავიღებდე; ზამ-
თარში კი ჩემთან სახლში იქნები. თუ მოინდომებ კიდევ და — იქა-
ვე პლანტაციაში დაგიდგამ ერთ კაი ოთახს და იცხოვრე შენ-
თვის. ერთი სიტყვით, რაც კი შესაძლებელი იქნება ჩემის მხრით,
ყოველ ღონისძიებას ეიხმარებ, რომ შენ ისევე კაი გზაზე და-
გაყენო და კაცურ-კაცად გაქციო. ჩემებურად შენ არავინ გიც-
ნობს, თორემ ვინ არ მოგეჭიდებოდა შენ ორივე ხელით. შენ
ოქრო ხარ, პარში გეუბნები, თუ პატრონი გეყოლება და მო-

გინმარებს, როგორც ოქროს. მეფესუსება, რომ ამ ოქრომ უსარგებლოდ ჩაიაროს და დაიკარგოს.

— თუ კი მაგისტანა სიკეთეს მიზამ, ხაზინო, განა მადლობის მეტი-ლა მეთქმის რამე!

— ვა, სიკეთე რომელია! სიკეთეს კი არ გიშვრები, ჩემო მიხაკა, მე, როგორც პატროსანი კაცი, ჩემ მოვალეობას ვასრულებ. გეუბნები, ცხონებული მამაშენი ჩემი მეგობარი იყო-მეთქი. მაშ თუ მეგობარი მეგობრის შვილს არ უპატრონებს და ყურს არ უგდებს, რიდას ქრისტიანები და ღვთის მადიდებელნი უნდა ვიყვნეთ! რა ვიცი, მე კი ასე მგონია და!.. მე მარტო ის კი არა მსურს, რომ მოჯამაგირედ იყო ჩემთან; მე სულ სხვა ფიქრი მაქვს. მე მინდა შენ თამბაქოს ხელი შეისწავლო. ეხლა ბერძნები მყვანან ამხანაგად; ნახევარი ღოსავალი თამბაქოსი იმათა ჰხედებათ. რისთვის? ჰაზირ ჩვენმა ქართველმა კაცმა ისარგებლოს სხვის სარგებლობას? ქართველები და სომხები რას გაუყვავართ, — ორივე ძმები ვართ. თამბაქოს ხელს ისწავლი, ბერძნებს დავითხოვ და შენ მიგიყენებ ამხანაგად, — შენ არ მიჩვენებარ ვიდაც გადმოვარდნილ ბერძნებს! შენც ღმერთი გიშველის, ბედი წაღმა დაგიტრიალდება და გამდიდრდება, კაცად იქცევი; ქვეყანა ასე ტრიალებს ერთი-ერთმანეთის დახმარებით. შავიძოლიან მერმე შენ თვითონ გაიკეთო შენთვის საკუთარი პლანტაცია, თუ ჩემთან აღარ მაისურვებ ამხანაგობას. რამდენი კაცი გაკეთდა თამბაქოთი ამ ცოტა ხანში! ჩემი საქმეც თამბაქომ არ წამოსწია წინ? თუ შენ გამდიდრდება, ჩემთვისაც გასახარო და სასიამოვნო იქნება ეს, რადგანაც ჩემის დახმარებით იქნები გამდიდრებული. ჰამ ჩემთვის სახელი იქნება ეს, ჰამაც იტყვი, ღმერთმა უშველოს აღექსეი მელიქიასო.

— დიდი მადლობელი ვახლავარ, ხაზინო, მაგისტანა გულშემატკივრობისათვის. ღმერთმა დიდხანს მიცოცხლოს შენი თავი ჩემს სანუგეშოდ. ღმერთმა ნუ დაგიკარგოს ის ამაგი, რასაც მე შენ გიშვრები, ანუ მიზამ მომავალში. თუ მე ვერ გადაგიხდი, ღმერთმა გადაგიხადოს ჩენს მაგიერ. მხოლო ახლა ერთი სათხოვარი მაქვს შენთან. რადგანაც მე დიდი დამნაშავე

ვარ შენთან, შენ კი, არამც თუ მახდევინებ ჩემს დანაშაულს, პირიქით, ერთ გამოუთქმელ სიკეთესაც მიშვრები; მინდა მეც, რამდენადაც კი გარემოება ხელს მომიმართავს, პირ-ნათლად ვიყო შენთან. მე მინდა ჩემი ვალის ვითარება გავიგო. ჩემზე ოცი თუმანი დარჩა. რასაკვირველია, მოემატებოდა აქამდის. მოდი ვიანგარიშოთ; თავნ-სარგებელი შევკაცოთ ერთად; ვნახოთ, რამდენი შედგება. და ჯამაგირიდან, რამდენსაც დამინიშნავ, ზოგი ვალში გამამიზარე ხოლმე, ზოგიც ფულად მაძლიე.

— ახლა ეგენი დაიწყე! მე შენ გეუბნები, გაჩუმიდი-მეთქი! რა დროს ვალზეა ახლა ლაპარაკი!

— არა, ხაზეინო, მე იმას ვერ ვიკისრებ, რომ სრულიად პირ-შერცხვენილი ვიყო შენთან. როგორც შემეძლება, უნდა ვეცადო და გადავიხადო შენი ვალი. შენც გეხვეწები, ხელი არ შემიშალო და პირ-ნათლად მამყოფო შენთან.

— ჰაზირ რომ კარგს ამობ!.. მართლაც-და, იცი, ჩემო მიხაკ, იღბალი ბრმა-ყრუდ დადის. ეხლა მე მაქვს სარჩო; შაიძლება მე გავკოტრდე და შენ კი კარზე იღბალი მოგადგეს და გამდიდრდე. მაშინ, რასაკვირველია, ჩემთვის გაცემულობა დიდი რამ იქმნება, შენთვის კი ადვილი იქმნება ჩემი ვალის მოშორება. დაიჯერე, კარგი რამა სთქვი. ახლა რომ ეფიქრდები, უფრო მომწონს შენი აზრი და პატიოსნება. სწორედ რომ სამჯობინარია შენთვისაც და ჩემთვისაც გავიგოთ რაოდენობა ვალისა, — რაც კარგია, კარგია! აი ვიანგარიშოთ, რაც სარგებელია ვალის გასვლიდან დღევანდლაჲდე, მივიდეთ თაენზე და ერთიანი ბარათი დავწეროთ. მხოლოდ ეხლა შენ ჯამაგირს არ შემოგეცილები, შენც ცოდო ხარ. რაც ჩემიდან წაჰსულხნარ, როგორც გეტყობა, კარგი არ გინახავს. ცხოვრება მოქმული ხომ არა ხარ, ახალ-გაზრდა, ვაჟკაცი ხარ ისევე: ან დროების გატარება გინდა სწორ ამხანაგში, ან ჩაცმა-დახურვა გინდა რიგიანი, ან მისვლა-მოსვლა გინდა ვისთანმე, — რა ვიცი, როგორ დაგჭირდეს. ეს ფული იყოს, ჩემო მიხაკ, ბარათით და როცა შეიძლო და ღმერთი შნოსა და სარჩოს მოგცემს, მაშინ გადაიხადე. არ გექმნება შეძლება და არც გთხოვ, — როგორი სიტყვაა?

— დიდი მადლობელი გახლავარ, ხაზინო, ღმერთმა დიდ ხანს მიცოცხლოს შენი თავი.

— აბა ეხლა მითხარი, რა ჯამა გირი მოგცე ან თვეობით, ან წლობით?

— რაც გენებოს, ის მიბოძე. განა შე თავს გაჩინბრი, რაც უნდა მომცე, როდესაც ვხედავ შენგნით ამოდენა სიკეთეს!

— რახან ჩემს სვინილისზე აგდებ საქმეს, ახლა შე ეიცოკაი რვა მანეთს მოგცემ თვეში და ერთ ხელს სამუშაო ტანისამოსს,—სმა-ჰამა ხომ სხვა იქმნება. ყაბული გაქვს, თუ არა?

— რატომაც არ მექმნება ყაბული! მადლობის მაგიერია, რომ არ დაგყაბულდე! ცალკე ძაღლ-ჟმადურ ცხოვრებიდან მიხსნი, ცალკე ჯამაგირს არ მიჭერ ვალში.

— შენ თვითონ კარგადა ჰხედავ, ჩემო მიხაკ, რომ ის აღარა ხარ, რაც იყავი. მაშასადამე, არც ის ჯამაგირი-ლა გეკუთვნის ახლა, რასაც მოგცემდნენ წინად, ვიდრე ამ ყოფაში ჩავარდებოდი.—მართალს ვამბობ, თუ არა?

— მართალია.—მიუგო მიხაკომ.

XIV

განაჩიკად შექმნილი ყმა

ვალი, ანგარიშის შემდეგ, შედგა ოცდა ცხრამეტი თუმანი და ორი მანეთი. ორი მანეთი აპატივა; ხოლო ოც და ცხრამეტი თუმნის სარგებელსაც, ორ აბაზობაზე თვეში, ზედ მივიდა და ერთი წლის ვადით დააწერა ალალომ ორმოც და ჩვიდმეტი თუმანი, მანეთები და კაპეიკები აპატივა.

ორი დღის შემდეგ დაგლეჯილ-დაბლღერძილი მიხაკო ახალ ტანისამოსში იყო გამოწყობილი. სამი თვის ჯამაგირიც წინადვე მიიღო და გასწია ალალოს პლანტაციებში.

პირველ წელიწადს მიხაკოს მიანდო ალალომ დაკვეთილი და სიაში აღნუსხული მუშების — დედაკაცების და გოგონების — შეკრება სამუშაოდ და მათი თავზე დგომა მუშაო-

ბის დროს. მეორე წელიწადს კი მიუჩინა იგი ბგრძნებს, რათა თვალ-ყური ედევნებინა და შეესწავლა თამბაქოს მოყვანა-გაყვების ხელობა. მხოლოდ პირველი თანამდებობაც ხელში შეარჩინა ისევ. ყველაზედ სასიამოვნო სამუშაო გოგოებისათვისაც და მიხაკოსათვისაც თამბაქოს დასტავება იყო. თან აღასტავებდნენ გოგოები თამბაქოს ჯაგნებს, თანაც დასძახოდნენ სხვა-და-სხვა სიმღერებს. მიხაკო აღტაცებაში მოჰყვანდა მათ სიმღერებს და ნეტარებაში ჰგრძნობდა თავის თავს. თითქმის გვერდიდან არა ჰშორდებოდათ მომღერალ გოგოებს; თანაც ილამაზებდა თავს და, რაც შეეძლო, სუფთად იცვამდა და იხურავდა. ნამეტნავად სიმღერის დამწყებ გოგო ბაბუცას მოჰყვანდა იგი ეშხზე და უტოკებდა გულს სიამოვნებით. სულ ქვეშ კი უნდა სთქვას კაცმა, რომ არც ბაბუცა უყურებდა მიხაკოს გულგრილად. ამ ორი სულიერის თვალები ძრიელ ხშირად შეჰხვდებოდნენ ხოლმე ერთმანეთს და ესროდნენ ორივეს გულში სიამოვნების ისრებს. ხოლო, როცა თვალიდან ჰშორდებოდნენ ერთმანეთს, მიხაკო მაინც თვალ-წინ წარმოიდგენდა ხოლმე ბაბუცას: უმხერდა ფიქრით, უღიმოდა, ეალერსებოდა და ფიქრითვე იღებდა ბაბუცასაგანაც თანაგრძნობას. მიხაკო ხშირად შეადარებდა ხოლმე ბაბუცასაგან აღძრულ გრძნობებს იმ გრძნობებთან, რომელნიც იყვნენ მასში აღძრულნი მეძავი გოგოსაგან, მაგრამ დიდ განსხვავებას პოულობდა ამ გრძნობათა შორის. ახლანდელი გრძნობათა დღევანეა უფრო ტკბილი, უფრო ნაზი და უფრო გემოვნებით იყო მოცული. ამის მიგვანებულს მიხაკო ვერაფერს პოულობდა წინანდელ გრძნობებში.

მიხაკომ გადასწყვიტა ბაბუცას ცოლად შერთვა; მისი დედამამისაგანაც პირი აიღო. მაგრამ დამაბრკოლებელ მიზეზად მას სხვა რამ წარმოუდგა. აღალოსი იმოდენა ვალი ემართა. მასთან მოჯამაგირედ ყოფნაში ვალს არამც თუ ფეხი ვერ მოსტეხა, პირიქით, კიდევ გადიდდა იგი ვალი. მაშასადამე, თუ ალალო ნებას არ მისცემდა ცოლის შერთვისას და კიდევაც არ დაეხმარებოდა ქორწილის გადახდაში, ვალით იქნებოდა,

თუ სხვა ნაირად, შეუძლებელი ხდებოდა მისთვის განზრახვის შესრულება. თუ, ვინიცობაა, გავიღოდა ალალოდან, ხომ უფრო ცუდ შედეგს მოელოდა. ამისათვის, ერთხელ, სრულიად უიმედოდ და გულის ფანქალით გაუმედავნა ალალოს თვისი სურვილი. ხოლო მიხაკოს არა სჯეროდა, თუ ცხადივ ელაპარაკებოდა ალალოს, როცა ამ უკანასკნელმა დიდის კმაყოფილებით და თითქმის სიხარულით მისცა ნება ცოლის შერთვისა და შემწეობაც დიდი აღუთქვა ქორწილისათვის. ამ გარემოებამ სრულიად დაარწმუნა მიხაკო მასში, რომ ალალო მისი ქეშმარიტი მოკეთე და გულშემატკივარი იყო. რაკი ალალოდან სასურველი ნება-რთვა აიღო, მიხაკო დაინიშნა და მერე შემოდგომაზედ—იმის შემდეგ, როდესაც თონებედ გოგოები ბაასობდნენ,—ჯვარი გადაიწერა ბაბუცაზედ.

ეს ბედნიერებაც არ აკმარა მას ალალომ. იგი ყოველ წელს სარგებელსაც უკლებდა და ნაკლები სარგებლით აწერდა ვალს. ჯერ შვიდ შაურზედ ჩამოიყვანა სარგებელი, მერე ექვს შაურზედ, შემდეგ ხუთ შაურზედაც. ქორწილის დღისათვის ოთხმოცდათექვსმეტი თუმანი შესდგა ვალი. მეტიც იქმნებოდა, მაგრამ ყოველ ანგარიშის დროს ბუჩქულს-მანეთებსა და კაპეიკებს-აპატივებდა ხოლმე და მარტო კაკალ თუმნიანებს აწერდა. ოთხი თუმანიც საქორწილოდ მისცა და ასი თუმანი თავისი სარგებლით, აბაზობაზედ—ახლა აბაზად უანგარიშა—სულ ას ოცდაოთხი თუმანი დაწერა მიხაკოს. სარგებლის დაკლებასთან ერთად ჯამაგირსაც უმატებდა მიხაკოს, რადგანაც თამბაქოს ხელი ისე შეისწავლა, რომ თვითონ აწარმოებდა მთელ საქმეს, ბერძნები კი დაითხოვა ალალომ. ქორწინების წელს მიხაკო თვეში თორმეტ მანეთ ჯამაგირს იღებდა უკლებლივ ხელში. ყოველ ამ გარემოებათ მიხაკოს გული უღრმესი სიყვარულით და პატივისცემითა აღაესეს და გარდააქციეს იგი ალალოს ერთ-გულ მოსამსახურედ და სახლის შვილად. ძნელად თუ ან მიხაკო, ანუ სხვა ვინმე თავის თავისთვის მოინდომებდა იმ სიკეთეს, რაც იმასა ჰსურდა აღის სახლისათვის და კიდევაც არა ჰზოგავდა არც ჯანს, არც ღონეს და არც

მეცადინეობას აღალოს საქმის წარმატებისათვის. მხოლოდ თვით აღალოს კი ამჩნევდა ბოლოს დროს რაღაცა უკმაყოფილებას და ამრეზას, მაგრამ ამისი მიზეზი ვერ გაეგო.

ჯვარის წერის ერთი წლის შემდეგ, როცა ვალი უნდა ეანგარიშნათ და თამასუქი გაეახლებინათ, აღალომ ასე დაიწყო: „იცი, მიხაკ-ჯან, რა უნდა გითხრა: ჩვენ რომ მიყვეთ და მარტო ვცვალოთ ძველი და ვწეროთ ახალი თამასუქი, ისე გადიდდება ვალი, რომ შენი შეილის შეილიც ვერ ამოუვა. მე იმედი მქონდა, რაიმე უნარს გამოიჩენდი, შენთვისაც სარჩოს მოიპოვებდი და მეც პასუხს გამცემდი. მაგრამ როგორცა ვხედავთ, მე იანდლიშად მოვედი და მოტყუებული დავრჩი. მართალია, ვინ ამობს, კაი ცოდნა გაქვს თამბაქოს მოყვანა-გაკეთებაში, მხოლოდ ისიც მართალია და შენც დარწმუნებული უნდა იყო, რომ ჩემოდენა ჯამაგირს შენ სხვა არავინ მოგცემს. მარტო ის კი ნუ გგონია შენს ჯამაგირად, რასაც ხელში ფულს გაძლევ; შენ ისიც იანგარიშე და სახეში იქონიე, რომ ყოველ წლივ სარგებელს გიმცირებდი. იცი აქამდის რამდენი შედგებოდა, სულ ორ აბაზობაზე რომ ყოფილიყო! სხვა უჩემო ვინ გიზამდა ამას? ეს ჩემი კაი კაცობით მოვანდინე, თორემ რა სიკეთე მიგიძღვოდა შენ ჩემთან, რომ მისი გადახდა მდომებოდა. მუქთად ხომ არავის უჩუქებია ჩემთვის, შრომა გამიწევია, ოფლი მამიწურავს ფულების მოგებაში. თუ შენ არ მომცემ, სხვა არ მომცემს, ვისაც მიმართებს, მაშ რითი ვიცხოვრო? მინდა, თუ არა მეც ცხოვრება? მაგრამ მაინც ჩემი კაი კაცობით იმასაც არ ვიზამ, რომ ეხლავე წრე შემოგავლო: არ იქმნება, საცა იყოს და არ იყოს, მოთხარე და ჩამაბარემეთქი. თუ შენი შეწუხება მდომებოდა, ისე ღვთიურად და მოკეთურად არ მოგგეპრობოდი, როცა გაჭირვებულ მდგომარეობაში გნახე და გამოგიხსენ. იცოდე, სხვა არავინ გიზამდა იმას, რაც მე გიყავი. ეხლაც მინდა ისე დავაყენო საქმე, რომ ისევ შენი სასარგებლო იყოს და შელავათი მოგეცეს. იცი, ჩემო მიხაკ, მე როგორ გადავწყვიტე. ას ოცდა ოთხი თუმანი არ არის შენი ვალი? მოდი ნულა გავაბევრებთ, თორემ შენ-

თვისევე იქმნება ცული, ძრიელ დაგიძიმდება. მარტო სარგებელი, აბაზობაზე რომ ეიანგარიშოთ, ოცდა ცხრა თუმანი, შვიდი მანეთი და სამი აბაზი ღდება. მხოლოდ მე აი კიდევ რა სიკეთეს გიზამ: აბაზობაზე კი არა, თვეში ორ შაურობაზე გიანგარიშებ სარგებელს; მე სხვადავით უღმერთო არ გეგონო, რომ კაცის გაჭირვებით ვისარგებლო. წლის სარგებელი ორ შაურობაზე ღდება სულ თოთხმეტი თუმანი, რვა მანეთი და ოთხი აბაზი. ვთქვათ, ბუჩუღს—ოთხ აბაზს—თავი დავანებოთ, დარჩება თოთხმეტი თუმანი და რვა მანეთი. ახლა აი კიდევ რა მწადიან, თუ შენც მოგეწონება და თანახმა გამიხდები: მოდი, რაც ვალი არის თამასუქით, ის ისევე ისე უსარგებლოდ დავწეროთ, სარგებელში კი შენ ჯამაგირს გამოგიბრი. მართალია შენი წლიური ჯამაგირი თოთხმეტი თუმანი და ოთხი მანეთია, სარგებელი კი თოთხმეტი თუმანი და რვა მანეთი, მაგრამ არა უშავს—რა, ისევე შენზე წამოვიდეს მეტი. ჯამაგირს გარდა სასმელ-საქმელი და ტანთ-საცმელი მუქთი და უხვი გექმნება ჩემგნით. შენი ცოლიც ჩემთან იყოს სახლში; იმასაც კარგს ჩავაცმევ და კარგს დავხურავ, სასმელ-საქმელი ხომ კარგი ექმნება. ასე იცხოვრებთ ჩვენს სახლში უზრუნველად და ბატონკაცურად. მხოლოდ შენი ცოლი ხანდისხან სადედაკაცო საქმეს თუ გააკეთებს სახლში—დაჰგვის, დასწმენდავს, თორემ სხვა საქმე არა ექმნება—რა იმას. ის ოთხი მანეთი მეტი თუნდა იმის ჯამაგირად გადადე, თუნდა შენსას მიუმატე,—როგორც გინდოდეს. შენ კარვად იცი, რომ მე მოსამსახურე დედაკაცი არ მინდა და არც მიჭირს. რა ჩემი საქმეა სახლში მოსამსახურე დედაკაცის ყოლა! პატარა ჩემ შეიღებს დასჭირდებათ მისი ყურის გდება რა! თუ ღმერთი შეიღოს მალირსებს, მაშინ სხვა იქმნება. ახლა კი სულ მეტია ჩემთვის მოსამსახურე დედაკაცი. მაგრამ, როცა შენ ჩემთან იქმნები, განა სვინიღისი ნებას მამცემს, რომ შენ ცოლი სხვაგან იყოლიო! იცხოვრებთ ჩემთან ქმარმაც და ცოლმაც; ყველაფერი მუქთი და უხვი გექმნებათ და ფულები აღარ იქმნება თქვენთვის საჭირო. ან რისთვის დაგჭირდებათ? თუ მოგაგნეს როგორმე და საქალაქო ხარჯი შეგაწერეს,

იმის პასუხის მგებელიც მე ვიქმნები. აბა მაშ ფულები რაღა საქი-
 რო იქმნება თქვენთვის! აი ასე რომ მოიქცე, ჩემის ფიქრით,
 ძრიელ სასარგებლო იქმნება შენთვის. თორემ შენ იცი, რო-
 გორც გინდა, ისე მოიქეცი, მხოლოდ ჩემი მამაშვილური და-
 რიგება კი ეს არის. იმის პირობასაც მოგცემ, რომ, თუ შვი-
 ლები გეყოლება, ისინიც ჩემს ხარჯზედ იქმნებიან. ასე დავი-
 ქიროთ საქმე, თუ შენც ჰქვაში გიჯდება ჩემი დარიგება. და
 თუ როგორმეა, ღმერთმა მოგაყენა რაიმე იღბალი, იშოვნა
 სარჩოს და მიიშორებ ჩემს ვალს, მაშინ შენც ღმერთმა მშვი-
 დობა მოგცეს და მეც; გავშორდეთ ერთმანეთს, თუ ან მაშინ
 გამოჰდგები უჩემოდ. თანხმა ხარ, თუ არა ამ დარიგებაზედ“?

— მეტი რა გზა მაქვს, ხაზეინო, რომ არ დაეტანხმდე! —
 უთხრა მიხაკომ გულ-ხელდაკრეფით და გულ-დაწყვეტით — სად
 წავიდე ახლა, ვის მივატანო? ცოდო ზურგზედ აეიკიდე, მაგას
 შანახვა უნდა. მარტოხელი რომ ვიყო, ან აქეთ ვაწყვეტდი
 თავს, ან იქით; მივებლებ-მოვებლებოდი და, როგორც იქმნე-
 ბოდა, გადვიხდიდი შენს ვალს.

— ვა, მიხაკ, რატომ არ დაჰფიქრდები, რასა ჰლაპარა-
 კობ! შე კაი კაცო, განა ჩემგან რომ წახვიდე, მაშინაც ორ
 შაურად დაგაწერდი თვეში სარგებელს! მაშინ იქმნება ორ აბა-
 ხსაც აღარ დაგჯერდებოდი თვეში. აბა ვინ მოგცემდა წელი-
 წადში იმოდენა ჯაჰაგირს, რომ ჩემი ეალის სარგებელიც გე-
 ხადნა, წელიწადში სამოც თუმანზედ მეტი, და ცოლშვილიც
 გეცხოვრებინა.

მხოლოდ ახლა მიჰხვდა მიხაკო, საითკენ იყო მიმართუ-
 ლი ალალოს გულ-კეთილობა, „ღვთიური და მოკეთური“ ზრუ-
 ნვა, და რა მაგრად იყო გაბმული მის ქსელში. ამიიოხრა გუ-
 ლიანად და უთხრა: — შენი ნება არის, ხაზეინო, როგორცა
 გასურდეს, ისე დავიქიროთ საქმე; მე ეხლა შენ ხელში ვარ და
 შენს იქით გზა აღარა მაქვს.

— ვა, გეუბნები, თუ ხელს მოგცემს, წადი-მეთქი. მე ხომ
 კალთებზედ არ გებლაუტები: შენი ქირიმი, ნუ წახვალ მეთქი;

პირიქით შენ უნდა მებლაუქებოდე, — უთხრა აღალომ წყრო-
მის კილოთი.

— აბა სად წავიდე, ხაზეინო? როცა შენ მონად და ყმად
გავხდი, კიდევ უნდა გეყო, მეტი რა გამეწყობა.

დაწერეს თამასუქი ას ოცდა ოთხი თუმნისა უსარკებლოდ.
მახაკომაც ბათილამა მისცა ცალკე მაზე, რომ თვისი და ცო-
ლის მთელი წლის ჯამაგირი თოთხმეტი თუმანი და რვა მანე-
თი სრულიად მიიღო წინადვე. ამის შემდეგ ყოველ წლივ იცვ-
ლებოდა თამასუქი და ბათილამაც იწერებოდა ჯამაგირის მი-
ღებისა.

ქელანია

(დასასრული იქნება)

დაბრუნებულნი

რომანი ბლუგართა ცხოვრებიდან

ივ. კავთავისა

ნაწილი მეორე

XXVI

გრიგოლა გრიგოლის წინ.

რადას მოულოდნელად მოუხდა წასვლა კლისურში.

ლალიკის დასაფლავების შემდეგ სახლში დაბრუნდა თუ არა, ერთი კლისურელი გლეხი მივიდა და უთხრა, ბოიჩომ შემოგითვალა, კლისურში უნდა წამოხვიდეთ; მე კი კარლოვოდან ახლა სახლში მივდივარო. რადა ხელად გამოეწყო და კლისურში წავიდა.

კლისურში ქალბატონ მურატლიისკისთან ჩამოხდა. ამ ქალს ოგნიანოვმა სთხოვა, რადა შენთან იყოსო და ისიც დიდის სიამოვნებით დასთანხმდა უპატრონო ქალისათვის პატრონობა გაეწია.

სახლის სარკმელები აღმოსავლეთს გაჰყურებდა და იქიდან მოსჩანდა მთელი ქალაქი კლისური, გარშემო მინდვრები და ძველი-პლანინა. თვალ-უწვდენელი წვერი რიბარიცის მთისა, რომელსაც ზამთრის გვირგვინი.—თოვლი ჯერ ისევ ედგათავზე, სამხრეთისკენ თითქმის დაქანებულად ეშვებოდა, და ამ

*) იხ. „მოამბე“ № 1899 წ.

მხარის ძირას ქალაქი კლისური იყო გაშენებული. მთის ამწვანებულ ფერდებზე აქ-იქ ჭრელად მოსჩანდა ვოლოშელ ბოშების ჯოგი და მათი წითელი კარვები; ქალაქის აღმოსავლეთის მხრით თავს დაჰყურებდა მთელი რიგი სალთა კლდეთა, ზოგან შიშველთა, და ზოგგან ვენახებითა და ვარდის ბაღებით დაფარულთა. ქალაქიდან კლდეს აჰყეებოდა დაკლაკნილი საცალფეხო გზა და გადადიოდა მეორე მხარეს მდებარე ზლილოლის ველზე. კლისურს მეორე მხრიდანაც ეკრა ქედები. ქალაქი ჩავარდნილ ველში იყო დამალული, ბაღებსა, ბოსტნებსა და ვარდებში ჩაფლული. ჰაერში ვარდის სუნი იდგა. ზამთრობით კლისურს დაღვრემილი სახე აქვს, ქვეყანას მოწყვეტილია, მაგრამ ზაფხულობით კი საუცხოვო სანახავია, გრილა, სურნელება მისის ბაღებისა ადამიანს გულს უხარებს, მისის ლამაზ ადგილების ცქერით თვალები ვერა სძლება.

კანდოვი დიდხანს ყოყმობდა—წავიდე კლისურში, თუ არაო. ბოლოს, გადასწყვიტა წასულიყო. ისე მოულოდნელად წავიდა, რომ რაღას სახელზე დაწყებული წერილი მაგიდაზე დაავიწყდა. ეს წერილი ნეტკოვიჩმა ნახა; ვინმე უკეთურს არ ჩაუვარდეს ხელშიო და ჯიბეში ჩაიდო. რაღას მისვლის მეორე დღეს მივიდა კანდოვი კლისურში და ერთს თავისს ნათესავთან ჩამოხდა. რაღა იმავე დღეს ინახულა. ქალი ლალკის სიკვდილსა სტიროდა და სტუდენტს თვალცრემლიანი დაუხვდა. კანდოვი მიხვდა, რომ უდროეო-დროს ვნახეო; მაგრამ გულზე კი როგორღაც ეფონა და რაღას ნახვამ ნეტარება მოჰპაღლა.

კანდოვი დღესაც ეწვია. ჯერ ისევ აღრე იყო. ქალი უფრო დაშინებული და დაღრეჯილი დაუხვდა. ჯერ იყო და ლალკა მოუყვდა და იმას ჰგლოვობდა, ახლა ამ გლოვას სხვა დარდიც დაერთო: არ იცოდა, ბოიჩო სად იყო და სად არა; ხმა კი გავრცელდა, კოპრივშიჩინაში ხალხი აჯანყდება ამ დღეებშიო. კანდოვს მოსვლა ძალიან გაეხარდა დაღონებულს რაღას.

— ბატონო კანდოვ, ახალი ამბავი რა იცით?—ჰკითხა ქალმა შეშინებულის სახით.

— ამბობენ, ხალხი უნდა აჯანყდესო, — უბასუხა უგულოდ კანდოვმა.

— ღმერთი ჩემო, ვინ იცის, რა ამბავი მოხდება? ბოიჩოს ამბავი სულ არაფერი ვიცი... ვინ იცის, რა დაგვემართება!?

კანდოვი არეულს პასუხს აძლევდა, თითქო ახალ-ზელანდიის მცხოვრებთა შესახებ ეკითხებოდნენო. მართალია, კანდოვი არეულ პასუხს იძლეოდა, თითქო დარდი არა ჰქონდა მომავალის აჯანყებისა, რომელსაც ბოლგარეთის ბედი და უბედობა უნდა გადაეწყვიტნათ, მაგრამ გული-გულში კი წარკვეტილი ჰქონდა ყოველი იმედი. ხოლო ამას ვერც რაღა ამჩნევდა და ვერც თვითონ სტუდენტი.

— ხალხი რომ აჯანყდეს, თქვენ რას იზამთ?

— რაც საჭირო იქმნება.

— როგორ თუ რაც საჭირო იქმნება? არ იბრძოლებთ?

— მე რა შემძლია, რადკე? მხოლოდ ერთი რამ შემძლია — მოვკვდე! — უბასუხა კანდოვმა წარბ-შეკრულის სახით.

ქიშკარი სამჯერ დააკაკუნეს.

— ბოიჩოა! — წამოიძახა რადამ და გაულო.

შემოვიდა ოგნიანოვი, გლახურად ჩაცმული, დაღლილი და მთლად დამტვერიანებული. ის იყო, პანაგიურიშიდან ბრუნდებოდა. იქ საერთო კრება ჰქონდათ და გადასწყვიტეს, ხალხი პირველ მაისს აეჯანყებინათ. ახლა ოგნიანოვი ბელაია-ვურკოვში მიეჩქარებოდა. სულ რამდენიმე დღე დარჩენოდა აჯანყებამდე და ცდილობდა, რაც საჭირო იყო, ყველაფერი გაეთვინა და დანიშნულ დღეს აჯანყების დროშა გაეშალა ბელაია-ცერკოვში. ახლა კლისურზე იმიტომ გამოიარა, რომ რაღას გამოსთხოვებოდა. მაგრამ თავის ბინაზე რომ მივიდა, ბელაია-ცერკოვიდან გამოგზავნილი წერილი დახედა და მაშინათვე რაღასკენ გაიქცა. გზაზე არავინ შეხვედრია.

ოგნიანოვი გაჩერდა და ცივისა და ზიზლის თვალებით შეხედა კანდოვს, რომელიც სარკმელთან იდგა.

რადამ ლაპარაკი დააპირა და უნდოდა თავისი სიხარული გამოეთქვა, მაგრამ ოგნიანოვის მოღუშულს სახეს რომ შეჰხედდა, გაჩერდა, სიტყვა პირში გაეყინა.

— მაპატივით, რომ ასე ადრე მოვედი და ბაასი ადრე შეგაწყვეტინეთ,— უთხრა გაფითრებულმა ოგნიანოვმა გესლიანის ღიმილით კანდოვს.

მხოლოდ ახლა შეხედა ბოიჩომ რადას.

— რა იყო, ბოიჩო?—ჰკითხა ქალმა შეწუხებულის ხმით და მიუახლოვდა.

— ქალბატონო, გეყოფა თავის მოკატუნება, გრცხვენოდეს!—ცივად უთხრა ოგნიანოვმა.

ქალმა მიიწია. უნდოდა მოჰხვევოდა, მაგრამ ოგნიანოვმა თავი მოარიდა.

— საჭირო არ გახლავთ თქვენი ალერსი...

მერე კანდოვს მიუბრუნდა და აღშფოთებით უთხრა:

— ბატონო კანდოვ, არ ვიცი, როგორ გადავიხადოთ მადლობა, რომ ბელაია ცერკოვიდან, მოგწერეს თუ არა, მაშინათვე მოსულხართ...

ბოიჩოს ბრაზი ახრჩობდა და ლაპარაკი უჭირდებოდა.

კანდოვი მიუბრუნდა.

— ვინ მომწერა?—ჰკითხა ცივად.

— რას ამბობ, ბოიჩო?—ჰკითხა გაოცებულმა რადამ.— ბატონი კანდოვი თავის ნათესაგებთან მოვიდა სტუმრად... ის...

მაგრამ ლაპარაკი ველარ გაათავა და ქვითინი ამოუშვა.

ქალმა იტირა იმიტომ, რომ თავის სიცოცხლეში ტყუილი პირველად ახლა სთქვა. როცა ბოიჩო ცოტა ხნით ბელაია-ცერკოვში იყო, რადას ღრო არა ჰქონდა და ვერც მიხვდა ბოიჩოსათვის ეთქვა რამე კანდოვის უცნაურად ქცევის შესახებ. ახლა კი ოგნიანოვმა ორთავე ერთად მოუხსწრო და ისიც ასე ადრე! აღბად, როგორმე გაიგონებდა, კანდოვი რადასთან დაიარებო და ეჭვი დაეხადა, იქნება, რადა მღალატობსო. ახლა კი საბედნიერო შემთხვევამ ეს ეჭვი უფრო განუმტკიცა. ქალმა თავის გამართლებაც კი ვერ მოასწრო.

რადას იმედი ჰქონდა, თვითონ კანდოვი აუხსნის ბოიჩოს ყველაფერს და ტანჯვისაგან მიხსნისო, მაგრამ სტუდენტი ხმას არ იღებდა.

— ბატონო კანდოვ, თქვენც მითხარით რამე, გამახარეთ, — უთხრა გესლიანად ოგნიანოვმა და ზიზლით შეხედა თავისს მეტოქეს.

— მე სათქმელი არა მაქვს-რა; თქვენ გიცდით, რას მეტყვით, — უპასუხა სტუდენტმა გულგრილად.

— ეს უსინდისობაა! — დაიყვირა ოგნიანოვმა და ხან ერთს დაუწყო ყურება და ხან მეორეს.

კანდოვი სამარედან ამოღებულს დაემსგავსა. შელახულმა თავმოყვარეობამ გამოაჩვენა.

— ოგნიანოვ! — დაიყვირა სტუდენტმა ბრაზიანად.

— უფრო ხმამაღლა დაიყვირე, თუ ბიჭი ხარ, შემაშინე! — უპასუხა იმავე კილოთი ოგნიანოვმა. სიბრაზისაგან ყბები აუკანკალდა.

რაღა შეშინებული მივარდა, რამე უბედურება არ დაატრიალოსო. იცოდა, თუ რა ფიცხის და თავშეუკავებელის ხასიათისა იყო.

— ღმერთო ჩემო! ბოიჩო! რას შვრები? დამაცა, ყველაფერს გეტყვი! — უთხრა ცრემლ-მორეულის კილოთი რადამ.

— საჭირო არ არის. რაღა, ცრემლებით თავს ნუ იმცირებ. ვიცი, რომ ამისთანებში ოსტატი ხარ. მეც გავბრიყვდი, მეგონა, ეს არის უმანკო ანგელოზი ვიპოვე-მეთქი... ასე შევიყვარე და მერე როგორ გადამიხდა! ამ უჩადურმა ამან... როგორ მოესტყუედი!..

— ბოიჩო! — უძახდა განწირულის ხმითა და ქვითინით რაღა.

— გეყოფა! დღეის ამას იქით ჩემ და შენს შორის საერთო არა არის-რა... ნიღაბი ახდილი გაქვს... როგორ ვცდებოდი თურმე! არა, როგორ ვიფიქრე, რომ შენ მე, მაწანწალას, შემეყვარებდი, მე, რომელსაც სარი და საბრაზებელი მომეღის, იმ დროს როცა ასეთი რაინდი, ბრტყელ-ბრტყელ სიტყვების

მთქმელი, მაღალ-ბრძენი და კეთილ-საიმედო მხდალი, მშიშა-
რა ვაჟბატონი გყოლია საყვარლად! ღმერთო ჩემო, რამდენი
საზიზღარობა ხდება ხოლმე ამ ქვეყანაზე!...

ესა სთქვა და წასვლა დააპირა.

— ოგნიანოვ! ბოდიში მოიხადე ამ სიტყვებისათვის! — მი-
აძახა კანდოვმა და დაეწია.

ოგნიანოვი გაჩერდა.

— ისევ ვიმეორებ, რომ საზიზღრად, უსინიდისოდ მომე-
ქეცი! მე მეგობრულად მოგენდე და შენ კი ასეთის მუხანათო-
ბისა არ შეგრცხვია!.. იქმნება, ის გინდა სთქვა, რომ დამნაშა-
ვე არა ხარ? — დააშტერდა სტუდენტს.

— ან ბოდიში მოიხადე, ან უნდა მოგკლა! — შეჰღრიალა
კანდოვმა და ბრაზისაგან თახთახი აუტყდა.

— მომკლავ? სიკვდილისა მხოლოდ იმ რევოლუციონე-
რებს შეეშინდებათ, ვინც ქალის კაბებს ეფარებიან და ისე უნ-
დათ ბოლგარეთი დაიხსნან...

კანდოვმა ოგნიანოვს მუშტი მოუღერა. რაც ამდენი ხა-
ნი იტანჯა და იწვალა, ახლა ბრაზად გადაექცა და უნდოდა
ეს ბრაზი ოგნიანოვზე ეყარა.

ოგნიანოვმა ხელი დაუჭირა და კედლისკენ უჯიკავა, მე-
რე ქამარში გაკეთებული დამბაჩები ამოიღო.

— არ მინდა უიარაღო კაცი მოგკლა. აი დამბაჩა! — უთ-
ხრა ოგნიანოვმა და ხელში დამბაჩა მისცა. რადას თავზარი
დაეცა, გააღო სარკმელი და განწირულებით კივილი დაიწყო,
მიშველეთო.

ამ დროს ზარების რეკა გაისმა. ოგნიანოვი ამ ხმაზე გა-
შეშდა. ამავე დროს მოისმა აჩქარებული ფეხის ხმა და ქიშკა-
რი გრიალით გაიღო.

შემოვიდა რამდენიმე შეიარაღებული კლისურელი.

— ხალხი ადგა! ბოლგარეთს გაუმარჯოს! — დაიძახეს შე-
მოსულებმა.

— ხალხი სად იყრის თავსა? — ჰკითხა შემკრთალის ხმით
ოგნიანოვმა.

— ზლოი-დოლში... ნუ იგვიანებთ!

ეს უთხრეს და საჩქაროზე გავიდნენ, თან ყვიროდნენ: „გაუმარჯოს ბოლგარეთს!“ და თანაც მღეროდნენ „ბრძოლა, ძმანო, ბრძოლა...“

ზარების რეკა უფრო გაშმაგებით დაიწყეს.

ოგნიანოვი კანდოვს მოუბრუნდა:

— ახლა მე საქმე მაქვს... თუ ცოცხალი გადავრჩი, უპასუხოდ არ დაგტოვებ... ახლა კი ამ ქალბატონთან დარჩი, არ შეეშინდეს...

ეს უთხრა ოგნიანოვმა და საჩქაროზე გავიდა.

რადას თავხარი დასცა ამ ახალმა მწუხარებამ და გულ-შემოყრილი დაეცა. მის კივილზე ოთახში დიასახლისი შემოიჭრა და მოსულიერება დაუწყა.

კანდოვმა ზარების ხმას ოცნებაში მყოფ კაცსავით დაუწყა ყურის გდება. მერე იატაკს დასწვდა და აიღო დაქმუქნილი წერილი, რომელიც ოგნიანოვს გაჰვარდა ხელიდგან. გაასწორა წერილი და აი რა წაიკითხა:

„ბატონო გრაფო! კარგია მეგობრების ყოლა: კანდოვის-თანა მეგობარს, ერთი ტომარა ოქრო რომ მისცე, მაინც ვერ იშოვი. იცოდე, სანამ აქ იყო, ერთ წუთსაც არ დაუნებებია თავი რადა გოსპოჟინისათვის: შენის ერთგულ ანგელოზისა და უმანკო მტრედისათვის! გუშინ კლისურში წავიდა კანდოვი: ღუღუნა მტრედისაგან წერილი მოუვიდა: ბოიჩოს დარდმა გადამრია და მოდი, მანუგეშეო. ნეტაეი შენ, რომ რადასთანა საყვარელი გყავს, მაგრამ კანდოვიც საუცხოვო მეგობარი გყოლია. ნეტაეი შენ!.. გარდა ამისა იცოდე, რომ ეს „საიდუმლო“ მარტო შენა ხარ, ხომ არ იცი... ღმერთმა მოგვასწოროს ბოლგარეთის განთავისუფლებას! რა გვიჭირს.— რადა გოსპოჟინა დედოფალი გვეყოლება“.

წერილის ქვეშ დამწერის სახელი და გვარი არ ეწერა და არც არავინ იცოდა, თუ ვინ შოიტანა.

კანდოვმა ნაკუწ-ნაკუწად აქცია ეს საზიზღარი ქალაღდი და ზედ დააფურთხა. მერე ოთახიდან გავიდა.

XXVII

ს ჯ ა ნ ე კ ბ ა.

ეს ხუთი დღეა, რაც კლისურს რევოლუციის ალი აქეს მოდებული.

ყოველგვარი საქმე შეჩერდა; სხვა ყოველი ინტერესი მი-
ვიწყებულ და უკუგდებულ იქმნა; ყველას სახეზე არაჩვეულებ-
რივი, უზომო მღელვარება ეწერა.

მთელს ქალაქში აღტაცება, წუხილი და შიში გამეფდა; ყველანი ერთად-ერთის დამატრობელ გრძობით იყვნენ შეპყ-
რობილნი... ამ ხუთის დღის განვმალობაში კლისურლებმა რამ-
დენიმე სიცოცხლე გამოიარეს, რამდენისამე საუკუნის შიში
გამოსცადეს, ათას ფრთაშესხმულ იმედებს, აღტაცებას და სა-
სოწარკვეთას საზღვარი არა ჰქონდა...

20 აპრილს კლისურელი წარმომადგენელი, რომელიც სა-
ზოგადო კრებას დაესწრო კაპრივშინაში, სადაც ხალხი სწო-
რედ ამ დღეს აჯანყდა, მოვიდა თავისს სახლში, თავისიანება
გადაკონა და გამოუცხადა; აჯანყების საათმა დაჰკრაო... მა-
შინათვე სასწავლებელში თავი მოიყარეს თავდათავ შეთქმულებ-
მა, და ყარაჯოვმა აღზნებული სიტყვა წარმოსთქვა; ყველამ
ერთხმად იმღერა „ბრძოლაა, გული ატოკდა“, მერე მთელმა
ქალაქმა აღტაცებული ყიჟინა დასცა, ზარების რეკა დაიწყეს
და ხალხმა თავისი თავი აჯანყებულად აღიარა. იმ წამსვე იფ-
რინდები გაგზავნეს ბალკანის სხვა ქალაქებშიაც და შეუთვა-
ლეს, აჯანყების დროშები ააფრიალეთო; დანიშნეს ათისთავე-
ბი და დარაჯთა რაზმების უფროსები, შეაიარაღეს ყველანი,
ვისაც კი იარაღის ტარება ჰსურდა, გამოეკიდნენ პოლიციელ-
თა, მაგრამ ვერაფერი უყვეს—ყველამ თავს უშველა და მთებ-
ში გაიხიზნა.

მამაკაცი ყველანი გაიყვანეს ქალაქიდან და მთის სერებ-
ზე დააყენეს. ყველა ამ ადგილების უურისგდება დარაჯთა რა-

ზმებს მიანდევს; თითოეულს რაზმში 15—20 კაცი იყო. ამით უნდა დაეცვათ ქალაქი; ყოველ რაზმისათვის თხრილები იყო გაკეთებული საფარად. ამ სადარაჯო ადგილებზე მამრობითის სქესის მცხოვრებნი ქალაქისა ყველანი იდგნენ 18 წლიდან მოკიდებული 50 წლამდე. ქალაქში დაბრუნება არავის შეეძლო; ბრძანება გასცეს, რომ აჯანყებულთათვის მათ-მათ ოჯახს ეზიდნა საქმელ-სასმელი.

მეორე დღეს, როცა მღვდლები და ქალები,—მამაკაცი სიმაგრეებში იდგნენ,—საყდარში გულმზურვალედ ევედრებოდნენ ღმერთს მონობისაგან ხსნას ბოლგარეთისას; ქალაქის მსცოვანთა, რომელნიც დიდის სიხარულით მიემხრნენ აჯანყებულთა, ამოარჩიეს სამხედრო საბჭო და აჯანყებულთათვის მთავარ-მართებელი. გამართეს სადილი და ნასადილევს დიდის ამბიჯ წაიღეს ლომგამოსახული დროშა ზღოი-დოლის ქედზე და ბოლგარეთის დამცველებს ჩააბარეს. დანარჩენი დღე მოანდომეს სერებზე თოფ-იარაღის ატანას, სხვა-და-სხვა გამაგრებულ ადგილებისთვის უფროსების ამორჩევას და სხვა-და-სხვა განკარგულების მიცემას ქალაქის შესამაგრებლად. მაგრამ სხვა ადგილებიდან სანუგეშო ამბები არ მოსულა: სრედნიაია-გორის გარდა არც ერთი ადგილი არ აჯანყებულა. საღამო ეამზე აჯანყებულნი შეტად დაღონდნენ.

22 აპრილს აჯანყებულების წინ ორმა თურქმა ჩაიარა და ორივე მაშინვე მოჰკლეს. სისხლი დაიღვარა მტრისა და ბრძოლა გამოცხადდა. ბევრი უყურეს სტრემის ველს; იქმნება, ოსმალების სოფლებში ცეცხლი დავინახათო. კაბლეშკოვს ნათქვამი ჰქონდა, როცა ბოლგარების სოფლებს ავაჯანყებ, ცეცხლს გაჩვენებთ, მტრის მოსელას ამით განიშნებთ და მარჯვედ იყავითო, მაგრამ ვერაფერი დაინახეს. მაშინ ცოლშვილი მთებში გახიზნეს და კაპრიეშიჩინაში კაცი გაგზავნეს—მოგვეხმარეთო.

აჯანყებულნი დაღონდნენ და იმედი დაეკარგათ, გიორგობის გათენება არავის უხაროდა, ზარებს რაღაც სევდიანი ხმა ჰქონდა, თითქო სამგლოვიარო კილოზე ირეკებო. უცბად

მხიარულს ხმაზე და ცოცხლად დაიწყეს რეკვა და სიხარული-საგან ყველას სახე გაუბრწყინდა.

კაპრივშინიდან ვოლოვმა ორმოც და ათი გლეხი მოიყვანა კლისურელების მისაშველებლად. ახალ-მოსულები პირდაპირ საყდარში შევიდნენ და პარაკლისი გადაიხადეს დიდის ამბით... ზარებს სადღესასწაულო ხმაზე დაუწყეს რეკვა. ამის შემდეგ ვოლოვმა მღვდლები წაიყვანა, ჯვრები გაიმძღვანა და მეომარებთან ერთად სიმაგრეებისაკენ გასწია. აქ სიკვდილი მიუსაჯეს რამდენსამე თურქსა და ბოშას, როგორც ჯაშუშებს. ვოლოვმა ერთს მათგანს თავის ხელით მოსჭრა თავი. ამ ეკზეკუციის შემდეგ ვოლოვი კაპრივშინაში დაბრუნდა. დანარჩენი დრო საფარების თხრას მოანდომეს.

მეორე დღეს ისევ დალონდნენ მეომარნი. დარაჯები მთელ საათობით უყურებდნენ მინდვრებს, იქნება, ახლა მაინც დაეინახოთ ცეცხლიო, მაგრამ ამაოდ, — არაფერი სჩანდა. აჯანყების წინა დღეებში კანტი-კუნტად თუ გაივლიდნენ მგზავრნი. დარაჯები ამბავს ჰკითხავდნენ მაშინათვე, მაგრამ ესენი ეუბნებოდნენ, ბარად წყნარად არიან, აჯანყების ნიშანი არაფერი ეტყობათო... ეს ერთი დღეა, მგზავრებსაც აღარ გაუვლიათ... მათს მაგიერ, შორს, სერზე, რამდენიმე ცხენოსანი თურქი გამოჩნდა; თოფები ესროლეს ბოლგარებს და ისევ დაიმაღლნენ. აჯანყებულებს სრულებით ეკარგებოდათ იმედი. უფრო მამაცნი სხეებს ამშვიდებდნენ, ხან ატყუებდნენ, ხანაც ემუქრებოდნენ, მაგრამ ვერაფერი შეელოდა, — დრტვინვა ძლიერდებოდა.

25 აპრილს კლისურელნი უარესად დალონდნენ. დანიახეს, რომ ღვთის სინაბარა ვართ დატოვებულნი, ესე იგი, უნდა დაეიხოცნეთო... მართლაც-და, ყოველს ეჭვს გარეშე იყო მათი გაწყვეტა. მთელს ქალაქიდან 250 კაცი ძლივას მოგროვდა. ესენიც სხვა-და-სხვა ადგილებზე იყვნენ დაყენებულნი. აღმოსავლეთიდან და დასავლეთიდან მთელს ურდოს მოელოდნენ ბაშიბუზუყებისას და პასუხის გამცემი კი ეს ერთი მუჰა ხალხი უნდა ყოფილიყო!... კაპრივშინიდან მეტის დახმარების იმედი არავისა ჰქონდა, რადგან თვითონ მას-

ვე სჭიროდა შველა. ყველას დაეკარგა იმედი. საერთო წესიერება შესუსტდა, ზოგი ნანობდა, ზოგი გარბოდა, სხვები ღრტყინავდნენ. აჯანყების წინა დღეებში რომ აღტაცება ეტყობოდათ, ახლა იმისი ნიშან-წყალიც არ დარჩა. მტერი ჯერ არ გამოჩენილა, მაგრამ წინდაწინ ჰგრძნობდნენ, საცაა, მოვა მრისხანე სახით და მიწასთან გავგვასწორებსო. მემამბონენი უკვე ომის დაწყებამდე დამარცხებულს ჯარსა ჰგვანდნენ, გაუვალ აღვილას მომწყვდეულ და ათახთახებულ მშველების ჯოგს მოაგონებდნენ ადამიანს. მამაკად ძალიან ცოტანი იყვნენ, ძალიან ცოტასა ჰქონდა გამარჯვების იმედი. სულიერს ტანჯვას ხორციელი ტანჯვაც დაერთო: ბალკანიდან მთელი ღამე ცივი ქარი ჰჭროდა, და საფარების მცველები იძულებულნი იყვნენ უცეცხლოდ სველს მიწაზე გაეთიათ ღამე და სულ გაიყინენ. უმრავლესობას თოფი თავისდღეში არ აუღია ხელში და ახლა საცოდავი საყურებლნი იყვნენ, საფარებიდან მთელი ღამე კვნესა და გმინვა გაისმოდა, რადგან სიცივისა და შიშისაგან მთელი ღამე მათს თვალებს ძილი არ მიჰკარებია.

— მამილოცნია! — ეუბნებოდნენ აჯანყების პირველ დღეს ქალები ერთმანეთს, ქუჩებზე რომ შეხვდებოდნენ.

— დავიღუპნით, — ჩურჩულით ეუბნებოდნენ ახლა ერთმანეთს ყველაზე მეტად თავ-გამოდებულნი შეთქმულნი.

სასოწარკვეთილება უფრო ძლიერდებოდა. ყველას სახეზე შიში ეხატებოდა. მაგრამ ქალაქში ჯერ არ იცოდნენ, თუ ზოგიერთი მეომარი გაიქცა, თოფ იარაღა დაჰყარა და საფარებს თავი დაანება. ფიქრობდნენ კია, უეჭველოდ ასე იქნებაო.

XXVIII

ბატონკეა „ზლოი-დოღზე“.

„ზლოი-დოღის“ მთა ქალაქის ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის მხარეს იყო. უკეთეს სტრატეგიულ ადგილს კლისურელები ვერ ამოირჩევდნენ. გარშემო მთელს მიდამოს თავს დასც-

ქეროდა ეს მთა და შუაგული ადგილი იყო იმ გზისა, რომელიც კლისურიდან სტრემის მინდვრისაკენ მიდიოდა... აქედან მოსჩანდა აღმოსავლეთის მხარეს მდებარე სერები, სადაც დარაჯები იყვნენ დაყენებულნი.

ყველაზე მეტი ჯარები „ზლოი-დოლზე“ ეყენათ; იქვე იდგნენ ვოლოვის შაყვანილი სრედნეგორელი გლეხები. აქედან აპირობდნენ მტერს ტყვიებით დახვედროდნენ.

დღეს განსაკუთრებითი ფაცი-ფუცი ჰქონდათ შემდგარი. თვალები ყველას თითქო უფრო ცხოვლად და მხნედ უბრწყინადათ. მაგრამ მეომარი იქითკენ არ იყურებოდნენ, საითკენაც მტერს მოელოდნენ, არამედ იმ ველისაკენ, სადაც კლისურელები ეგულებოდათ. თვალს არ აშორებდნენ იმ ბილიკს, რომელიც კლდეებს აჰყვებოდა და მალა ამოდინდა. ამ ბილიკზე ერთს ზორბა ტანის მემამოხეს ზურგით მოჰქონდა რალაც თეთრი, გრძელი და თავ-შაქარის მსგავსი ნივთი. უკან მისდევდა ერთი ჩასქელებული გლეხის დედაკაცი, წელში მოხრილი, ეტყობოდა, იმასაც რალაც მიძიმე მოჰქონდა.

აი, სწორედ ამ ორს კაცს უყურებდნენ მეომარნი, ამიტომ, რომ ამათ მოჰქონდათ „ზლოი-დოლზე“ დასადები ზარბაზანი.

ხის ზარბაზანი იმ მდევს ელა მხარზე.

ხოლო გასატენი ზარბაზნისა — რკინის ნატეხები, გირები, ლურსმნები და სხ. — დედაკაცს მოჰქონდა.

მემამოხეთ თვალები გაუბრწყინდათ სიხარულისაგან; ყველა გამხნევდა!

ბოლოს, მდევმა, მთლად ოფლით გაწურულმა, ზარბაზანი მთაზე აათრია.

— მოგკვდი, დედავ!.... — კენესით წარმოსთქვა მემამოხემ და ტვირთი ძირს დააგდო.

ყველანი შეიკუქვნენ და სინჯვა დაუწყეს მტრის გასამუსრავე იარაღს...

ასეთი ზარბაზნები, სხვა ადგილებზე დასადგმელად კიდევ აჰქონდათ ოციოდე, მაგრამ ჯერ ქალაქიდან არ მოეტანათ. ეს ერთი იმიტომ ამოათრიეს, რომ გამოეცადათ, ღონივრად ისვრის, ან შორს მიაქვს ტყვია თუ არაო? უფრო მალა აათრიეს, რომ იქიდან შიშველ ხეებში ან გზაზე მყოფ მტრისათვის შესძლებოდათ სროლა, კარგად გასტენეს ტყვია-წამლით, მერე მიწაში სარები ჩაარქვეს, იმ სარებს ზარბაზნი მიამაგრეს და ზარბაზნის უკან მიწა ამოთხარეს მსროლელის დასაფარავად....

აჯანყებულებს სული მისდიოდათ, სანამ პირველ ზარბაზნის დაცლას გაიგონებდნენ! ყველას ბავშვსავეით უსაზღვროდ უხაროდა. ზოგნი სტიროდნენ კიდევც...

— აბა, ყური უგდეთ, ყმაწვილებო! ბალკანის ლომი დაფლავლებს თუ არა, მისი ხმა შესძრავს სულთნის ტახტსა და მთელს ქვეყანას აუწყებს, რომ სტარაია-პლანიჩა თავისუფალია!.. — სთქვა ზლოი-დოლის დარაჯთა უფროსმა.

— მისი ქუხილი სხვა ჩვენს ძმებსაც გააღვიძებს სტრემის ველზე და მოაგონებს მათს მოვალეობას: იარაღს აისხამენ და ამხედრდებიან საერთო მტრის წინააღმდეგ, — გამოეხმაურა მეორე.

— აქედან სრული ბატონი ვიქმნებით მთელის ველისა... გაჰბედონ თურქებმა და თავი გამოჰყონ! ვაჩვენებთ სეირს: სულ ნაკუწ-ნაკუწად ვაქცევთ.

— ერთი არ გადაგვირჩება ცოცხალი! — დაიღრიალა ბორიმეჩკამ და ქუდით ოფლისაგან დასველებულ და გაწითლებულ პირს წმენდა დაუწყა.

სახე იმიტომ აჰქონდა გაწითლებული ჩვენს ძველს ნაცნობს ბორიმეჩკას, რომ ზარბაზნი იმან ამოათრია, ხოლო ტყვია-წამალი მისმა ცოლმა. ამ ერთის თვის წინად კლისურში გადმოსახლდა ორივე ცოლ-ქმარი სამუშაოდ, მაგრამ დიდს ხანს არ გაუვლია, ისე სარეგულუკიო მოძრაობამ ორივე ჩართია.

ერთი მივიდა ზარბაზნთან და პატრუქისათვის უნდა მოეკიდებინა.

— დაიცა, დელჩო, ქალებსა და ბავშვებს შეეშინდებათ, ჯერ გავაფრთხილოთ, — უთხრა მეწაღე ნიაგულმა.

— მართალს ამბობ, — გამოეხმაურნენ სხვები, — ქალაქში კაცი გავვზავნოთ და გავაფრთხილოთ, ორსული დედაკაცებიც არიან, გული გაუსკდებათ.

— კაცი კი არა, ის არ გინდათ! იმისთვის სადა გეცალიან? აქედან ვინმემ დაუყვიროს, აბა დიდი ყვირილი ვინ იცის?

— ბორიმეჩკა! ბორიმეჩკა! — დაუძახეს ზოგიერთებმა, რომელთაც იცოდნენ მისი ხმის ძალა.

ბორიმეჩკამ დიდის სიამოვნებით იკისრა ეს ახალი საქმეცა. ჰკითხა, რა უნდა დავიყვიროვო, და კარგად გაიზებირა რაც სათქმელი ჰქონდა და ისეთი სერი აარჩია, საიდანაც ქალაქში ადვილად მიაწვდნდა ხმას. ამ სერზე წელში გასწორდა, სული კარგად მოითქვა, თავი უკან გადაიწია, დაალო პირი და მკაფიოდ დაიყვირა:

— ხალხნო! იცოდეთ, ბოლგარული ზარბაზანი უნდა დაეცალოთ, გამოცდა გვინდა... დედაკაცებს და ბავშვებს არ შეეშინდეთ, ის კი არა — გაიხარონ! თურქები, ის წყეულები, ჯერ არსადა სჩანან...

ეს სიტყვები რამდენჯერმე განიმეორა ბორიმეჩკამ სვენებსვენებით. მთებმა და ხევებმა ბანი მისცა მის ქექის ხმასა. ქალაქში ყველგან გაიგონეს. როცა ქალაქის მცხოვრებნი გააფრთხილეს, მემამოხენი საქმეს შეუდგნენ. დელჩომ ცეცხლი დააკეცა, ბამბის დიდ ძველას მოუკიდა, გრძელ წენელზე მოაძვია და ზარბაზნთან მიიტანა. ბამბას თანდათან ეკიდებოდა და კვამლი ასდიოდა; ლურჯი ღრუბელი კვამლისა ჰაერში იკლანებოდა... მემამოხენი ზარბაზნის გავარდნის მოლოდინში შორი-ახლო იდგნენ, ზოგიერთნი კი საფარებში დაიშალნენ, — არათფერი დაეინახოთო, სხვებმა ყურებზე თითები დაიკვეს და თვალები დახუჭეს. რამდენიმე წამი ელოდნენ, ამ ლოდინში ნერვები საშინლად დაეძაგრა ყველას... ბოლოს პატრუქს თეთრ-

მა აღმა გადაურბინა, იმასაც მოეკიდა და ერთბაშით ზარბაზან-
 მა უძღოური გულმოსული და ხრინწიანი ხმა ამოიღო, თითქო
 ხმელი ფიცარი გასტეხა ვინმემო; ზარბაზანი კვამლის სქელ
 ღრუბელში გაეხვია. მისი გავარდნა ხველას უფრო ჰგავდა.

ზარბაზანის ტყვეები რამდენსამე ნაბიჯზე დასცვივდა...
 ზოგიერთ აჯანყებულებს ზარბაზნის ხმა არც კი გაუგონიათ.

მაშინ კი გაიგეს, რომ არტილერია არ გვივარგაო. ამი-
 ტომ, დანარჩენ ზარბაზნების სწორებას შეუდგნენ. გარედან
 რკინის საღტები შემოაკრეს, ზოგს შიგნიდან თუნუქი გაუკე-
 თეს. იმავე დღეს ორ-ორი ზარბაზანი აიტანეს ყოველ სიმაგრე-
 ზე, წამლით გასტენეს მაგრად, კარკად დაამაგრეს მიწაზე და
 უკან მიწა ამოსთხარეს პატრუქის მომკიდებელთათვის. თითოე-
 ული ზარბაზანი მარტო ერთხელ უნდა დაეცალათ და სასრო-
 ლადაც ყველას თავ-თავისი ადგილი ჰქონდა მიჩენილი.

xxix

ტ ვ ზ ე

ამასობაში ზლოი-დოლას დამცველებმა მეორე მხარეს
 დაუწყეს ცქერა. აღმოსავლეთისაკენ მთის ძირას სამი კაცი გა-
 მოჩნდა. ორი მათგანი შეიარაღებული მევამოხე იყო, ხოლო
 მესამე მეომარს სრულებით არა ჰგავდა. ეტყობოდა, რომ ტყვე
 მოჰყავდათ.

ცნობის მოყვარეობა უფრო გაუცხოველდაა ზლოი-დო-
 ლელებს და გაფაციცებით უცქეროდნენ მათკენ მომავალს სამს
 კაცს.

დიდს ხანს არ გაუვლია, ისე სამივე კლდეზე აცოცდა და
 სიმაგრეში მივიდა.

ყველანი ტყვეს მოეხეივნენ. ტყვე ბოლგარელი იყო, და-
 ბალის ტანისა, სულელური და შეშინებული სახე ჰქონდა, და-
 ფლეთილი ძიქვა ეცვა და თავზე ჩაქყლეტილი ფესი ეხურა.

ზურგზე ეკიდა ტომარა და შიგ ედო მაულის ნაქრები, ძაფი, მაგრატელი და სხვა რამე-რამე, რაც თერძს აქვს ხოლმე.

— ჯაშუში, ჯაშუში, — დაიძახეს ზლოი-დოლის დამცველებმა.

— მერე, ბოლგარელი მაინც არ იყო! — ამბობდნენ სხვები ზიზღით.

— აქ რისთვის მოგყავდათ! იქავ უნდა დაგეხვრიტათ ეს ძალლი ესა! — დაუყვირა ერთმა.

— არა, შეიძლება, რამე გვითხრას, გვიამბოს, ვინ გამოგზავნა, ტყვიას მერეც გადაეყლაპებთ, — ჩაერივნენ ლაპარაკში ზოგიერთნი.

ამ დროს სიმაგრის უფროსი მოვიდა, იგივე იყო მთავარსარდალიცა.

— სად დაიჭირეთ?

— მდინარესთან, ბუჩქში იმალებოდა, — უპასუხეს ტყვე-მომყვანმა მემამოხეებმა.

— ტომარაში რა უდევს? ხომ გაუჩხრიკეთ ყველაფერი?

— მაულის ნაქრები აქვს, მეტი არაფერი.

— განგებ დაათრევს, რა არის, თუ ენიციობაა დამიჭირეს, თავი ეიმართლოვო, — სთქვა ვიღამაც.

— ჯაშუშია, — განიმეორეს ხელახლა ვიღებმაც.

— თურქებისგან გამოგზავნილია, რომ გაიგოს, აქ რადავართ დაბნაკებულნი; შეხედეთ თუ არა, როგორ შეეშინდა და თვალები გადმოკარკლა.

მართლაც, შიშისაგან ტყვეს გონება წაერთვა. უჭკუოდ და უაზროდ უცქეროდა შეიარაღებულს მემამოხეებს და ცახ-ცახებდა. ისეთი სახე ჰქონდა, თითქო, რასაც ეუბნებიან, არც ესმის და არც ეყურება-რაო.

მთავარსარდალი ძალიან დააკვირდა.

— სადაური ბრძანდები?

უცნობი ხმას არ იღებდა.

— გეკითხები, სადაური ხარ-მეთქი? — განუმეორა ბრაზიანის კილოთი მთავარსარდალმა.

ტყვემ ტუჩებს დაუწყო ცმაცუნი, თითქო რილასიც თქმა უნდაო, მაგრამ ვერაფერი სთქვა.

— მუნჯია,— დაიძახა ვილამაც.

— სადაური მუნჯია? აბა მაშინ უნდა გეყურებინა, როცა დაეჭირეთ, რარიგ დაიწრიბინა! ლაპარაკი შეუძლია, მაგრამ შეზინებულია,— აუხსნა სხვებს ერთმა დამკერთავანმა.

— გესმის? თუ ახლა არ გითქვამს, საიდან მოდიხარ ან რასაც ეძებ, ვუბრძანებ ძალღსავით ჩაგაღრძონ;— დაუყვირა მთავარსარდალმა.

— ჰა, სთქვი რაღა! ტყვეები სხვებისთვის დაგვკირდება,— დაიღრიალა ბორიმეჩკამ, რომელმაც ამდენი ვერ მოითმინა.

მთავარსარდალმა მრისხანე სახით შეხედა ბორიმეჩკას.

სიკვდილის შიშმა, რის წვალეებით, ენა ამოადგმევინა ტყვეს და, როგორც იყო, წამოიყრანტალა:

— მე... მე... ბელო-ცერკოველი ვარ.

— ბელო-ცერკოველი ყოფილა... — სთქვა მთავარსარდალმა.

— თუ ბელო-ცერკოველია, ვაცადოთ, იქაურ ამბებს გვეტყვის...

— სამი დღეა, იქიდან არაფერი გაგვიგია.

— ვინ იცნობს, მართლა იქაურია, თუ არა?

— აბა ნედელჩევის დაუძახეთ.

— დიაკონო, დიაკონო! — დაიძახეს აჯანყებულებმა და სიმაგრის იმ კუთხისაკენ დაიწყეს ყურება, სადაც რამდენიმე კაცი რაღასაც სთხრიდა.

მაშინათვე მოვიდა ერთი ახალგაზდა ყმაწვილი, მსუბუქი სარევიოლუციო ტანისამოსში გამოწყობილი.

ეს იყო ჩვენი ნაცნობი დიაკონი ბიკენტი. ეხლა ერის კაცის სახელი ერქვა,— ნედელჩევი.

— ნედელჩევი, ამ ვაჭბატონს ხომ არ იცნობ? — ჰკითხა უფროსმა.

ბიკენტიმ შეხედა ტყვეს და უპასუხა:

— მგონი ბელიაია-ცერკოვში მინახავს.

— რა კაცია?

— დაახლოვებით ვერ ვიცნობ.

— რა ჰქვიან?

— არ ვიცი.

— ეი, რა გქვია სახელი?

მაგრამ ტყვეს დაება ენა.

— ნეტა ვიცოდეთ ამ მულრეგისათვის დროს რაზედ ვკარგავთ! აქ საჯაშუშოდაა მოსული. გაიყვანონ განზე და დახვრიტონ.

— ჩვენთვის ძალიან საჭიროა ვიცოდეთ, ბელაია-ცერკოვში რა ხდება ეხლა, — უთხრა მთავარ-სარდალმა; მერე სატევიარი ამოიღო, წვერი ტყვეს კისერზე მიაბჯინა და შეუტია:

— იტყვი, თუ არა?

— გრაფო... გრაფო... გრაფო... — წაილულლულა ტყვემ.

— რას ლულლულდებს?

— დამაცა, მე გავიგებ, — სთქვა ბიკენტიმ და ტყვეს მიუახლოვდა.

— გრაფს იცნობ?

— გრაფი... გრაფი...

— გრაფი ვინ არის? — ჰკითხა მთავარ-სარდალმა.

— ოგნიანოვს ბელაია-ცერკოვში გრაფს ეძახიან; ეს სახელი გენოვევის წარმოდგენის შემდეგ შერჩა, — აუხსნა ბიკენტიმ; მერე ტყვეს მიუბრუნდა:

— მაშ გრაფს იცნობ? ან შენ გიცნობს?

— მიცნობს, მიცნობს გრაფი, — წარმოსთქვა გასაგებად ტყვემ.

— მაშ ოგნიანოვს წაუყვანეთ, საფარში, — ბრძანა მთავარ-სარდალმა, — ბორიმეჩკა, ეს მხეცი ოგნიანოვს მიჰკვარე; გამოჰკითხოს ამბავი და მერე, რაც უნდა, ის უყოს.

ეს რომ გაიგონა ტყვემ, ორნაირი გრძნობა გამოეხატა სახეზე: დამშვიდება და შიში.

— ბორიმეჩკა, რასა შვრები? — ჰკითხა ერთმა, როცა დაინახა, რომ ივანე ტყვეს ტომარაში იქექებოდა.

— ეს მაგრატლები განა არ დაგვკირდებან?—სთქვა ივანემ და ტომარიდან ორი მაგრატელი ამოიღო, ერთი დიდი და ერთიც პატარა და ერთიც რკინის ალაბი.

— მაგრატლები რაღად გინდა? ყურების მოსაპურელად თუ?

— ზარბაზნის გასატენად დაგვკირდებან.—უზასუხა ბორიმეჩკამ და მაგრატელი გახსნა. მერე წვივი დააქირა, რკინამ წკრიალი მოიღო და თითო ხელში მაგრატელის ნახევარ-ნახევარი შერჩა. რკინის ალაბი კი ხელით გატეხა, თითქო წნელი ყოფილიყო. მერე ტყვეს მიუბრუნდა და უთხრა:

— იცოდე, თუ რამე დანაშაული გამოგაჩნდა, თავს წაგწყვეტ და ზარბაზანში ჩავდებ,—ეს უთხრა და მრისხანედ შეხედა ტყვეს პატარა თავს, რომელიც ადვილად ჩაეტეოდა ზარბაზანში.

თხუთმეტი წუთის უკან ბორიმეჩკამ ტყვე ერთ აღმოსავლეთის სიმაგრესთან მიიყვანა, სადაც უფროსად ოგნიანოვი იყო.

ახალ ჩვენებას ჩამორამეგბ

აღმოსავლეთის სიმაგრეზე ოცდა ათი კაცი იდგა მცველად. ყველანი დაფიქრებულნი იყვნენ და იქით-აქეთ დადიოდნენ. როგორც სხვა სიმაგრეებზე, იქაც სასოწარკვეთილნი იყვნენ.

ოგნიანოვს გლეხური ტანისამოსი ეცვა, ორი დამბაჩა სარტყელში ჰქონდა გაკეთებული, ხელში დურბინდი ეჭირა და შორს გასცქეროდა.

ამ დროს ბორიმეჩკა და მისი მოყვანილი ტყვე დაინახა. სახეზე უნებლიედ ღიმი შეუთამაშდა. რაჩკო პერდლეტო იცნო.

რაჩკო პერდლეტო გუშინ წავიდა ბელაია-ცერკოვიდან რახმანლარში, რომ თურქებისათვის რამე შეეკერნა და ორიოდ

გროში აეღო. ამ კერვით შოულობდნენ სხვა ღარიბებიც ბელაია-ცერკოვისა საქმელს ჰურს.

იმას ვერც კი გაუგია, თუ რა ამბავი ხდებოდა ბელაია-ცერკოვში ან სხვა ადგილებში; ამიტომ, მეტად გაოცდა, როცა რახმანლარში სამუშაოების შოვნის მაგიერ, თურქებმა ყინვის კერით და ლანძღვა-გინებით გამოისტუმრეს.

სახლში ხელცარიელად დაბრუნება არ უნდოდა, ამიტომ კლისურში შეუხვია, იქნება, აქ მაინც შემაკერვინონ რამეო. აი, სწორედ აქ ჩაუვარდა ხელში ბოლგარელ დარაჯებს.

ბორიმეჩამ ოგნიანოვს ყველაფერი დაწვრილებით მოახსენა. ოგნიანოვი კოპებშეკრული მოუბრუნდა რაჩკოს:

— აქ შენ რა გინდოდა?

რაჩკო ცოტათი გამხნევდა. თუმცა ახსოვდა, ოგნიანოვმა რაც უყო ერთხელ, მაგრამ ამ უცნობებ შორის ახლა ბოიჩო თავისიანად, თითქმის მეგობრად ჩააგდო... რაჩკომ ენა ამოიღვა და რის წვალებით უამბო თავისი თავგადასავალი.

ბოიჩოს გაეხარდა, როცა ვაიგო, რომ რაჩკო ბელაია-ცერკოვიდან წინა დილით წამოსულაო.

— ბელაია-ცერკოვში რა ამბავია?

— არაფერი, მადლობა ღმერთს, მშვიდობაა...

რაჩკოს ნათქვამი ოგნიანოვს არ ეჭაშნიკა.

— ნუ სტყუი, მართალი სთქვი!

— არაფერი, ფიქრი ნუ გაქვს, არაფერია!

— როგორ, არაფერი მომხდარა?

— გარწმუნებ, არაფერი მომხდარა... გინდა დავიფიცავ?

— ამ ვირმა არაფერი იცის, — იფიქრა წყენით ოგნიანოვმა; — იქნება სტყუის და თურქებისაგან არის შემოჩენილი? აქ როგორ მოაღწია, იმ დროს, როცა, სხვებს არ შეუძლიანთ აქ მოსვლა?

ოგნიანოვი დააშტერდა ტყვეს.

— გეყურება, მართალი მითხარი, თორემ თავს ქვით გაგინაქყავ... — უთხრა ბოიჩომ და სახეზე აღმული აჭვარდა.

— არა, ბატონო მასწავლებლო, ამისი თავი მე უნდა დამითმო, — მე მჭირია: წავსწყვეტაე, ზარბაზანში ჩადებ, დეე რახმანლარში გაფრინდეს და თურქებს უამბოს, რაც აქ ნახა...

ესა სთქვა რუხრუხით უზარმაზარმა ბორიმეჩკამ და თვალეზი პაწაწუნა რაჩკოს გაუყარა ისარივით.

— ყველაფერს, ყველაფერს გეტყვით... — წაილულულა შემკრთალმა რაჩკომ.

— გახსოვდეს, რაც გითხარი, — უთხრა ოკნიანოვმა.

— მახსოვს, მახსოვს, აკი გითხარი, მახსოვს-მეთქი...

— ხომ მართალია, რომ ბელაია-ცერკოვიდან გუშინ წამოსულხარ?

— გუშინ, გუშინ. მზე აი იქ იყო.

— იქ რას ამბობენ?

— არაფერს, არაფერს, ნუ გეშინიან.

— სტეფჩოვს რად დაანებე თავი?

— გამომაგდო, ღმერთმა ნუ გადაარჩინოს!

— რისთვის გაგაგდო?

— ვიღამაც თოფი ესროლა და, სხვას რომ ვერა დააკლო-რა, მე გამომაგდო... განა შენ კი არ იცი, რომ სტეფჩოვს ზარბაზანი ესროლეს? მე მაშინ შეძინა, — ჩამომალრჩე, თუ ვსტყუოდე, — უცბად რაღამაც იქუხა და მეც გამომეღვიძა... გინდა, იმასაც გეტყვი, ვინც ესროლა? მე ნამუსი და პატიოსნება ძვირად მიღირს...

— ვინ?

— ექიმმა.

— სოკოლოვმა?

— სოკოლოვმა სწორედ!

— ხმა ჩაიწყვიტე, შე რეგვენო, შენა...

— გეუბნები სოკოლოვმა ესროლა-მეთქი... მაშ რაჩკო პერდრეტო ნუ მრქმევია, თუ ტყუილს ვამბობდე... აღმიანისათვის ამ ქვეყნად ნამუსის ფასი არაფერია... სოკოლოვი იყო, ტანითაც ვიცანი და იმის დათვიც დავინახე.

— რომელი დათვი?

— განა არ იცი? მისი დათვი, გაექცა, მაგრამ ისევ დაი-
ქრა... დათვი წინ შირბოდა, ხოლო სოკოლოვი უკან მისდევდა...
ოგნიანოვა ხელი დაუქნია, გაჩუმდით.

— გუშინ, სანამ წამოხვიდლოდი ბელაია-ცერკოვიდან, ვინ
ნახე? სოკოლოვი ხომ არ შეგხვედრია?

— გუშინ კი არა და გუშინასწინ ვხედავდი, სახლში შე-
ვიდა და თან ჰერმანელი შეიყვანა.

— შიშინანობა ხომ არა არის-რა?

— არაფერია.

— თურქებს ხომ არ ელიან?

— ერთი თურქიც არ არის.

— ბეის სატუსალოში ხომ არავინ დაუმწყვდევია?

— არაფერი გამიგია.

— მაშ მშვიდობიანობაა?

— გეუბნები, დამიჯერე-მეთქი...

— მცხოვრებნი რას ამბობენ?

— არაფერს.

— როგორ თუ არაფერს?

— როგორ და, ყველა თავის საქმეს აკეთებს... მაგალი-
თად, მე... ოჯახის კაცი რომ ვარ, ტომარა მოვიკიდე და სო-
ფელ-სოფელ დავიწყე სიარული სამუშაერის საშოვნელად.. იქ-
ნება შენ მითხრა, რომ ეს სირცხვილი იყოს... არა, გრაფო,
რაჩკო პერდლეთო სასირცხვილოს არააფერს ჩაიდენს, სინიდის-
სა და ნამუსს ძვირად აფასებს... ამიტომ რომ ადამიანი რის-
თვისა სცხოვრობს? მხოლოდ იმისთვის, რომ სახელი არ გა-
უტყდეს...

ოგნიანოვა კვლავ გააწყვეტინა სიტყვა.

— ბევრს ნუ ყბედობ; ყური მიგდე, რედაქტორი მანდ
არის?

რაჩკომ გაიოცა და თვალეზი გადმოკარკლა.

— ბეზროპტევი, — აუხსნა ბოიჩომ.

— ვინა?

— ყათასიჩი!

— იმასაცა ვხედავდი...

— სადა ხედავდი?

— ისა, განჩო მღვდელი ნესტორი და სტრანჯევი გოლუბევის ქუჩაზე მიდიოდნენ... აქეთ რომ მოვდიოდი, მაშინ შემომხვდნენ ..

— რას აკეთებდნენ? ალღვებულები ხომ არ იყვნენ?— ჰკითხა შეშინებულის სახით ოგნიანოვმა, რომელსაცა სწადადა ამ უბირ კაცისაგან ცოტა რამ მაინც გაეგო ბელაია-ცერკოვის ამბებისა, იქაურის მზადებისა.

მაგრამ რაჩკომ არ იცოდა, რა ეპასუხნა.

— როგორ მიდიოდნენ, ჩქარა თუ ნელა?—სხვანაირადა ჰკითხა ოგნიანოვმა, რომ, იქნება, ამნაირად მაინც რამე გავაგებინო რაჩკოსაო.

— რა ვიცი, ისე მოდიოდნენ, როგორც სხვები დადიან ხოლმე... კი არავინ მისდევდა.

ბოიჩომ სიბრაზისაგან ხელები მოჰკუმშა.

ერთი კიდევ ჰკითხა რაღაცა ბოიჩომ. მაგრამ დარწმუნდა, ვერაფერს შეეიტყობო, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ თვითონ რაჩკოს ვერაფერი გავაგებინე, და მეორეც იმიტომ, რომ, აღბად, ბელაია-ცერკოვში არაფერი ამბავააო.

— მასწავლებლო, რას მიბრძანებ, რა ვუყო ამ კაცს?— ჰკითხა ბორიმეჩკამ.

— ივანე, შენ ზლოი-დოლოზე დაბრუნდი, ეს კი აქ დარჩება. ჯაშუში კი არა, დიდი ვირი ვინმეა შენი მოყვანილი ტყვე.

რაჩკომ რომ გაიგონა, საზარელს ბორიმეჩკას უქანვე ამბრუნებენო, თავისუფლად ამოისუნთქა.

— გრაფო, ამ მაწანწალებს შევუკერავ რასმე... თუ კი რამე იქნება შესაკერავი... მუშაობა სირცხვილი არ არის, როცა კაცს სინიდისი აქვს...

— ვინ მაწანწალებს?—მრისხანედა ჰკითხა ოგნიანოვმა.

რაჩკომ ხმა დაიდაბლა.

— აი, ეს ავაზაკები, კინალამ მომკლეს, ღმერთმა დამიფარა, თორემ...—და თვალებით სიმაგრის დამცველები უჩვენა.

— საფარებზე რამე სამუშაოზე დააყენეთ! — დაუძახა ოგნიანოვმა სხვებს და განშორდა.

სტრემას ველი ჰენთა

— საკვირველია, ღმერთმანი, საკვირველი... მიზეზი ვერ გამიგია... საშინელებაა!.. აქამდე არაფერი ისმის... ნეტავ, ვიცოდე რას აკეთებენ? ბელაია-ცერკოვში რა ამბავია? ხმას არ იღებენ, ჩუმად არიან, თითქო ყველა დაიხოცაო!.. საშინელი საყურებელია მათი სიჩუმე! საშინელია!.. აბა როგორ ვიფიქრო, რომ გულხელდაკრეფილნი სხედან და ამბობენ, სისულელეა ამბობებაო... ამ იდიოტს მართალი უთქვამს, მართალი!.. კი, მაგრამ სოკოლოვი ხომ იქ არის, პოპოვიც იქავეა, რედაქტორიც... სულ დარჩეული, ფოლადსავით ნაწოთობი ყმაწვილები არიან... ნეტავ ვიცოდე, რას ელოდებიან? იქნება, მე მიცდიან? კარგი და, ესთქვათ, მე ვერ მივფედი, ესთქვათ, სადმე დავიკარგე, განა უჩემოდ არაფერი უნდა გააკეთონ?.. შეიძლება, დაყრუვდნენ, დაბრმავდნენ და ვერაფერსა ხედავენ? კლისური ფეხზე დადგა, კობროვიშიჩა ფეხზე დადგა, პანაგიურიშჩეს ცეცხლი ეკიდება, სრედნიაია-გორას ალი აპვარდა! მხოლოდ სტრემიას ველსა სძინაეს! იქნება რამე უბედურება მოხდა, რამე არაჩვეულებრივი დაბრკოლება გადაელობათ? მაგრამ ეს შეუძლებელია! ბელაია-ცერკოვს თუ თვითონ არ შეეძლო აჯანყებულებას, ათიოდ კაცს მაინც გამოგზავნიდა... სხვებს გაამხნევებდა მათი საქციელი... მაგრამ გაჩერებულა და ერთ ადგილიდან არ იძვრის... ყველასაგან ეს მესმის... მერე რა ალტაცებით ამბობდნენ, ავჯანყდებითო!.. რა სერიოზად ემზადდებოდნენ! იგივე ამბავია სხვა ადგილებშიაც! ღვთის რისხვა დაატყდა ბოლგარეთს თავზე!..

ამ მწარე ფიქრით შეპყრობილი ოგნიანოვი, ოსმალურად ჩაცმული, სტარაია-რეკის ხეობიდან სტრემის ველისაკენ მიიპარებოდა ბრთხილად.

უკვე შუადღე იყო, როცა ოგნიანოვი ველზე დაეშვა. მთელი ველი ხეების ჩრდილით იყო დაფარული. ბროლის მსგავსი წყაროები მუხნარის შორის მდელიაზე მიიკლაკნებოდა. ჰაერი ვარდთა სურნელებით იყო შეზავებული.

ლაქვარდი ცა და მხიარული ელვარება მზისა ველს ასურათხატებდა და მისი მშვენება სამოთხის მშვენებას უდრიდა. მაგრამ მგზავრი ყურადღებას არ აქცევდა ბუნების ამ ხატებას, ვერაფერსა ხედავდა...

სანამ კლისურში მივიდოდა, ჯერ უნდა თურქების სოფელ რახმანლარზე გაეგლო. ოგნიანოვი თამამად შევიდა შიგ. როცა ვარდის ბაღებისკენ ჩაიარა ქალაქის განაპირად, რამდენიმე შეიარაღებული თურქი დაუხვდა და გააჩერა; დარაჯები იყვნენ.

— საიდან მოდიხარ?

— ალტინოვოდან.

— საით მიდიხარ?

— ახიევოში... ხომ მშვიდობიანობაა?

ახიევო თურქების სოფელი იყო და ბელაია-ცერკოვის მახლობლად ილა.

— მადლობა ღმერთს, მშვიდობაა.

ოგნიანოვს გული გაეწურა მწუხარებისაგან.

— გირჩევნია, ამ სოფელში დარჩე. დილას კლისურს დავეცემით. — უთხრეს დარაჯებმა.

— ვნახოთ... მშვიდობით!

ეს უთხრა ოგნიანოვმა და სოფელში შევიდა.

ქუჩებზე დიდი ფაცი-ფუცი იყო. შეიარაღებული თურქები ჯგუფ-ჯგუფად დადიოდნენ იქით-აქეთ. საყავოები ხალხით იყო გაქედილი. ეტყობოდა, რომ გარშემო სოფლებიდან თურქები ასობით მოსულიყვნენ აქ. აქედან ერთად უნდა დასხმოდნენ თავზე კლისურელებს. ყველანი რახმანლარში იყრიდნენ თავსა. ოგნიანოვს გულმა შემოჰკენესა, ცუდი დღე უნდა დაგვადგესო და გადასწყეიტა, ბელაია-ცერკოვის ამბავი დანამდვილებით შეეტყო ყველაფერი. ამ აზრით ერთ ბელო-ცერკოველ გლეხის სამიკიტნოში შევიდა. მაგრამ ისევ ჩქარა გამოვიდა

იქიდან, — შეეშინდა, არ მილატონო. გაშორდა სამიკიტნოს და ერთად შეჯგუფულს თურქებს დაუწყო ძებნა თვალებით, — იმათში გავერევი როგორმე და რაცა მჭირდება, ყველაფერს გავიგებო. შემთხვევით მეჩეთი დაინახა, ხალხით საესე. მლოცველები კარებთან იჯუჯგებოდნენ და თანდათან კიდევ ემატებოდნენ. ეტყობოდა, რომ რალაც არა ჩეულებრივს აპირებდნენ. ოგნიანოვი მიხედა, დღეს ხოჯა იქადაგებს და გააღმასებულს ხალხს უარესად აღაგზნებს ბოლგარების წინააღმდეგო. ცნობის მოყვარეობა უფრო გაუცხოველდა და მლოცველებში ჩაერია. მართლაც, ერთის წუთის შემდეგ ხოჯა საქადაგებლად ავიდა. მაგრამ ოგნიანოვმა დაინახა, რომ საქადაგებლად განმზადებული ხოჯა უბრალო სოფლის ხოჯა კი არ იყო, არამედ კარლოვოდან, ალბად განგებ ამისთვის მისული სტამბოლელი „სოფია“.

ერთბაშად დაჩუმდნენ ყველანი.

სოფიამ დიდის ამბით დაიწყო ლაპარაკი:

— მართლ-მორწმუნენო! დრო იყო, ჩვენთა დიდებულთა სულთანთა მეფობაში, როცა მარტოდენ ოსმანლის სახელის გაგონებაზე მთელი ქვეყანა ძრწოდა და კანკალებდა. აღმოსავლეთი და დასავლეთი მისს წინ მუხლთ იღრეკდა, ყველა მხრიდან ძღვენს უგზავნიდნენ, მეფენი და დედოფალნი ძირს ემხოზოდნენ და ხალიფის ტახტის წინ წმინდა მტვერს ლოკავდნენ. ყველა იძახდა „დიდ არს ალლაჰი და წმინდა წინასწარმეტყველი მისი მაჰმადი!“ როგორცა ეხედავ, ბევრსა ესკოდავთ უფლის წინაშე, ძმად ვიხდით ურწმუნოთა და მათს კანონებს პატივსა ესცემთ... და აჰა, ღმერთიც გაგვირისხდა, ხელი აგვალო და შერცხენილთა შესარცხენი გავხდით, მიწასთან გასწორებული ქედი აღიმალღეს და ჩვენ გვიპირებენ მიწასთან გასწორებას, მტვრად ქცევას... ჰოი ალლაჰ, ალლაჰ! მოგვიეღინე ცეცხლის მახვილი აზრიელ ანგელოსისა, მწე გვცაე, რათა დაეანთხიოთ სისხლი მტერთა შენთა აღმოსავლეთით დასავლამდე! შეგვადებინე მათის სისხლით ზღვა და გვადიდებინე სახელი შენი!.. აი, რას გეუბნებით, მართლმორწმუნენო! აღ-

ლესეთ მახვილნი თქვენნი, მოიკმენით თოფ-იარაღითა და მზად იყავით, რამეთუ მოწვეულ არის ჟამი. სირცხვილი გიაურების სისხლით განვიბანოთ და პირნათლად წარესდგეთ წინაშე ერთისა და დიდის ღმერთისა ისლამისათა“...

აი, ამნაირ კილოთი დაიწყო ორატორმა ლაპარაკი.... დიდს ხანს ჰქადაგებდა და მრავალი მლოცველები გულდადებით და ხარბად უსმენდნენ ყოველს სიტყვასა.

— აი, რას გვიმზადებენ, — სთქვა ოგნიანოვმა და, ქადაგების გათავებამდე, ქუჩაზე გავიდა; — მაშ, მართალი ყოფილა, რაც ამ მქადაგებლებთა შესახებ უთქვამთ: ჩვენ თურქების მთავრობის წინააღმდეგ აჯანყებას ვქადაგებთ; ამათი მოციქულები კი ბოლგარების გაწყვეტას ურჩევენ ხალხს! ეტყობა, ჩვენს ხალხს ოსმალეთის ხალხთან მოუხდება ბრძოლა; საჭიროა კარგად დავუკვირდე საქმეს და თავი არ მოვიტყუილო... ბოლგარეთის მიწა-წყალი ვიწროა ორის ეროვნობის ხალხისათვის, ორივე ერთად ვერ მოთავსდება...

ლოცვა გათავდა და მლოცველები მეჩითიდან გამოვიდნენ. ხალხი ჯგუფ-ჯგუფად გროვდებოდა და ქადაგების შესახებ ერთმანეთს ელაპარაკებოდნენ. ოგნიანოვი ერთ-ერთ მათგანს მიუახლოვდა და ყური ათხოვა, საქმის ვითარება ყველაფერი გაიგო. კლისურში ხალხი რომ აჯანყდა, გარშემო სოფლების თურქები ჯერ შეშინებულან, ჰკონებიათ, რომ კლისურში რუსები მისულანო... ამ შიშის ზედგავლენით თავიანთი ბარგი-ბარხანა შეუკრავთ და ცოლშვილიანად თავის საშველად მომზადებულან. მაგრამ მალე შეუტყვიათ, რომ საქმე მარტო „რაიებთან“ (ბოლგარებთან) გვექნებაო, ისიც უმეტესობა თერძები და რამდენიმე მასწავლებლები არიანო. ამ გარემოების მიზეზით კადნიერება ისევ მოიკრიბეს, — სულ კუდით ქვას ვასროლინებთო, დაიკვებეს. გადასწყვიტეს, ჯარის მოსვლას ნუ ვუცდით, ჩვენ თვითონ გავუმკლავდეთ აჯანყებულ კლისურელებსაო. გარდა ამისა, ისიც გაიგო ოგნიანოვმა, რომ რახმანლარელები ჩვენს სიმაგრეებს ათვალიერებენ და მტრებმა დაახლოვებით იციან, თუ რა ძალ-ღონისა ვართო. თურქები მეორე

დღეს კარლოვოდან თოსუნ-ბეის მოელოდნენ. ამას ბაში-ბუ-ზუყები უნდა მოეყვანა. ესენი რომ მოვლენ, მაშინ შეერთებულის ძალით გავანადგურებთ აჯანყებულ ქალაქსაო. ეს ამბავი რომ გაიგო ოგნიანოვმა, თავზარი დაეცა. მაშინ უფრო დარწმუნდა, რომ საჭირო იყო მაშინათვე აეჯანყებინა ბოლგარეთის სხვა ქალაქებიცა.

ოგნიანოვი მაშინათვე ბელაია-ცერკოვისაკენ გაექანა.

რახმანლარის ცოტა მოშორებით ვაკეზე ერთი სერი იდო. ამ სერს რომ შეუდგა, დაფ-დაფისა და საკრავების ბუნდი ხმა მოესმა. სთქვა, ალბად თურქების: სოფელში ქორწილს იხდიანო. მალე ხმა მისწყდა და ბოიჩოს ყველაფერი დაავიწყდა. მაგრამ სერის მეორე გვერდზე რომ დაეშვა, დაფ-დაფისა და სამხედრო საკრავების ხმა ახლა უფრო ახლოდან გაისმა. ოგნიანოვს მეტად გაუკვირდა, მაღლა შესდგა სერზე და ისეთი რამ დაინახა, რომ თმა ყალხზე შეუდგა.

მის წინ გაშლილი ველი შავად იყო თურქებით დაფარული. თავიანთის ბარბაროსულ საკრავების კვრით თანდათან უახლოვდებოდნენ ოგნიანოვს. რამდენიმე წითელი დროშა ჰაერში აეფრიალებინათ. მთელი ეს ბრბო უწყსრიგოდ, არეული მოდიოდა ყვირილით. თოფები, ცელები, ცულები, შუბები მხარზე შეეღოთ ბაშიბუზუყებს და მზეზე ალაპლაპებდნენ. ძალიან სცხელოდა და უმეტესი მათგანი გულგადაღელილი მოდიოდა. თურქების სოფლები, სადაც კი ესენი გაივლიდნენ, ცარიელდებოდა; სოფლებიანი ყველანი ამ ურდოს უერთდებოდნენ. ამათს რაზმებს წესრიგი და წყობილება არაფერი ეტყობოდა. მხოლოდ ერთი მხეცური აზრი აერთებდა და სულს უდგამდა ყველას: ნადავალი და სისხლის ღვრა. თოფები და ცულები იმიტომ მიჰქონდათ, რომ ბოლგარების სისხლი დაეღვარათ, ხოლო უკან ურმები მისდევდა იმიტომ, რომ ნადავალი იმათ წაეღოთ... წინ მიუძლოდათ ცხენით ერთი გამხდარი, შავი, მაღალის ტანის უფროსი.

ბოშებს უფროსმა უბრძანა—საკრავებს ნუ უკრავთო.

— ეი, მუსულმანო, აქ მოდი!— დაუყვირა უფროსმა ოგნიანოვს.

ოგნიანოვმა მდაბლად სალამი მისცა და მიუახლოვდა.

— საიდან მოდიხარ?

— თეკიიდან.

— რა ამბავია იქ?

— არაფერი... მადლობ ღმერთს, მშვიდობაა.

— სად მიდიხარ?

— კარლოვოში.

— ჩვენ გამოგედიე...

ოგნიანოვს უნებურად ფერი ეცვალა.

— ბეი ეფენდი, ნება მომეცი წავ...

— დაბრუნდი!— დაუყვირა თოსუნ-ბეიმ, ცხენს მათრახი შემოჰკრა და წინ გაიგდო.

ურდო ისევ დაიძრა. დაფ-დაფი და საკრავი ისევ აახშიანეს...

უკანასკნელი საშუალება

რახმანლარში იმავ ღამეს მოვიდა თოსუნ-ბეის ურდო; გზაზე კიდევ მიემატა ხალხი და ბოლგარების წინააღმდეგ უფრო გაიღვსეს კბილები. რახმანლარში სხვა ურდო უცდიდა და ისიც შეუერთდა. ასე რომ მეორე დღეს კლისურელებს ორი ათასზე მეტი თურქი უნდა დასხმოდა.

სოფელი ხალხით აივსო. ახალს სტუმრებს ძლივას იტყედა. რადგან კარგი ღამე იყო, ბევრი მათგანი გარედ დაწვა.

ოგნიანოვიც, ძალა-უნებურად, სხვასავით მოიქცა.

მარტო იწვა სწორედ იმ სამიკიტნოს პირდაპირ, რომლის პატრონი ერთი ბელო-ცერკოველი გლეხი იყო.

სამიკიტნოს სარკმელში სინათლე კიდევ სჩანდა. შიგნით აუარებელი ხალხი იყო.

მაგრამ ოგნიანოვს ძილი არ ეკარგებოდა. თვითონაც გადასწყვიტა არ დაეძინა. თუ ამაღამ აქედან არ ვავიპარე, ხვალ გვიან იქმნებაო.

ახლა იმის ფიქრის საგანი ის იყო, სოფლის ბოლოს დაყენებულ დარაჯებს ხელიდან როგორ დავუხსნლტეო.

ოგნიანოვმა ოსმალური ენა კარგად იცოდა, მტრის ხასიათიც გაცნობილი ჰქონდა და გაპარვა არ გაუჭირდებოდა. მაგრამ ის იმას ამბობდა,—ესტევათ, თავი გადავირჩინე და ჩემს სიმაგრეზე ცოცხალი და უვნებელი მივედი,—მერე რა იქმნება ამითო! ბელაია-ცერკოვი აჯანყებას არ აპირბოს, მარტო კლისური კი უეჭველად დაილუპებო.

იმ ღამესვე ბელაია-ცერკოვში გაპარვას ოგნიანოვი ვერ ახერხებდა, იმიტომ, რომ ბრძანება გასცეს, აღმოსავლეთის მხარეს დაყენებულ დარაჯებს სოფლიდან არავინ გაეშვათ... მეორე დღემდე ცდაც არ შეიძლებოდა. გარდა ამისა, ასეთ გასაჭირ დღეს კლისურელებ შორის რომ არ ვიქმნე, როგორ შეიძლებაო. ასე იტყვიან, გაიქცა, საზიზღრად მოიქცაო. არა, ეს არ შეიძლებაო. მაგრამ საქმე ის იყო, ბელაია-ცერკოვში ამბავი რამე როგორ მიეწვდინა? უკანასკნელად კიდევ რამე უნდა მოეგონებინა.

მეტის-მეტად ატანდა თავის-თავს ძალას.

ბოლოს, ერთი რამ მოიფიქრა. ძნელი ასასრულებელი საქმე იფიქრა, მაგრამ რა უნდა ექმნა: განზრახული საქმე იმად ღირდა, რომ იმისთვის თავისი ბედი ბეწვზე დაეკიდნა. დიად, ბეწვზე ჰკიდებდა თავისს ბედს იმიტომ, რომ მიკიტანს უნდა გაჰნდობოდა და დარწმუნებული კი არ იყო,—მიკიტანი გაიტანდა თუ არა. გადასწყვიტა მიკიტანისათვის ეთხოვნა ერთ-ერთ შეილის გაგზავნა ბელაია-ცერკოვში.

მისდა ბედად, ამ მიკიტანს და მისს ოჯახს იცნობდა, რადგან მისს უფროსს შეილს ასწავლიდა ერთ დროს.

ადგა, შევიდა ჭიშკარში, გაიარა ეზო და ოთახის სარკმელთან მივიდა.

მის ბედზე ამ დროს კარი გაიღო და ქალი გამოვიდა.

ოგნიანოვმა დიასახლისი იცნო. მიკიტნის ცოლს გობით ქერი მიჰქონდა თავლაში.

ბნელაში კარგად ვერ დაინახა ქალმა სტუმარი.

ოგნიანოვი მივიდა და მკაფიოდ უთხრა, ბოლგარულად:

— სალამო მშვიდობისა, მამილა!

ქალი გაოცებული, ან, უკედ, შეშინებული მოტრიალდა.

— ვერ მიცანით?— დაუმატა ოგნიანოვმა ტკბილის ხმით მის დასამშვიდებლად და მოაგონა ვინც იყო:

— თქვენი ნანკის მასწავლებელი ვარ... ოგნიანოვი...

— ეინა, გრაფი?— ჰკითხა გაოცებულის ხმით და გობი მიწაზე დადგა;— შენ აქ რა გინდა?

მაგრამ ქალმა მაშინათვე მოიფიქრა, აქ არ უნდა ველაპარაკოვო და შინ შეიწვია.

— წავიდეთ, ქოხში შევიდეთ... მაგრამ დაიცა, ჯერ ცხენს ქერი დავუყარო და მერე შევიდეთ.

ერთ წუთს უკან ოგნიანოვი და მიკიტნის ცოლი ერთს ბნელსა და პატარა ოთახში შევიდნენ.

დიასახლისმა ასანთს გაჰკრა, ქრაქს მოუკიდა და ოთახი და სტუმარი გაანათა.

— ამ კარიდან ბალში გახვალ, მერე იქიდან ლობეზე გადახვალ და თავს უშველი... თუ დაგქირდა, ასე მოიქეცი... — ჩურჩულით უთხრა დიასახლისმა ოგნიანოვს და უჩვენა პატარა და მთლად დაბალი კარი, რომელშიაც კაცს მხოლოდ მაშინ შეეძლო გასულიყო, თუ წელში ოთხად მოიხრებოდა.

— აქ რისთვის მოსულხარ?— ჰკითხა დედაკაცმა.

— კლისურიდან ბელაია-ცერკოვში მოვდიოდით... ისე თოსუნ-ბეი შემომხვდა და დამაბრუნა.

რაკი დედაკაცი სტუმართმოყვრულად დაუხვდა, ოგნიანოვმა გადასწყვიტა ყველაფერი გულ-ახდილად ეთქვა. სულერთი იყო, უიმისოდ მაინც ვერაფერს გააკეთებდ...

— შეგიძლია, ხვალ დილას ნანკა ან კუხმანა ბელაია-ცერკოვში გამიგზავნო?

დედაკაცმა გაოცებულის სახით შეხედა. თანაც შეეშინდა.

— რისთვის უნდა გაგზავნო?

— ერთს ჩემს ნაცნობს წერილი უნდა მიუტანოს და მე-
რე მაშინათვე დაბრუნდება. ხვალ შუადღისას ისევ აქ იქნება.

დედაკაცს მოაგონდა ოგნიანოვის პირველი სიტყვები და
მიხედა, რაც უნდა დაებარებინა მისი შეილისათვის ბელაია-
ცერკოვში. მეტად დაფიქრდა ქალი.

— მასწავლებელო, ჩემს ქმარსაც ვკითხავ, უიმისოდ ვე-
რას გეტყვი.

— მამილო-ჯან, ძია აბრაამს ნურას ეტყვი. არ შეგიძლია,
ჩემად გამომიხმო აქ ნანკა?

ოგნიანოვმა იცოდა, რომ ჩემს ნაშეგირდალს ღმერთსა-
ვით ვუყვარვარ და რაც უნდა ვუთხრა, ყველაფერს ამისრუ-
ლებსო.

ღიასახლისს რისხვა გამოეხატა სახეზე.

— არა, არა, ქმრის დაუკითხავად არ შემიძლია.

ღრო მიდიოდა და საჭირო იყო ამ სოფლიდან ჩქარა გა-
სულიყო. გადასწყვიტა, ასე თუ ისე მალე უნდა გავიგო ყვე-
ლაფერიო.

— მამილო, შენი ქირიმე, ერთი ძია აბრაამს დამიძახე, მე
თვითონ მოველაპარაკები.

XXXIII

მაკიტანა ხბაჩაძე

ოგნიანოვი მარტო დარჩა. გადასწყვიტა აბრაამისათვის
ყველაფერი გულ-ახდილად ეამბნა.

კარი გაიღო და მიკიტანი შემოვიდა. გაღაჟღაჟებულ¹ა
და გასუქებულ სახეზე ღიმილმა გადაურბინა.

— მშვიდობა თქვენს ნახვას, გრაფო, მშვიდობა თქვენს
ნახვას! ხომ კარგადა ხარ? კარგი გიქნია, რომ ჩემთან შემო-
სულხარ. მიამბე რამე... ძალიან მიხარია, რომ გნახე... ყველას

გვიხარია, ცოლსაც, შეიღებსაც: ნანკას ეს ნახევარი წელიწადია, რაც არ უნახავხარ... შენ იმისი მასწავლებელი და ჭკუის დამრიგებელი ხარ... კარგი ჰქენი, რომ მნახე...

მიკიტანმა არ იცოდა, როგორ გამოეთქვა თავისი სიხარული.

ოგნიანოვს ძალიან გაეხარდა. მაშინათვე საქმეს შეუდგა და მოკლედ უამბო აჯანყების ამბავი და რაც სათხოვნელი ჰქონდა.

აბრაამს სიხარულისა და სიამოვნებისაგან სახე უარესად გაუგანიერდა.

— კარგი, კარგი, მა როგორ იქმნება? ლაპარაკიც არ არის საჭირო. ვის არ უნდა ხალხის დახმარება?... ნანკა გაეგზავნათ. უფროსია და ამიტომ უფრო მოხერხებულიცაა.

მიკიტანმა ჯიბიდან დაქმუქვნილი ქალაღლი ამოიღო, ოგნიანოვს წინ სამელნე დაუდგა და უთხრა:

— შენ წერილი დასწერე და მე კი დუქანში შევირბენ; ხომ იცი, რა ოხრები არიან ეს ძაღლები!..

ოგნიანოვმა უცბად დასწერა წერილი.

„ხალხი აჯანყებულია! ერთს წუთსაც ნუ ახანებთ: მაშინათვე გაშვებდით აჯანყება, ერთმა რაზმმა თოსუნ-ბეის ჯარს ზურგიდან შეუტოს; მეორე რაზმმა სოფლები დააყენოს ფეხზე. გამხნევდით და იმედი გქონდეთ!.. მალე მეც მოვალთქვენთან, რომ ბოლგარეთისათვის თავი დავსდო. რევოლიუციას გაუმარჯოს!

ოგნიანოვი“.

ბოლო თავის თავს გამარჯვებას ულოცავდა; თავის დღეში არ მოელოდდა, თუ აბრაამი ისე თანაგრძნობით მოეკიდებოდა და იმდენს მამულიშვილურს გრძნობას გამოიჩენდა. ახლა მოუთმენლად მოელოდდა მამა-შვილის მისვლას.

ერთბაშად მეორე ოთახში გულის გამგმირავი კვილი გაისმა ქალისა.

ოგნიანოვი შეჰკრთა.

დიასახლისი იყო, რომ ჰკივოდა. ბოიჩომ ვერ გაიგო კი-
ვილის მიზეზი. თავისდა უნებურად შეეშინდა.

ისევ დაუდლო ყური; აივნიდან ფეხების ტყაპუნის ხმა მოესმა.
მაშინ დაბალ კართან მივიდა და ხელი ჰკრა. კარი არ
იღებოდა. მეორეჯერა ჰკრა. მაგრამ მაინც არ იღებოდა, თით-
ქო დალურსმული არისო. ოგნიანოვს ზარი დაეცა, მთელს ტან-
ში ჟრუანტელმა დაურბინა.

— გამცეს, მილალატეს, — კვნესით წარმოსთქვა ოგნიანოვმა.
ამავე დროს კარს უკანიდან რაღაც ხმაურობა გაისმა. თი-
თქო გასაღებს უყრის ვინმე შიგაო. კარი უცბად გაიღო და
ლამის ნიაფი შემოვიდა შიგ. ოგნიანოვმა თვალი დააშტერა
კარს. ამ დროს ვიღამაც თავი შემოაჭყო.

აბრაამის ცოლი იყო.

— გამოდი, — უჩურჩულა დედაკაცმა. — ჰრაქი მკრთალად
ანათებდა, მაგრამ ოგნიანოვმა მაინც შენიშნა, რომ ქალს თვა-
ლებზე ცრემლოები უბრწყინავდა.

ოგნიანოვი ბალში გამოვიდა.

— აი, აქეთკენ წადი, — ჩუმად უთხრა აბრაამის ცოლმა
და ქლიაფი ანიშნა ღობისაკენ.

ეს უთხრა და იმ წამსვე დაიმალო.

XXXIV

დ ა მ კ

შუალამეს გადასულიყო, როცა ოგნიანოვი თავისს სიმაგ-
რეში მივიდა.

სიმაგრის მცველები სახლიდან წამოაღებულ ხალიჩებსა და
ქილობებზე იწვნენ და ფხიზლობდნენ. ნაბდებში კარგად გა-
ხვეულიყვნენ და ჩუმად ბაასობდნენ. თან, უმთვარო, გარნა
ვარსკვლავებით მოჭედილ ცას უყურებდნენ. ოგნიანოვი ჩუ-
მად მივიდა მათთან და, ხორციელად და სულიერად მოღეში-
ლი, მკვდარსავით გაერთხა მიწაზე.

— ღმერთო ჩემო, ღმერთო ჩემო,— ფიქრობდა ოგნიანო-
 ვი და თან თავისს ნაბადში მაგრად ეხვეოდა.— როგორ ჩაგვე-
 ფუშა საქმე! როგორ გაგვიცრუვდა იმედი! როგორ გვილა-
 ლატეს!.. შოდი და ამის შემდეგ ეცადე თავი გადაირჩინო! ხვალ
 ბრძოლა გვექნება და მე კი წინ-და-წინ ვიცი, რით გათავდება-
 ეს ბრძოლა...

ცივი ქარი დაღონებულის სახით დასისინებდა მიძინებულ-
 დედა-მიწას. გარშემო მდებარე მთები საზარელს ხმას იღებდნენ
 და სიბნელეს უარესი სამარისებური ფერი ედებოდა. ასე იტყო-
 დით, ყველა მთები, კლდეები და ბარი ერთადა ჰკენესიანო.
 ვარსკვლავები ცაზე შეშინებულის სახით და მოუსვენრად ჰკრთო-
 და. ხანდის ხან რომელიმე ფრინველი შეიფთხრიალედა ბუჩ-
 ქებში და ისევ სამარისებური სიჩუმე გამეფდებოდა. მხოლოდ
 მთის ქარი ყრუდ, დაღონებულის სახით დაშრიალებდა ჩასაფ-
 რებულ მემბოხეთ. ქარის შრიალი კენესის ხმასა ჰგავდა. ამ
 კენესისაგან გული ეწურებოდათ ყმაწვილებს და დრო და დრო
 შეშინებულები წამოხტებოდნენ ხოლმე და ბნელაში ყურებას
 დაიწყებდნენ. ისევ ჩასთვლემდათ მოუსვენრად; ვინ იცის, რა
 და რა არ ელანდებოდათ; ცივი ქარი კი მწარედ ჰკოცნი-
 დათ.

XXXV

დ ა ლ ბ

მოუსვენრად იყო ოგნიანოვი, მაგრამ ორი საათი მაინც
 იძინა გულისძილით. ამბობენ, აზნაირად სძინავთ სასიკვდილოდ
 განპატოებულთაც ჩამოხრჩობის წინაღამესაო. განთიადისას გა-
 მოიღვიძა და გარშემო მიიხედ-მოიხედა. ბუნება იღვიძებდა.
 თენდებოდა. ფერმკრთალ ცაზე უკანასკნელი ვარსკვლავიც
 ჩაჰქრა...

ოგნიანოვი აღვა, შეხედა მწოლარე ყმაწვილებს, ტყაპუ-
 კებსა და ნაბდებში გახვეულებს, და ზლოი-დოლისაკენ გასწია.

იქ იმისთვის მიდიოდა, რომ სამხედრო საბჭოსთან ერთად თათბირი გაემართნა, როგორ სჯობდა საქმე.

გათენდა. მზე ამობრწყინდა.

მეამბოხენიც წამოიშალნენ და ათის თავის ხელმძღვანელობით მუშაობას შეუდგნენ; ახლა ახალ საფარებსა სთბრიდნენ, რადგან წინალამეს კიდევ შემოემატათ ახალი მეამბოხენი. ამ დილას ყველანი კარგ გუნებაზე იყვნენ. მარჩევმა უთხრა, ოგნიანოვმა ადგილები დაათვალიერა და სთქვა, ბელაია-ცერკოველებიც აჯანყებულანო... ამ ამბავმა ყმაწვილები გაამხნევა. გამხიარულდნენ, ზოგმა ზღერაც კი დაიწყო.

ამ დროს შორეულმა რაზმმა დარაჯებისამ ნიშანი მისცა — მტერი გამოჩნდაო. ორი დარაჯთაგანი ზლოი-დოლზე გაიქცა, რომ სამხედრო საბჭოსათვის შეეტყობინებინა ყველაფერი დაწვრილებით. ისინი მივიდნენ ზლოი-დოლზე თუ არა, რახმანლარის მხრიდან ორი ცხენოსანთა რაზმი გამოჩნდა თურქებისა, თითოეულ რაზმში ოც-ოცი კაცი იყო. ერთი რაზმი გზით მიდიოდა, მეორე — ტყე-ტყე. მეამბოხენი გულის-ფანცქალით უყურებდნენ, — უკან ქვევითი ჯარი ხომ არ მოსდევსო. მაგრამ მეტი ვერაინა ნახეს.

მაშინათვე ორი, თურქებზე უფრო ძლიერი, რაზმი მეამბოხეთა სიმაგრეებიდან დაეშვა მტრის შესაგებებლად. მესამე რაზმი ზლოი-დოლიდან დაეშვა.

ბოლგართა რაზმები რომ დაინახეს თურქებმა, გაჩერდნენ და უკან დაიხიეს.

— სიცხე დავაყენეთ, — სთქვეს ზოგიერთებმა სიხარულით.

— დღესაც არ გვექნება ბრძოლა...

— მე მგონია, ბელაია-ცერკოვმა საქმე გაუჭირა თურქებს-მეთქი. — სთქვა ერთმა

სიმაგრეებზე ისევ დაიწყეს მუშაობა და მხიარულად ლაპარაკი.

XXXVI

ბ რ მ ე ლ ა

მზე მეტად აცხუნებდა. ბატარეის მარჯვენა მხარეზე ოგნიანოვი და რამდენიმე მეამბოხე ახალ საფარის ამოთხრას ათავებდნენ.

— მასწავლებლო! — დაუძახა ბოიჩოს ერთმა ორმოცდაათის წლის გლეხმა.

ოგნიანოვმა მოიხედა.

— რა გინდა, პაპა მარინე?

ვერიგოველმა ოთხად გაკეცილი ქალაქი მისცა და უთხრა:

— შენ გამოგიზავნეს.

— ვინ მოიტანა? — ჰკითხა ბოიჩომ, სანამ წერილს გახსნიდა.

— ივანე ბორიმეჩკამ. წუხელ გეძებდა, მაგრამ ვერა გნახა. მერე მე დამიტოვა შენდა გადმოსაცემად.

— ხომ არ უთქვამს, ვისგანააო?

— მასწავლებელ ქალისგან არისო.

ოგნიანოვს გული გაეწურა. აცახცახებული სხელით წერილი დაქმუქნა და უნდოდა გადაეგდო, მაგრამ მოაგონდა, რომ გარშემო უყურებდნენ და ამიტომ ჯიბეში ჩაიღო. მერე გაშმაგებით დაიწყო მუშაობა, რომ გული გადაეყოლებინა და დარდი გაექარებინა.

— ამ დროს რამ მოაწერინა* წერილი? ან რად მომწერა, ჩემგან რა უნდა? განა არ იცის, რომ ვიბრძოლებ, მტერს პირში შევებმები, სიკვდილს არ შევეუშინდები? განა არ იცის, რომ ჩქარა ჩემთვის ყველაფერს მოეღება ბოლო? — ჰფიქრობდა ბოიჩო.

ამ დროს მეამბოხეთა რაზმები არა-ჩვეულებრივის სახით დაფაცურდნენ. ყველანი საფართან შეიჯგუფნენ და შემკრთალი სახით აღმოსავლეთისაკენ დაიწყეს ყურება.

ოგნიანოვმაც აიღო თავი და შორეულ ქედებს მიაპყრო თვალები. ბოლოზე დაყენებულმა რაზმმა დარაჯებისამ ანიშნა, მტერი გამოჩნდა. ერთს წუთს უკან რამდენიმე თოფიც დაი-ცალა, ეს იმის ნიშანი იყო, რომ დიდძალი მტერი მოდისო.

მალე შორეულმა რაზმმა დარაჯებისამ უკან დაიხია და თან ჰყვიროდა: — თურქები მოდიან, ბევრი, სულ ბევრი მო-დის!

მეამბოხენი შეშინდნენ. ფერწასულნი იქით-აქეთ ეწყვე-ტებოდნენ.

— თქვენ-თქვენ, ადგილიდან ფეხი არ მოიცივალოთ! — შე-უტია ოგნიანოვმა და ხელში თოფი მოიმარჯვა.

ოგნიანოვის ყვირილმა გონს მოიყვანა მებრძოლნი და თავ-თავიანთს საფარებში ჩადგნენ.

წინა რაზმებიდან დარაჯებმაც მოირბინეს ქაქანით. წინ ოგნიანოვი მიეგება.

— ვინა ნახეთ?

— თურქები! ურიცხვი ჯარი მოდის... ათასი იქნება..... მთელი გზა შავად დაფარეს ბაშიბუზუყებმა...

ოგნიანოვმა თვალი უყო, — გაჩუმდითო.

— ადგილებიდან არ დაიძრათ! თოფები მოიმარჯვეთ! — შესძახა ბრძანებითის კილოთი ბოიჩომ.

ყველანი საფრებთან დადგნენ. მართლაც, დიდს გზაზე უშ-ველებელის ჯარის თავი გამოჩნდა; თან დ ათან დანარჩენი ნაწი-ლიცა ჩნდებოდა... ეს თოსუნ-ბეის ურდო იყო... რაც უფრო ახლოვდებოდა ჯარი, მით უფრო მკაფაოდ ჩნდებოდა მისი რიცხვიცა. თურქები ოთხ-ოთხად იყენენ დამწკრივებულნი, თან მიჰქონდათ ოცი პატარა და სამი დიდი დროშა თეთრისა, წი-თელისა, მწვანე და სხვა ფერებისა. მოკლე ხანში მთელი გზა დაჰფარეს მთელ ორ კილომეტრის სიგრძეზე.

ხელახლა დაეცათ შიშის ზარი მეამბოხეთა. ყველამ ცქმუტ-ვა დაიწყო. სათითაოდ წამოხტებოდნენ და დამფრთხალის სა-ხით შეხედავდნენ ჯერ ამხანაგებსა, მერე მტერსა.

ოგნიანოვი თვალებს დაუბრიალებდა და, ცოტა არ იყოს, იმით იკავებდა ყველას.

მეამბოხეთა სიმაგრეებს ჯარი სათოფეზე დაუახლოვდა. მაშინ ზლოი-დოლიდან რამდენიმე შორსმსროლელი თოფი დაიცალა; მაშინათვე ოგნიანოვიც უბრძანა და თოფები დააცლევინა მეამბოხეთა. საფარები სქელმა კვალმა დაჰფარა და თოფებს ბანი მისცა მიღამომ.

მტრის ჯარის თავში რამდენიმე კაცი დაეცა. თურქებს ჯერ ერთხელაც არ დაუცლიათ თოფი. რამდენისამე კაცის დაქრამ მოწინავე რაზმი, ცოტა არ იყოს, აჭრია. დაქრილები ვარდის ბაღებში შეიყვანეს და ჯარმა საჩქაროზე უკან დაიხია. პირველმა გამარჯვებამ მეამბოხენი გაამხნევა და მტერს გულად დაუშინეს ტყვია. თოფის განუწყვეტლად სროლისაგან მთებსა და სერებს ზანზარი გაჰქონდა. მაშინაც არ შეუწყვეტიათ სროლა, როცა თურქები კარგა მანძილზე მოშორდნენ.

ქვეითი ჯარის უკან კარგა მოშორებით ცხენოსანი ჯარი მოსჩანდა. ეს მთავარი შტაბი იყო თოსუნ-ბეისა. ქვეითი ურდო ცხენოსნებს შეუერთდა. აქ კარგა ხანს იყვნენ გაჩერებულნი. ეტყობოდათ, რომ თათბირობდნენ და იმის რჩევაში იყვნენ, უკეთესად როგორ დავესხათ თავზედაო. ურდო, ბოლოს, დაფაცურდა და რამდენსამე ნაწილად გაიყო. სარდალმა ანიშნა და ყველანი წინ გაექანნენ საშინელის ყვირილითა და სისწრაფით. ზოგნი შიშველ ქედებს აჰყვნენ, სხვები მდინარის ხრამებს მოედვნენ, მესამე ნაწილი ზლოი-დოლისაკენ გაემართა, მეოთხე—ოგნიანოვისაკენ. მეამბოხეებმა ჯერ ისევ შორიდან დაუწყეს სროლა, მაგრამ თურქებმა თოფები მხოლოდ მაშინ დასცალეს, როცა სათოფეზე დაუახლოვდნენ. კვამლმა მეამბოხეთა სიმაგრენი სრულიად დაჰფარა, ასე რომ თურქები ვერასა ჰხედავდნენ, მაგრამ ისიც იყო, რომ მსროლელთა რიცხვი თან-და-თან მცირდებოდა მთაზე. ოგნიანოვი, ტალახითა და თოფის წამლით მოთხუპნული, ოფლში გაწურული, სისხლის სუნით დაბნედილი, ტყვიების ზუზუნით ყურთა სმენა წა-

ლებული, ხან გასწორდებოდა და თავის თოფს გასტენავდა, ხანაც ისევ საფარში შევიდოდა.

დრო გამოშვებით გარშემო მდგარ მემამოხეთ შესძახებდა:

— არიქა, ძმებო! ესროლეთ, ესროლეთ!

ერთბაშად პაპა მარინის ლაპარაკს ყური მოჰკრა. მარინი ვილასაც ეუბნებოდა:

— ყმაწვილო, ცოტა ქვეით დაიწიე, თორემ კიდევ მოგხვდება!

ოგნიანოვი უნებლიედ მოტრიალდა და ქარისაგან გათხელებულ კომლში დაინახა მემამოხე, რომელსაც მტრის ტყვიებისათვის პირდაპირ შეეშვირნა თავი და თოფს ისროდა. სითამამეზე გტყობოდა, რომ თავი სასიკვდილოდ ჰქონდა განწირული.

გაოცებულმა ოგნიანოვმა კანდოვი იცნო.

სახტად დარჩენილი ბოიჩო მაშინაღურად მოვიდა მასთან, ხელი გაუწოდა და უთხრა:

— ხელი მოიტა, ძმაო.

სტუდენტი მოტრიალდა, ოგნიანოვს ჩუმიად და ცივად შეხედა, მაგრამ მაინც ჩამოართვა მხურვალედ ხელი.

ოგნიანოვს როცა კანდოვის ხელი ეჭირა, ხელი სისხლით დაუსველდა. სისხლი სტუდენტს სდიოდა სახელოდან.

ოგნიანოვმა შენიშნა თბილი სისხლი, მაგრამ კი ვერ მიხედა, საიდან სდიოდა. უფრო იმან გააოცა, რომ აქ კანდოვი დაინახა.

სტუდენტი სამხედრო საბჭოს გამოგვზაენა აქ წინა ღამეს, მაგრამ ოგნიანოვს აქამდე არ შეუნიშნაეს, რადგან მთელი დღილა საფარების გამაგრებაში იყო გართული.

ოგნიანოვი მოშორდა და გარშემო მიიხედ-მოიხედა. დაინახა: რომ საფარები დაცარიელებულიყო. მემამოხენი სიმაგრეებიდან გაპარულან. სულ ხუთი-ექვსი კაცი დარჩენილა და თოფის სროლას არა სწყვეტდა. სხვა სიმაგრეებიდან კანტიკუნტად ისმოდა თოფის ხმა, იქაც დაუნებებიათ თავი მცველებს. ამავე დროს, მტრის ბანაკიდან სეტყვასავით მოდიოდა ტყვიები და საფარებში დარჩენა საშიშო ხდებოდა.

ოგნიანოვი სიბრაზისაგან გაშავდა. რამდენიმე გულადი ყმა-წვილი უდგა მხარში და უსწოროდ იბრძოდა. გადაწყვეტილი ჰქონდა, ბრძოლის ველიდან ცოცხალი არ წასულიყო. აღმოსავლეთის მხარეზე მხოლოდ მის სიმაგრეს ასდიოდა კვამლი.

— ვაიმე, დედავ! — დაიკვნესა ვილამაც მწარედ მის ახლო. ოგნიანოვი შეკრთა ამ კვნესისაგან და იქითკენ მიიხედა, საიდანაც კვნესა მოესმა.

საფარს ახლო პირქვე დაემხო დიაკონი ბიკენტი. სისხლი წკარა-წკურით გადმოსდიოდა კისრიდან. ტყვია სასიკვდილოდ მოხვედროდა.

პაპა მარინმა განზე გაიტანა, რომ მერე ვისმე ქალაქში წაესვენებინა. მაგრამ სხვა საფარები დაცარიელებული იყო. მთაზე ძე-ხორციელი არა სჩანდა.

დაცარიელებულს საფარებზე სამარისებური სიჩუმე სუფევდა. მხოლოდ ქალაქის ჩრდილოეთისა და დასავლეთის მხრებიდან კანტი-კუნტად ისროდნენ ოგნიანოვთან ერთად. მტერმა ოგნიანოვის საფარს დაუშინა ტყვია. თურქები ფრთხილად მოდიოდნენ, გზა-გზა ეფარებოდნენ ვენახსა და ვარდის ბუჩქებს. სიმაგრენი ერთი-მეორეზე აიღეს და შიგ, ცხედრების მაგივრად, იარაღს, ტანისამოსს, სურსათს და სხვა საშოვარს ჰპოულობდნენ. დახვდათ ბლის ზარბაზანიცა, თითოეულ სიმაგრეზე თითო, ორ-ორი ზარბაზანი იღვა. ზარბაზნები ისევ დაუცლელეები იყო, ამიტომ რომ აზრად არავის მოსვლია პატრუქებთან ცეცხლი მიეტანა; ვერც გაჰბედეს. ამგვარივე ბედი ეწია ოგნიანოვის ბატარეისაც.

თურქები ქალაქს თავში მოექცნენ. ამ დროს ქუჩიდან თოფები დაიკალა და მათი დროშიონი და ერთიც სხვა მეომარი ძირს დაეცნენ. მაგრამ გამარჯვება მაინც თოსუნ-ბეისა და მისს მხედრობას დარჩათ.

XXXVII

რ ა დ ა

პირველი თოფის ხმა გაისმა თუ არა, ყველამ გაიგო სა-
ბედისწერო ომი ატყდაო. ხალხს თავზარი დაეცა და ვისაც
შეეძლო, ყველამ კობროვშიცას მიაშურა თავის საშველად.

ქალბატონმა მურატლისკიმაც, რომელთანაც რაღა იდგა,
ხელად თავი მოუყარა თავისს შვილებს და რაც უფრო ძვირ-
ფასი ნივთები ჰქონდა, რომ სხვებთან ერთად ისიც გაქცეული-
ყო. წასვლის წინ რაღას ოთახშიაც შევიდა და გაქცევა უთხ-
რა. მურატლისკისა რამდენს არ ეხვეწა და ემუდარა, მაგრამ
რაღა უნარზე დადგა,— გადაწყვეტილი მაქვს აქედან ფეხი არ
მოვიცვალაო... გულკეთილი მურატლისკის ქვრივი თვალ-
კრემლიანი ეხვეწებოდა, ერთად წაეიდეთო, აქ მარტო ამ გა-
საქირში არ მინდა თავი დაგანებოვო. თურქები უკვე მთაზე
ავიდნენ და, საცაა, ჩვენამდეც მოატანენო.

— წადი, წადი, ანა, ბავშვები წაასხი... გეხვეწები, მე თა-
ვი დამანებე,— ეუბნებოდა რაღა და კარისაკენ ძალათი მიათ-
რევდა.

ღიასახლისი თავზარდაცემული უყურებდა რაღას და სა-
სოწარკვეთილი ხელებს იმტვრევდა. სარკმლიდან დაინახა, რომ
თურქები ქალაქში დაეშვნენ. არ იცოდა, რა ექნა.

ცხადი იყო, რომ რაღა ასე იმიტომ გაჯიუტდა და თავს
არა შეეღიდა, რომ ყოველი იმედი დაკარგული ჰქონდა.

ერთად-ერთი ნუგეში მისი— ბორიმეჩკას ცოლის, სტაიკას,
ნახვა იყო. ბორიმეჩკა სიმაგრეებიდან ქალაქში რამდენჯერმე ჩა-
მოვიდა სხვა-და-სხვა საქმეთა ასასრულებლად. გზად თავისს
ცოლთანაც შეივლიდა ხოლმე და, სხვათა შორის, ოგნიანო-
ვის ამბავსაც ეუბნებოდა. ასე რომ რაღა სტაიკასაგან ტყობი-
ლობდა, რომ ოგნიანოვი ცოცხალი იყო, რომ მეტად დიდი
შრომა აწვა. ეს იყო და ეს, ამის მეტი არაფერი იცოდა. ექვსი

დღე ექვს საუკუნედ ეჩვენებოდა რაღას. უსაზღვროდ იტანჯებოდა ამ ხნის განმავლობაში, მაგრამ ტანჯვასთან ერთად უარესად უცხოველდებოდა ოგნიანოვის სიყვარული, — რამდენად უბედურია ჩემი ბოიჩო, იმდენად სახელოვანი და სათაყვანო არისო.

გუშინ პირველად დაინახა ივანე ბორიმეჩკა ქალმა, თავის გრძნობას თავისუფლება მისცა და მის წინ მდულარე ცრემლით იტირა. გულკეთილმა ივანემ ნუგეში სცა. პერე რაღამ საჩქაროზე ფანქარით წერილი დასწერა ბოიჩოსთან. ბორიმეჩკა დაჰპირდა, დაუყონებლივ გადაესცემა. მაგრამ პასუხად ერთი სიტყვაც არ მოსვლია.

ამ დროს ქუჩაზე ყვირილი გაისმა. მურატლიისკისამ სარკმელში გაიხედა და აჯანყებულები დაინახა. ქალმა ერთ-ერთ მათგანსა ჰკითხა:

— ბაი ქრისტო, ზევით რა ამბავია? ოგნიანოვი ახლა სად არის? შენ სადღა მირბიხარ?

ქრისტომ საჩქაროზე უთხრა:

— დავიღუპენით, ანიჩკე! საწყალი ოგნიანოვი ზევით დარჩა. ჩქარა გაიქეცით ვერმიშნიციასკენ, თავს უშველეთ! — ეს უთხრა და აჯანყებულები თვალთაგან მოეფარნენ. ეტყობოდა, რომ ბაი ქრისტო ოგნიანოვის სიმაგრეში იყო. რაღამ შემოიღილა და კვითინი ამოუშვა. მურატლიისკისა ისღვ ემუდარა, მაგრამ რაკი ვერაფერი გააწყო, თავის სახლს თავი დაანება.

დროც იყო წასვლისა, იმიტომ რომ ცოტა ხანსაც არ გაუვლია, ისე რაღას ჩრდილოეთიდან, სადაც უკვე თურქებმა შესდგეს ფეხი, ქალების კვილი მოესმა. მწუხარებისაგან ღონე მიხდლილი სარკმელთან იდგა და უაზროდ იყურებოდა, ამ დროს ბაზიბუზუყთა ბრბომ ჩაუქროლა სახლის წინ. დაეწია ორს ბოლგარელს და თავები მოსჭრა. რაღამ კარგად დაინახა, რომ ძირს დაცემულ ბოლგარელს ხელიდან რაღაც წითელი წასქდა, თავის თვალით დაინახა სიკვდილი, საშინელი სიკვდილი, გულშემშარავის სახისა, და შიშისაგან თავ-ტანი დაჰკარგა... გრძნო-

ბა თავის თავის დაცვისა, სიცოცხლის წადილი საოცარის ძალით გაედევნა ახალგაზდა ქალს და სხვა ყოველი წადილი დაუბნო, მართალია, სასოწარკვეთილი ვიყავ, სიკვდილი მენტრებოდა, მაგრამ ახლა კი მინდა ვიცოცხლოვო. ჩქარა, ჩქარა უნდა ვავექცე ან სიკვდილსა, ან და აუვიან სიცოცხლეს, თავლაფის დასხმას, რომელიც არ ამცდებმა, თუ კი ამ ავზორც ავაზაკებს ჩაეუვარდი კლანჭებშიო...

რადამ კარი გააღო და უნდოდა კიბეზე ჩასულიყო, მაგრამ ამ დროს ჭიშკარი საშინელის გრიალით გაიღო. ხის ტოტებ შორის რადამ დაინახა, რომ წინ ერთი შეიარაღებული ბაში-ბუზუყი მობოდა და უკან ვილაცა სხვა მოსდევდა. ორივე საჩქაროდ წამოვიდა იმ კიბისაკენ, სადაც რაღა გაქვავებულსავით იდგა... ქალი ცოტათი გამოერკვა, ისევ ოთახში შეტრიალდა, კარი მოიხურა, გასაღებით დაჭკეტა და ოთახის კუთხესთან მივიდა. ამ დროს კარებს ბრახუნი აუტეხეს და მოაწუნენ. უკანიდან ვილაძე საშინელის ხმით დაიღრიალა... კარი მიინც არ იღებოდა. ვინც კარს უკან იღვენ, ჯაჯგური დაუწყეს კარს და ცულის მსგავსი რაღაცა დაუშინეს. კარმა ჭრიალი დაიწყო, ფართედ გაიბზარა. ამ გაბზარულიდან თოფის კონდახი გამოჩნდა, რომლითაც ვილაცა ცდილობდა კარის ჩამტვრევას. რაღა უყურებდა, ჭრაქა-ჭრუჭი როგორ გაჭქონდა ხმელ ფიცრებს, როგორ იმტვრეოდა რკინისაკენ, მერე დაინახა, რომ ოთახში ფეხი შემოჰყვეს; მტერი უკვე შემოდოდა.

რადას გამოუთქმელი ზარი დაეცა თავზე და გონი წაერთვა. სიკვდილი ათასწილ ერჩივნა იმ შერცხვენას, რომელიც ახლა მოელოდდა... მივარდა ხატთან, სანთელი ანთო და ისევ ჩქარა მოტრიალდა კუთხისაკენ. ამ კუთხეში მაგიდაზე ერთი ტომარა თოფის წამალი იღო, რომელიც, ალბად, აჯანყებულთ დააფიწყდათ. რადამ მიიბრინა ტომარასთან, მარცხენა ხელში ასანთი აიღო, ხოლო სალოკ თითით ტომარას ჩიკვინი დაუწყყო, უნდოდა გაეხვრიტნა და მერე წამალი აეფეთქებინა. ტომარა მაშინათვე გახვრიტა.

ამავე დროს კარმა საშინელის ხმით რეხვა მოადინა ია-
 ტაკზე და უზარ-მაზარის ტანის კაცი ოთახში შემოიქრა.

ივანე ბორიშვიტი რაღას მიჰვარდა.

უკან სტაიკა მისდევდა.

რაღას არცერთი არ უნახავს და ასანთი თოფის წამალთან
 მიიტანა.

XXXVIII

არა მდინარე

ოგნიანოვი ამავე დროს უკვე შორს იყო წასული მთა-
 მთა.

სიმაგრეს უკანასკნელად იმან დაანება თავი და, როცა თურ-
 ქები ოგნიანოვის საფართან ამოვიდნენ, ხოლო მეორე რაზმ-
 მა მეორე სიმაგრე დაიპყრო, გასისხლიანებული, ტალახში
 თოფიწამლისაგან გამურული ოგნიანოვი რაღაც სასწაულად გა-
 დარჩა და მტრებსა და მათს ტყვიებს თავი დააღწია... სიკვ-
 დილს ეძებდა, მაგრამ თავის-თავის დაცვის აღლომ, რომელიც
 ასეთს შემთხვევაში ადამიანის ნდომაზე უფრო ძლიერია ხოლ-
 მე, ოგნიანოვი გადაარჩინა.

ეხლა ბოიჩო ვერმიშნიცაში იყო, მთის ძირას, სადაც მდი-
 ნარე ჩამოდიოდა.

სისხლითა, თოფისწამლითა, ოფლითა და მტერთ გათხუ-
 ნულ სახეზე ეხლა ცრემლები ჩამოჰრეცხდა.

ოგნიანოვი სტიროდა.

თავშიშველი იდგა და დამარცხებულ რევოლუციის საში-
 ნელ სურათს უცქეროდა.

ძირს, ბარად, ხროვა მამა-კაცთა, დედა-კაცთა და ყრმათა,
 შიშისაგან გზა-კვალ-დაბნეული, მთებში იხიზნებოდა და თავსა
 შველიდა, მათი ტირილის და გოდების ხმა მკაფიოდ ესმოდა ოგ-
 ნიანოვს.

შორს,—აღში გახვეული კლისური მოსჩანდა.

უცბად თავის მარჯვენა ხელს დახედა, სისხლში მოსვრილს. მიხვდა, რომ ეს სისხლი კანდოვისა იყო. მაშინათვე რაღა მოაგონდა... ზარმა აიტანა. ჯიბეში ხელი ჩაიყო და დაქმუქვნილი წერილი ამოიღო რაღასი. გახსნა და წაიკითხა შემდეგი სტრიქონები, ფანქარით დაწერილი დასუსტებულისა და აკანკალებულის ხელით:

„ბოიჩო!

„შენ ზიზღით პირი ამარიდე. უშენოდ სიცოცხლე არ შემიძლია... გეხვეწები, თუნდ ერთის სიტყვითაც შემომითვალე შენი ამბავი... თუ მიბრძანებ, ვიცოცხლებ... უბრალო ვარ... — უპასუხოდ ნუ დამაგდებ, ბოიჩო, ჯოჯოხეთია ჩემი ამგვარი ყოფა... თუ არას მომწერ, მშვიდობით, მშვიდობით, გენაცვალე, ჩემს თავს კლისურის ნანგრევებ ქვეშ ვიმარხავ...
რაღა“.

უზომო მწუხარებით აღევსო გული ოგნიანოვს. შეხედა ქალაქს, სადაც ცეცხლი უფრო და უფრო ედებოდა შენობებს. სხვა-და-სხვა უბნებზე ახალ-ახალი ცეცხლი ჩნდებოდა სახლების სახურავებზე და ჰაერს მკრთალ-წითელ ჰაერით ლოკავდა. კვადლის შავი ღრუბლები ეფინებოდა ქალაქს და ცაზე უერთდებოდა ქალაქის თავზე ჩამოწოლილს ღრუბელს. დასალამოქამდა. ცეცხლი საშინელის სიძლიერით მოედო მთელს ქალაქს. ოგნიანოვმა თვალებით დაუწყა ძებნა ორ-სართულიან სახლს, სადაც მურატლისკისა იდგა. მალე იპოვა და გულის-ფანქვალით იცნო ორი სარკმელი რაღას ოთახისა. ამ სახლს ცეცხლი ჯერ არ ეკიდა, მაგრამ მახლობლად სახლები იწვოდა და ცეცხლი თან-და-თან უახლოვდებოდა.

— საწყალი, საცოდავი ჯერ კიდევ მანდ არის! ვაი იმის ცოდვა! ვაი იმის ბრალი!...

ეს სთქვა და ძირს დაეშვა. ოგნიანოვი ჩავიდა, ანუ უკედ, ჩაგორდა მთიდან და უკან დაბრუნდა, კლისურისაკენ.

ვერმიწინის ხეობა სავსე იყო ყველა სქესის, ასაკის და წოდების ლტოლვილებითა. დაშინებული ხალხი მდინარეს აღმა

აპყოლოდა გრძლად და მეორე მდინარესა ჰგავდა, აღმა მიმავალსა. კლისური შიშის ზარმა სულ დააცარიელა და იქაურნი მცხოვრებნი ამ ხეობაში იჭუქებოდნენ. ყველა მირბოდა, შიშისაგან თავ-ტან-დარკავული, ყველა თავსა ჰშველიდა. ზოგს რაც ზედ ეცვა, იმის მეტი სახლიდან არაფერი გამოაპყოლია, სხვებს, რაც ხელში მოხვდათ, ყველაფერი წამოუღიათ და დეტირთულნი მოდიოდნენ. ზოგიერთი სასაცილო საყურებელიც იყო. მაგალითად, ერთ მდიდარ მოსახლეს კედლის საათი ამოუღლიავენია, — იმის მეტი არაფერი მოხვედრია ხელში. მეორეგან, ერთ ქალს საცერი მოჰქონდა და სიარულის დროს საშინლად უშლიდა თავისი ტვირთი. ცოტა მოშორებით ოგნიანოვი ძუძუ-მწოვარა ბავშვს წააწყდა, ალბად, უფრო აღვილად ვუშველო თავსაო და, დედას დაუგდია... მოხუცნი და დედაკაცი გვერდთ აუვლიდნენ და ზედაც არავინ უყურებდა. ყველას მარტოოდენ თავისი თავი ახსოვდა. შიში აღამიანს აგულქვავებს, ამაზე დიდი და უფრო საზიზღარის ფორმის ეგოიზმი სხვა არა არის-რა... ოგნიანოვი მაშინალურად დასწვდა, აიყვანა ბავშვი და გაიქცა, თითქო ეს ამდენი ტანჯვა არ აკმარა ღმერთმა გამოქცეულთაო, და კოკიპირული წვიმა დაუშინა. ავდარი უფრო და უფრო ძლიერდებოდა; კლდეებიდან მღერიენაკადულები ჩამოჰგორდა მდინარისაკენ და ხეობა სულ აალაფა. უბედურნი ლტოლვილნი, მთლად გაწუწულნი, სიცივისაგან გათოშილნი, ტალახში მიფორთხავენდნენ... კვნესა და ტირილი უფრო გაძლიერდა და გახშირდა...

კლდეები ბანს აძლევდა ტირილის ხმას და ავდარს, რომელსაც აღიდებულ მდინარის გრგვინვაც შეუერთდა. მოულოდნელად ოგნიანოვმა ერთი დედაკაცი იცნო: ეს დედაკაცი მურატლიისკისა იყო. ძუძუ მწოვარა ბავშვი ხელში ეჭირა, ხოლო სხვა სამი შვილი უკან მისდევდა. ოგნიანოვი ამღვრეულ წყალში გავიდა და დატანჯულს დედაკაცსა ჰკითხა:

— რადა სად არის?

დედაკაცმა პირი დაალო, უნდოდა რაღაც ეთქვა, მაგრამ ისე იყო დაქანცული, რომ სიტყვის თქმა ვერ შესძლო. მხოლოდ თითით ანიშნა ქალაქი.

— თქვენ სახლშია?

— იქ არის, იქ... ჩქარა... — რის წვალებით წამოიყრანტალა დედაკაცმა.

მურატლიისკისა მეტად სუსტი ადამიანი იყო და სხვა დროს ამდენს ტანჯვასა და გზას ვერც კი გაუძლებდა. მაგრამ ახლა კუნთების მაგიერ მხნეობა ჰქველოდა... იგივე მხნეობა სულს უდგამდა აგრეთვე მისს მშვენიერს, ანგელოზის მსგავს, ბავშვებს...

— ბავში სად მიგყავს? — ჰკითხა მიკნავებულის ხმით ოგნიანოეს.

ბოიჩომ შეხედა. მხოლოდ ახლა დაინახა, რომ სადღაც ბავში აიყვანა და თვიჯანაჯანა არ იცოდა, სად მიათრევდა; მხოლოდ ახლა იგრძნო, ახლა გაიგონა მისი კნავილი.

გაოცებულის ხმით შეხედა მურატლიისკისას.

— მომეცი, მომეცი... — უთხრა დედაკაცმა.

დედაკაცმა ბავში გამოართვა, მარცხენა გულზე მიიკრა, ხოლო მარჯვენაზე მთავარი საკუთარი ბავში მიიხუტა და გზას შეუდგა.

უკვე სიბნელე ჩამოწვა, როცა ოგნიანოვი მდინარე ვერმიშნიცის შესართავთან მივიდა. აქედან მთელი ქალაქი სჩანდა. წვიმას ცეცხლი ჩაუქრია; მხოლოდ აქა-იქ სახურავებს ქვეშ კიდევ დარჩენილია ცეცხლი და ჩამოზნელებულს ქალაქს სარკმლებიდან სინათლის მოწითანო სხივებს ესროდა...

ქამ-და-ქამ ცეცხლისგან ჩამოწოლილ შენობათა ხმაურობა ისმოდა... მალე ცეცხლი ისევ გაღვივდა და ახალ შენობებს მოედო. ერთბაშად ოგნიანოვმა დაინახა, რომ ცეცხლი სანხრეთის მხარეს გაუჩნდა ერთს სახლს. ალი ტკაც-ტკუცით ამოჭებით ქდა სახლიდან და ჰაერში აურაცხელ ნაპერწკლებს აბნევდა. ოგნიანოვმა შენიშნა, რომ ცეცხლი მურატლიისკის სახლს ეკი-

დებოდა... დიღ, ეს სახლი იწვოდა... ერთ წუთს უკან ზედა
 სართული ცეცხლისა და ყვითელ კვამლის ზღვაში შთაინთქა.
 აი, ამ სართულზე ჰქონდა რაღას ოთახი!

ოგნიანოვი, გაშმაგებული ცეცხლ-მოკიდებულ ქუჩებზე
 გაიქცა. გაალმასებული თურქები ბუზსავით ირეოდნენ. ბოიჩო
 მათს შორის დაიკარგა.

(დასასრული შემდგეს ნომერში)

სამეგრელოს აღწერა

არქანჯელო ლამბერტისა

(თარგმანი იტალიურით)

IV *)

აწინდელი მთავარი კოლხიდისა.

კოლხიდის აწინდელს მთავარს ჰქვიან ლევან. იგი არის შემდეგ აჯანყებისა მებრძოლი დამოკიდებული მთავარი, შეილი მანუჩარისა. მამა მისი მანუჩარ ერთ დღეს სანადიროდ გამოვიდა და, როცა ცხენით გამოუდგა ირემს, დაეტაკა მეორე ცხენოსანს, რომელიც მისდევდა თურმე იმავე ირემს. უბედური მანუჩარ ისე ძლიერ დაეტაკა, რომ სულ დაიმსხვრა, და იქვე სული განუტევა. ამ მანუჩარს მემკვიდრედ დარჩა მცირე წლოვანი ლევან, რომელიც სრული თოთხმეტი წლისაც არ ყოფილა. ამის გამო, ხალხის ჩვეულებებისამებრ, მას ამოურჩიეს ხელთმძღვანელი ანუ მზრუნველი, რომელსაც მასთან ერთად უნდა განეგო მთავრობა და კეთილად წაეყვანა სახელმწიფოს საქმეები. ასეთ მზრუნველად დაუნიშნეს მას მიძი ბიძა გიორგი ლაპარტიანი, კაცი ფრიად სამართლიანი და სახელმწიფო საქმეებში კარგად განვითარებული. ეს გიორგი განაგებდა ყველაფერს ფრიად ერთგულად და ისე მიჰყავდა საქმეები, რომ მის გამგეობის დროს კოლხიდაში არავითარი არეულობა და აჯან-

*) იხ. „მოამბე“ № IV, 1900 წ.

ყება არ მომხდარა. ყმაწვილი ლევან განაფითარა ყველა ამ ვარჯიშობაში, რომელიც შეეფერებოდა მთავარს.

როცა დრო მოაწია, ლევანმა თვითონ დაიწყო სამთავროს გამგეობა და შეირთო ცოლად აფხაზების მთაერის შარაშიას (Sciarapshia) ქალი. ეს ქალი იყო ბუნებით ლამაზი და სავსე ყველა სათნოებითა, რომელიც შეეფერებოდა მის გვარის ქალს: ქარგვაში, წერა-კითხვაში, გულუხვობაში და ზრდილობაში მას ტოლი არ ჰყავდა. თავის სათნოებით მან მიიზიდა ყველა თავის ქვეშევრდომის გული. მალე ამ ქალისაგან ეყოლა მთავარს ორი ვაჟი, რომელთაც სიყრმიდანვე ეტყობოდათ, რომ იქმნებოდნენ ნამდვილი მემკვიდრე დედის სათნოებისა და მამის ახლანებისა. ამიტომაც მოხარული იყვნენ ქვეშევრდომნი და ფიქრობდნენ, რომ ამათი ჩინებული მთავრობა დაამყარებსო მშვიდობიანობას და მყუდროებას.

ბოლო ეშმაკმა, რომელიც არის მთესველი ამბოხებისა და მტერი ყოვლის მშვიდობისა, ჩქარა ჩამოაგდო მთელ კოლხიდაში საშინელი უფოთი. ეს უფოთი ნელ-ნელა იზარდა და ბოლოს ისე გადიდდა, რომ ააქოთა მთელი ქვეყანა და მოსპო ყოველივე მშვიდობიანობა. მთაერის ბიძას ლაპარტიანს ჰყავდა ცოლად ყმაწვილი ქალი, თუმცა თვითონ მოხუცებული იყო. ეს ქალი იყო ჭილაძის (Cilazzé) გვარისა. ჭილაძეები იყვნენ პირველი თავადები ოდიშისა. ხსენებული ქალი ძრავლ ლამაზი იყო და ხნით უფრო შეეფერებოდა ყმაწვილს მთავარს, ვიდრე მოხუცებულს ლაპარტიანს. მართლაც იგი უფრო თამამად იყო დადიანთან და საიდუმლოებასაც იმას უფრო უზიარებდა, ვიდრე თავის ქმარს. ხშირად ერთად იყვნენ და ესიყვარულეობდნენ ერთმანეთს. ბოლოს ცხადად გამოჩნდა, რომ მოკლე ხანსაც არ შეეძლოთ გაძლება უერთმანეთოდ. მოხუცებულს ბიძას არაფითარი ექვი არ ჰქონდა, რადგან, ერთის მხრით, მთავარი ცოლიანი იყო და, მეორე მხრით, მათ შორის ნათესაობა იყო. მხოლოდ საიდუმლო აღი სულ უფრო და უფრო ძლიერდებოდა და ბოლოს იმისთანა ცეცხლად გარდაიქცა, რომ მთელმა კოლხიდამ შეამჩნია.

ამ დროს მტერი კაცთა ნათესაობისა უქმად არ იყო და ცდილობდა შფოთი გაეძლიერებინა. მაშინ, როდესაც მთავარი გატაცებული ლიპარტიანის ცოლის სიყვარულითა, ცდილობდა თავის სურვილის დაკმაყოფილებას, სხვა მის ცოლს, დედოფალს, ეტრფიალებოდა და უსირცხვილოდ დაუახლოვდა. ეს იყო მისი ვეზირი სახელად პაპუნა (Paponia) ასეთი საქმე ხომ დიდ ხანს არ დაიმალება და მართლაც მალე გამოაშკარავდა მთელს კოლხიდაში და ბოლოს თვით მთავრის ყურამდინაც მიაღწია. მთავარი საშინლად გაბრაზდა. მაშინვე გააგდო ცოლი, ბერძნების სჯულისამებრ. შესარცხვენად ცხვირი მოსჭრა, შეკრიბა ჯარი და ქალი წაიყვანა მის მამასთან. მამა მისს შეეშინდა ამ უეცარი თავდასხმისა და მთელი თავისი ერთ მთებში გაიქცა. დადიანმა სოფლები სულ ამოაგდო და უკან დაბრუნდა თავის სამთავროში; ცოლი კი იქ დასტოვა მარტოკა.

რაც შეეხება მის ვეზირს, რადგან იგი ძლიერ პატივცემული იყო მთელს ოდიშშია და ქვეშევრდომებს დიდად უყვარდათ, ამისათვის შინაური ომი რომ არ გამოეწვია, მთავარი უფრო გულდამჯდარად მოიქცა მის შესახებ და დაკმაყოფილდა მით, რომ დაატუსაღა და გარდასცა გურიის მთავარს, თავის ბიძაშვილს, რათა შეენახა იმ დრომდღე, ვიდრე მისი საქმე არ გათავდებოდა.

დადიანი, რომ უცოლოდ დარჩა, ბიცოლასადმი სიყვარული უფრო გაუძლიერდა და ცეცხლმა ერთბაშად იფეთქა: მთავარმა დაარღვია ყოველივე კანონი, როგორც ბუნებისა ისე ღვთისა, და გარდასწყვიტა ძალით შეერთო ცოლად თავისი ბიცოლა. როცა მისი მოხუცებული ბიძა სრულიად დამშვიდებული იყო და არ მოელოდა ასეთს ამბავს, მთავარი მრავალის თავადებით და დიდებულებით მივიდა მისს სახლში და წამოიყვანა იქიდან დარეჯან ყველა მისი ქალებით და მოიყვანა სასახლეში, სადაც დიდის ამბით დაიწერა მახე ჯვარი და გახადა იგი დედოფლად. ლიპარტიანმა რომ ნახა, ძმისწულმა ასე შეურაცმყო, ტირილის გადახდას შეუდგა იმ დროს, როცა

სასახლეში დიდის ამბით სისხლ-არეულ ქორწილს იხდიდნენ. თითქო ცოლი მართლა მოკვდომოდეს, მან ჩაიკვა და ყველათავეს მახლობლებს ჩააცვა სამგლოვიარო ტანისამოსი და, იქაურ ჩვეულებებისამებრ, ორმოცი დღის განმავლობაში ტირილი გაგრძელდა დიდის ამბით. შემდეგ ტირილისა და ნადიმისა მთელი ქვეყანა დასებად განიყო: უფრო მჩატენი თანაუგრძობდნენ მთავრის სიმჩატეს და მიემხრნენ მას. უფრო გონიერნი და ხნიერნი კი თანაუგრძობდნენ მოხუცებულს და იმისკენ იყვნენ.

როგორც ერთის მხრით, ისე მეორის მხრით ამზადებდნენ იარაღს, რათა ამით დაებოლოვებინათ ეს სამწუხარო დავა. მაგრამ მოხუცის უეცარმა სიკვდილმა, რომლის მიზეზი არ ვიცი, მწუხარება იყო, თუ სხვისი იდუმალი ხელი, დააცხრო ეს არეულობა და დარჯჯან დარჩა მთავრის ცოლად და დედოფლად.

ამ დროს ვეზირმა, რომელიც გურიელს ჰყავდა დამწყვდეული, იფიქრა, რომ როგორც კი კოლხიდაში სიმშვიდე ჩამოვარდება, მაშინვე დადიანი ჩემზე ჯავრის ამოყრას მოინდომებსო იმ დიდ დანაშაულისათვის, რომელიც მე ბრალად დამედო, და ამიტომ არჩია თავის სარგებლობისათვის ახალი არეულობა გამოეწვია და დადიანის წინააღმდეგ ლაღატი გამოეწყო. ვეზირმა იცოდა, რომ ოდიშში დადიანმა სისხლ-არეულის ქორწინებით, და თავისი კეთილ-მყოფელის ბიძის შეურაცხყოფით ბევრი უგონიერესი კაცი მოიმჯურა; რომ, სხვათა შორის, მისს სიძეს, გურიელსაც გული აუვარდა დადიანზე, როგორც თვი თონ გურიელისაგან გაეგონა კერძო ლაპარაკის დროს. თავის მქერ-მეტყველობით ვეზირმა გურიელი დააჯერა, რომ დადიანი ისე თავდაუქერელი შეიქმნა, რომ, ვიდრე ის მთავრად დარჩება, მის სამთავროში მშვიდობა არ ჩამოვარდება. პირიქით, მისი დაუცხრომლის ხასიათის მიზეზით მომიჯნავე მთავრებს ხშირად თავს დაეცემა და დააზიანებსო. ამიტომაც უკეთესი იქნებაო, რომ კოლხიდის მთავრად გავხადოთ მისი ძმა იოსებო, კაცი ბევრად უფრო სასიამოვნო, კაცთმოყვარე, ზრდი-

ლობიანი, დამჯდარის ხასიათისა და ამის გარდა ხალხისაგან მეტად პატივცემული და თაყვანსაცემიო.

ვეზირმა საქმე ისე წაიყვანა, რომ მარტო გურიელი კი არა იმერეთის და აფხაზეთის მთავრებიც მოიძხრო და მათ შორის დაარსა საიდუმლო კავშირი, რომელსაც საგნად ჰქონდა დადიანის მოკვლა და მის მაგიერ მისი ძმის იოსების გამთავრება. ყოველივე მოისაზრეს, იშოვეს ისეთი აფხაზი, რომელიც დახელოვნებული იყო ასეთს საქმეებში და მიანდეს დადიანის მოკვლა. აფხაზი თვალს აღდევნებდა მთავარს და ყოველგან დასდევდა მას, სადაც კი წავიდოდა იგი თავის კარის კაცებით. აფხაზი ცდილობდა ამოერჩია მარჯვე დრო, რომ სისრულეში მოეყვანა თავის ბოროტ განზრახვა. კიდევ იპოვა ასეთი დრო მაშინ, როცა დადიანს არავითარი ეჭვი არ ჰქონდა, რომ მის წინააღმდეგ ასეთი ბოროტ-განზრახულობა არსებობდა.

აფხაზმა გაიგო დადიანის ჩვეულება, რომ ყოველ საღამოს ვახშამს ერთს და იმავე ადგილას მიირთმევსო; იმ ადგილას ლობე არისო და ამ ლობეს დადიანი ზურგით მიაწევდა ხოლმეო. გაენდო მერიქიფეს, რომელიც დიდი ერთგული იყო იოსების და სთხოვა მაცნობეო, როცა დადიანი ვახშამის დროს ჩვეულებრივზე უფრო გონება გაფანტული იქნესო. მერიქიფემ შეპირებისამებრ ანიშნა და აფხაზი ზურგიდან მიეპარა დადიანს და დაუპირდაპირა გულში ხანჯალი, მაგრამ დადიანი, როგორც კი იმან იგრძნო მახვილის წვერი, პირქვე დაემხო სუფრაზე. ამგვარად გადარჩა სიკვდილს და მხოლოდ სუბუქი ჭრილობა მიიღო. აფხაზმა მაშინვე თავს უშველა, მარდად შეახტა ცხენს და ბნელის ღამის წყალობით ისე გაიპარა, რომ შემდეგ მისი სახსენებელიც ვერავინ ვერ გაიგო.

ამ შემთხვევამ ზარი დასცა ყველა კარის-კაცებს. მათ ხელი მოჰკიდეს მთავარს და სასახლეში შეიყვანეს. სასახლიდან ხალხი დაითხოვეს, კარები ჩაკეტეს და გულმოდგინედ შეუღუნენ ჭრილობის ექიმობას. ეს ამბავი იმავე ღამეს მოუფინა მთელს კოლხიდას: ღამის სიბნელემ, შემთხვევის მოულოდნელობამ და ცრუ ხმებმა, რომელიც ყოველგნით გავრცელდა, უფრო მეტა

ზარი დასცეს მეგრელებს. იმდენად იყვნენ დაშინებულნი, საერთო უბედურება რამ გვეწვიაო, რომ ყველა შეიარაღდა თავის დასაცველად და დილა აღრიანად სასახლესთან შეიკრიბა მრავალი ჯარი, რომელიც მზად იყო მოქმედებისათვის, თუ რამე აჯანყება მოხდებოდა ან მთავრისა და ან სამშობლოს წინააღმდეგ. მთელი ეს ხალხი მინდორში დალაგდა, იქ ბანაკი გაიკეთეს და გადაწყვიტეს, რომ აქედან ფეხს არ მოვიცვლით, ვიდრე მთავარს უშიშარ-ყოფილს არ დავინახავთო. მთავარი ჩქარა კარგად შეიქმნა, რადგანაც კრილობა მძიმე არ ამოჩნდა და ექიმობაც კარგი ჰქონდა. ლოგინიდან ადგა თუ არა, მთავარი შეგდა ცხენზე და ეჩვენა ხალხს, რომელიც დაღონებული უცდიდა მისს მორჩენას.

მორჩენის უმაღლ მთავარი შეუდგა იმის გამორკვევას, თუ ვის ჰქონდა მონაწილეობა შეთქმულებაში. პირველად დაიჭირეს მერიქიფე, რომელიც მთავარს ემსახურებოდა იმ საღამოს, როცა აფხაზმა დასჭრა. როგორც კი მერიქიფეს წამება დაუწყეს, იმაშინვე რიგ-რიგად ჩამოსთვალა შეთქმულები. ესენი, რასაკვირველია, მაშინვე დაიჭირეს და აწამეს. დადგა სასტიკის მსჯავრის დღე. მერიქიფე და ორი მისი ძმა, რომელნიც მონაწილენი იყვნენ მისნი, ერთნარად დასაჯეს. ორივე თვალი ამოთხარეს და ცალცალი ხელი და ფეხი მოსჭრეს. ამ საქმის მოთავვე ვეზირი ჯერ ღამით დაახრჩეს და მერე დღისით ერთ დიდ ზარბაზანში ჩასდეს, ცეცხლი მისცეს და ამ გვარად მისი სხეული, ნაკუწ-ნაკუწად ქცეული, ჰაერში გაიბნა. თავის ძმას იოსებს მთავარმა თვალები დასთხარა და ყოველივე ქონება ჩამოართვა და დაუტოვა მხოლოდ სულ მცირე რამე, რაც საკმაო იყო საწყლად ცხოვრებისათვის. შემდეგ თავის სიძის გურიელის წინააღმდეგ გაილაშქრა, დაატყვევა იგი და ღირსეული სასჯელი მიაყენა: დასთხარა თვალი, წაართვა ცოლი, შვილი და სამთავროც, მისი სამთავრო დადიანმა ვადასცა გურიელის ბიძას მალაქიას. გურიელი ღირსი იყო ასეთის საშინელის სასჯელისა იმიტომ კი არა, რომ შეთქმულება მოხდინა დადიანის წინააღმდეგ, არამედ იმიტომ უფრო, რომ თავისის მამის წინააღმდეგ საში-

ნელი სისასტიკე გამოიჩინა. თვითონ რომ მთავრად გამხდარი-
 ყო, იმისთვის სიყმაწვილემში თავისი მამა მოჰკლა. ამ გვარად
 ღეთის განგებამ არ ინება, რომ ასეთი მისი ზოროტეობა დაუს-
 ჯელად დარჩენილიყო, და მან ერთად დაჰკარგა სამთავრო,
 ცოლი, ერთად-ერთი შვილი, თვალთა ხედვა და თავისუფლე-
 ბაც.

კოლხიდაში საერთოდ ამბობდნენ, რომ ამდენის მკვლე-
 ლობის დროს დადიანის გული იმოღვნად გაბოროტდა, რომ
 თავისი შვილები, რომელნიც პირველის ცოლისაგან ჰყავდა,
 მოწამლაო. ჰფიქრობდნენ, რომ დადიანმა ასეთი სისასტიკე ახა-
 ლის ცოლის ჩაგონებით ჩაიდინაო. ამ ქალს, რასაკვირველია,
 უნდოდა, რომ დადიანის მემკვიდროება მიეღოთ მის საკუთარს
 შვილებს და არა აფხაზის ქალისას. ამბობენ, რომ მეორე ცო-
 ლი დადიანს ხშირად მოაგონებდა, რომ მშვილობას ნუ მოე-
 ლი, ვიდრე ცოცხალი იქნებიან ჩვენი უკანონო შვილებთან
 ერთად შენი პირველი ცოლის კანონიერი შვილებიცო. ერთის
 თვის განმავლობაში მართლაც პირველის ცოლის ორნივე
 შვილი მოჰკვდნენ. თუმცა მათ საფლავზე დაცვა მრავალთა
 მრავალი ცრემლი, მაგრამ არ დასცემია მამის ცრემლი და არ
 ღირსებია მათის წინაპრებთან ერთად სამეფო აკალდამაში და-
 კრძალვა.

დადიანმა რომ ამგვარად თავისი საქმე შეასრულა და სამ-
 თავროს ბედი მოაწყო, მაშინ შეუღლა აფხაზების დამორჩილებას.
 აფხაზები ბუნებითაც მოუსვენარნი არიან და ამას გარდა დადი-
 ანის შეურაცხყოფილნი იყვნენ, რადგან ამან გააგდო ცოლი
 მათის მთავრის ქალი. ამის გამო აფხაზები ისე ბრახ-მორეულ-
 ნი იყვნენ დადიანზე, რომ იმ დროს, როცა დადიანი გართუ-
 ლი იყო თავის ძმისაგან დაწყებული ამბოხების დაცხრომის
 საქმეში, სულ თავს ესხმოდნენ სამეგრელოს საზღვრებს, რო-
 მელნიც თითქმის სულ გააოხრეს, მცხოვრებლები დაატყვევეს
 და აფხაზეთში გადაასახლეს. დადიანმა, როგორც კი შინაურ
 საქმეებისაგან მოიცილა, საჩქაროდ გაილაშქრა აფხაზების წი-
 ნააღმდეგ და მალეც დაამარცხა იგინი. აფხაზებმა მორჩილება

განუცხადეს, ხარკი იტვირთეს, მაგრამ, რადგან ეს ხალხი მოქალაქობას და ვაჭრობას მოკლებულია, და არც ფული აქვს, ისე რომ ფულით და საქონლით ხარკს ვერ გარდაიხდიდნენ, დადიანმა მათ ხარკად დაადვა რამოდენიმე მწვეარ-მეძებარი და მიმინო, რომლებითაც აფხაზები ნაქებია.

დაიმორჩილა თუ არა აფხაზეთი და გურია, დადიანმა იმერეთის დაქვრაც მოისურვა, რომლის მთავარი ძველად მისი მეფე იყო. ამ განზრახვით დადიანს განუწყვეტელი ომი ჰქონდა იმერეთთან. თუმცა აქამდინ თავისი წადილი ვერ შეისრულა, რადგან იმერეთის მეფე დაემწყვდა ქუთაისის ციხეში და მის სამაგრეს დადიანმა ვერ სძლია, მაგრამ მაინც ისე დაასუსტა იმერეთის სამეფო, რომ სამეგრელოს ბევრად ჩამოუვარდება ძალ-ღონით.

ასეთი იყო დადიანის ღვაწლი ომის და აჯანყების დაცხრომის დროს. არა ნაკლებ შესანიშნავია მისი ღვაწლი მშვიდობიანობის დროს. მართლაც, მისი საქმეები ცხადად გვიჩვენებენ, რომ ეს მთავარი ჩვენი განათლებულ ქვეყნებში რომ აღზრდილიყო და ჩვენის საუკეთესო მასწავლებლებისაგან რომ სწავლა-განათლება მიეღო, ვერც ერთი მთავარი მას ვერ აჯობებდა. უმოძღვროდ და უოსტატოდ, მხოლოდ ბუნებით, შეუთვისებია მას მარად საქებური ზნე-ჩვეულება. საქმელში ისეთი ზომიერია, რომ ხშირად რაიმე საქმის გამო ან ნადირობისათვის ისე ადგება სუფრიდან, რომ ან სულ არას სჭამს, ან ცოტა რასმეს მოსციტქნის. არასოდეს იგი ღვინით დამთვრალი არ უნახავთ, თუმცა მის ქვეყანაში სიმთვრალე საერთო ნაკლულეფანებას შეადგენს.

უსაქმურად მისი ნახვა შეუძლებელია. პირიქით, მულამ დაუღალავად შრომობს და ყოველთვის მზად არის ყოველ გვარის ვარჯიშობისათვის. ლაშქრობაში ჩქარია, ჩუმი და მხნე. ამიტომაც ყოველ ომში იგი იმარჯვებს. ისე უყვარს თვისი ქვეშევრდომები, რომ, როდესაც კი მათ რამე მწუხარება შეემთხვევა, ან ანუგეშებს მამობრივის სიყვარულით, ან და ამოუჩენს კიდევ შესაფერს შემწეობას მათს გაქირვებაში. ისე ტკბი-

ლად და ზრდილობიანად ექცევა თავის კარის კაცებს, რომ თვითელი მათგანი დარწმუნებულია, რომ სხვებზე დაახლოებული შე ვარა. დადიანი ისე მოხერხებულად იქცევა, რომ ყველა ერთნაირად არის ამაში დარწმუნებული. ამის გამო ყველას ისე უყვარს მთავარი, რომ არც ერთი მისთვის სიცოცხლეს არ დაზოგავს.

მეხსიერება ისე ძლიერი აქვს, რომ დავიწყება რა არის არ იცის. ხომ მრავალი მოლაპარაკება აქვს სხვა-და-სხვა საქმის გამო, მაგრამ ყოველის მოლაპარაკების და ხელშეკრულების უმცირესი სიტყვაც კი გაახსენდება ექვსის და შვიდის წლის შემდეგაც.

ქვეშევრდომების შემწვობისათვის ისე მოწადინებულია მუდამ, რომ ამ მხრივ მისი მოქმედება, მომაგონებს ისაიას სიტყვებს შესახებ იმ მთავრისა, რომელსაც სურს თავიდან აიშოროს მთავრობა და ამბობს: „არა ვიყო მე თქტუნდა წინამძღვარ, რამეთუ არა ვარ მე მკურნალი*) და არა არს სახლსა ჩემსა პური, არცა სამოსელი“ (ისაი, თ. 3 და 7). ამ ადგილიდან სჩანს, რომ ძველად მთავარის მოვალეობა იყო, ეზრუნა თავისი ხალხის საზრდოისა, ტანსაცმლისა და ექიმობისათვის. ეს ჩვეულება ჩვენს ქვეყნებში სრულებით განდევნილია, მაგრამ დადიანი თავის ქვეყანაში კი მტკიცედ მისდევს ამ ჩვეულებას. მართლაც, იმისათვის რომ ექიმობა გაუწიოს თავის ხალხს, კითხულობს სხვა-და-სხვა საექიმო წიგნებს, რომელიც გადმოთარგმნილია მათებურს ენაზე, შესწავლილი აქვს მრავალი უბრალო წამალი და მცენარეულობა, და აკეთებს მრავალს წასაცხებს და სასმელს წამალს. ასეთის წამლებით სავსე აქვს ყუთი, რომელსაც თან დაატარებს, და საჭიროებისამებრ ყველას ურიგებს. ამ წამლებს ისე თხოულობენ, თითქოს თვით გალიენი აძლევდეს.

რაც შეეხება პურს ან საზრდოს, დადიანი ამაზე ისე ზრუნავს თავის ქვეშევრდომების სასიკეთოდ, რომ მისს სასახლეში

*) სიტყვეთ „არა ვარ მე მკურნალი“ არ არის ქართულ „დაბადებაში“, რომელიც გამოცემულია ტფილისში 1884 წელს. მთარგ.

ყველას ეძლევა საზრდო სრულიად უფასოდ. ვინც უნდა მივიდეს, კარის კაცი, თუ უცხო ვინმე, მაშინვე თავის ულუფას მიართმევენ. სუფრაზე რომ დაჯდებოდა დადიანი ყველა გარშემო მჯდომ სტუმრებს სულ თავის ხელით უთავაზებდა საქმელებს, ისე რომ ხშირად მას აღარა რჩებოდა. თავის ხალხის შესამოსად დადიანი განსაკუთრებით სცდილობს. იბარებს კონსტანტინეპოლიდან და სპარსეთიდან ქსოვილებს თავისი კარის კაცების შესამოსად და ხხვებისათვის დასარიგებლად. ვინაც ოქრომკედის და აბრეშუმის ქსოვილი არ ეკუთვნის, იმისათვის შალებს ამზადებინებს და თავისი ხელით ურიგებს სუსხიან ზამთარში. ამიტომაც საფუძვლიანად შეგვიძლიან ვსტკვათ, რომ სწორედ ამას ეკუთვნის სამთავრო, რათა ჰკურნოს თავისი ქვეშევრდომნი და მოუბოვოს მათ ჰური და სამოსელი.

დადიანი ფრიად მოყვარულია მართლ-მსაჯულებისა. მან სასტიკის ზომებით შელაგა მეკრელების ხარბი ბუნება. ამ ეჟამდ ველარ გაიგონებთ მის სამთავროში ისეთს ქურდობას და მტაცებლობას, როგორც წინად იყო. უწინ უძლიერესი მებატონეები კანონებს არ ემორჩილებოდნენ, უძლურებს ისაკუთრებდნენ და უცხოელს, რომელიც კი კოლხიდაში მოვიდოდა, სცარცევდნენ. ამ მთავრის დროს კი ისე შეშინებულნი არიან, რომ ვერც უცხოელებს აწყენინებენ და ვერც უძლურებს აწიოკებენ.

დადიანს ფრიად პოლიტიკურად უჭირავს თავი ოსმალეთის შესახებ. იცნობს ოსმალეთის მტარვალობას და აგრეთვე იცის, რამდენი სამეფო ჩაუნთქავს მის მტარვალობას, რამდენი მომიჯნავე ქვეყანა დაუპყრია. ოსმალეთმა რომ მისი სამეფოც არ გასრისოს, დადიანი სცდილობს მეგობრობა დაიმსახუროს ოსმალეთისა, მაგრამ ისე კი, რომ ამით მთავრის ღირსებას არა მოაკლდეს-რა. ასეთი მეგობრობის დასაცველად დადიანი ყოველ წელიწადს სულთანის ვეზირებს ფეშქაშებს უგზავნის და ყოველ ორ წელიწადში ერთხელ სულთანს ხარჯს აძლევს. ამ ნაირად დადიანი თავის ნებით გახდა ოსმალეთის მოხარკე. ხოლო მთავრის ღირსებას ისე შეუბღალავად იცავს, რომ

არასოდეს არავითარს ბრძანებას უსმალეთიდან მოსულს არ ასრულებს.

რამდენიმე წელიწადია მას აქეთ, სულთან მურადმა, აწინდელმა ხელმწიფემ ოსმალეთისამ, როცა იგი ონობდა სპარსეთის შაჰ სეფის წინააღმდეგ და ერევანის ქალაქს მიაღდა ასაღებად, შემოუთვალა დადიანს, შენ ჩემი მოხარკე ხარ და რადგანაც ერევანი შენის სამეფოს მახლოლობლად არის, რიგია მოხვიდე და დამეხმარო. ამაზე დადიანმა უპასუხა, არასოდეს არც მე და არც ჩემს წინაპრებს ვალად არ გვედო თქვენი და თქვენის წინაპრების ომში სამსახურიო და ამიტომაც არც ახლა გიახლებითო. ამასთანავე გაიხსენეთ, რომ ხარკს იმიტომ კი არ გადაღებთ, რომ პირდაპირ თქვენი ბატონობა მეცნოსო, არამედ იმიტომ რომ თქვენ ჩემს საზღვარში ჯარით არ შემოხვიდეთო. თუ წინააღმდეგ ამისა მიბრძანებთ, მე მყისვე მოგისპობთ ხარკს და ადვილად შევიძლებ ჩემის ჯარით დავიცვა სამთავრო.

სულთანმა არავითარი პასუხი არ გასცა დადიანს არც წერილით და არც საქმით, რადგან დარწმუნებული იყო, ერთის მხრით, რომ ეს პასუხი სამართლიანი იყო და მეორეს მხრით, რომ დადიანის სამთავროს ისეთი მაგარი საზღვრები ჰქონდა ბუნებით, რომ მისი დაპყრობა შეუძლებელი იყო. ყოველ შემთხვევაში სულთანი დარწმუნებული იყო, რომ კიდევ გარდაწყვიტო სამეგრელოს დაპყრობა, ამისათვის იმდენი ჯარი უნდა ვიხმარო და ხარჯი გავსწიო, რომ ამ ხარჯით დაპყრობილი სამთავრო არ ელირებაო. სულთანმა ისიც კი იცოდა, რომ მეგრელები არაფრად აგდებდნენ ოსმალების ძალას, რადგან როცა კი ოსმალეთის ჯარი ან ზღვით ან ხმელეთით მიადგებოდა სამეგრელოს, მეგრელები ყოველთვის მზად იყვნენ თვითონ დაეწვათ თავიანთი სახლები, აბარგებულოყვნენ თავიანთი საქონლით და ავეჯით და მთებში გახიზნულიყვნენ. მერე იქიდან ხშირად ჩამოვიდოდნენ და, ადგილობრივი ჩვეულებისამებრ, ჩასაფრებულნი სროლას დაუწყებდნენ ოსმალეთის ჯარს, და ამგზით ჩქარა დაამარცხებდნენ ოსმალეთის ჯარს. ამ საქმეში მეგრელებს ხელს უწყობდა ის გარემოება, რომ მათ ქვეყანაში

მტერს სიარული არ ემარჯვებოდა მრავალი შეუვალი ტყას გამო.

მეორე პოლიტიკური ხერხი, რომელსაც ხმარობს დადიანი ოსმალეთის შესახებ ის არის, რომ ცდილობს მტკიცედ დაარწმუნოს ოსმალები რომ სამეგრელოზე უფრო ღარიბი და უფრო უბედური ქვეყანა დელამიწაზე მეორე არ მოიძებნება. ამისათვის, როცა ოსმალეთიდან ელჩები მოვლენ, დადიანი საზღვარზე თავის კაცებს დაახვედრებს, რომელთაც სამუდამოდ ნაბძანები აქვს, გვერდი აუხვიონ კარგს პირდაპირს გზებს, მშვენიერს და კარგს ადგილებს და სანახავებს, და გამოატარონ ციკაბო კლდეებზე, ტალახიან გზებზე, დაბურულ ტყეებით და ცუდი ადგილებით; მდინარეებში გასვლის დროს უნდა ამოერჩიათ უფრო ღრმა ფონი, ღამით უნდა დაებინავებინათ რომლისამე ღარიბი გლეხის სახლში, სადაც ლოგინათ დაეგოთ მხოლოდ თივა და საჭმლად ეშოვნათ ყველი და მწვანილი.

ელჩები ფიქრობდნენ, რომ მთავრის სასახლეში როცა მივალთ, მაშინ მაინც კარგათ მოგვასვენებენო. მაგრამ მთავარი აქაც ხხირებულად დახვდებოდა: დამჯდარი ხის ქვეშ, ძველს ხალჩიანზედ, ღარიბულად ჩაცმული მიიღებდა ელჩებს. გარეშემო მრავალი მხლებელი ჰყავდა, მაგრამ ყველანი ცუდად ჩაცმულნი. აქ რომ მიიღებდა ელჩებს და მოისმენდა სულთანის მოციქულობას, მიუჩენდა მათ მოსასვენებლად, უფრო ხშირად ერთ დიდ ფიცრულ სახლს, თითქმის უკაროს და უსახურავოს, რომელშიაც კაცი ერთს კუთხესაც ვერ იპოვია, რომ წვიმის დროს თავი შეეფარებინა. საჭმლად ყოველ დღეს მიართმევდნენ თხის ხორცს, რაც შეიძლებოდა უარეს. პური საზოგადოდ ცოტაა ამ ქვეყანაში და ელჩებსაც ისე გამოზოგვით მიართმევდნენ ხოლმე, რომ იკინი შიმშილსაც ვერ იკლავდნენ. რაც შეეხება ღვინოს, თუმცა ელჩებს დიდი სურვილი ჰქონდათ თავისი კანონი დაევიწყნათ დი წინააღმდეგ ამ კანონისა, დაელიათ ყურძნის წვენი, მაგრამ ისეთს საძაგელს ღვინოს მიართმევდნენ ხოლმე, რომ ძალა-უნებურად უნდა მტკიცედ დაე-

ცვათ თავისი კანონი და წყურვილი მარტო წყლით დაეკმაყოფილებინათ.

აგრე შევიწროებულნი და გაჭირვებულნი იყვნენ დადიანის კარზე ელჩები. ამიტომაც იგინი სწყევლიდნენ იმ წამს, როდესაც მოვედით ამ დაწყევლილს და ჯოჯოხეთზე უარეს ქვეყანაშიო. ყველა ამ ღონისძიებას ხმარობდა დადიანი იმისთვის, რომ კონსტანტინეპოლში ცუდი აზრი ჰქონდათ ამ ქვეყნის შესახებ და ხონთქარს აზრადაც არ მოსელოდა არც ხარჯის მომატება და არც ამ ქვეყნის სრულად დაპყრობა.

სამძიმო საქმეში დადიანმა არ იცის აჩქარება. აი მაგალითი: ერთი დიდი კაცი სამის წლის განმავლობაში ცდილობდა ხალხის აჯანყებას და თვით დადიანის შოკელას. დადიანმა, თუმცა ეს მისი ბოროტ-განზრახულობა კარგად იტოდა, მაინც იმას ცდილობდა მოფერებით და წყალობით მოეგო მისი გული და არასოდეს არ უფიქრია იმისი დასჯა, სანამდის არ დარწმუნდა, რომ ამ კაცზე არაფერი სიკეთე არ გადისო და სულ უფრო და უფრო ცდილობსო სისრულეში მოიყვანოს თავისი ბოროტი აზრი. მხოლოდ შემდეგ ამისა შეიპყრა დადიანმა ეს კაცი და ორი თვალეტი ამოთხარა და მასთან ერთად თავიდან მისი სულელური აზრიც ამოგლიჯა.

დადიანმა სრულებით განაახლა ქვეყანა იმით, რომ მრავალი უცხო ხალხი მოიწვია, განსაკუთრებით სომხები და ურიები, რომლებიც დიდ ვაჭრობას ეტანებიან. მათ მისცა ცხენები და ფული და გაგზავნა სპარსეთში და ოსმალეთში, რათა იმ ქვეყნებიდან მოეტანათ ოდიში მრავალი სავაჭრო, რომლის სახელიც არ იცოდნენ წინად მეგრელებმა. ვაჭრობაში ფულის ხმარება სრულიად არ იცოდნენ მეგრელებმა და თავიანთ ნაწარმოებს ერთსა მეორეზე ცვლიდნენ. ახლა კი მთავარს ზარაფხანა აქვს გაკეთებული, სადაც ყოველ წელიწადს სჭრიან რამდენსამე ათას მანეთს. თავის სამთავროში ხალხის გამრავლებისათვის დადიანი დიდის წყალობით იზიდავს უცხოელებს, განსაკუთრებით ხელოსნებს. მოსული რომ აღარ წავიდეს აქე-

დან, მთავარი აძლევს სახლს, მიწა-ადგილს და ყოველსავე, რაც კი შეეფერება მოსულის მდგომარეობას.

ღვთის მსახურების და ეკკლესიის საქმეშიც დადიანმა გამოიჩინა თავი. არ არის ოდიშში ახლა არც ერთი ეკკლესია, სადაც მისი ღვთის მოყვარეობის ნიშანი არ იყოს, რომელიც დანგრეული ეკკლესია იყო, ხელახლავ ააშენა; რომელსაც სახურავი არ ჰქონდა, იპას სახურავი გაუკეთა; რომელსაც ორნამენტები შემოსცლოდა, ისევ გაამშენიერა და შეამკო. ამასთანავე ყველა ეკკლესიას ფრიად შეუმატა შემოსავალი. უთვალავი ოქრო-ვერცხლის ხატები გააკეთებინა თვალმარგალიტებით შემკობილი. ათი წლის განმავლობაში ოცზე მეტი ოქრომჭედელი ჰყავდა, რომელნიც განუწყვეტლივ ეკლესიების გამშენიერებისათვის შრომობდნენ.

აქვე უნდა მოვიხსენიოთ: ძვირფასის ქვებით შემკული ფალი, რომელიც ფასობსო, ამბობენ, თორმეტ ათას მანეთად (Seudi); ღვთის მშობლის ხატი, ხალასი ოქროსაგან ვაკეთებულნი და ძვირფასის ქვებითვე შემკული, რომელსაც აფასებენ ხუთი ათას ოქროდ (ducati), და მრავალნი ამისთაყვები, რომელნიც დადიანმა თავის სამთავროს ყველა ეკკლესიებს დაურიგა. ასეთია ეს დიდის სულის პატრონი და დიდბუნებოვანი მთავარი, რომელსაც დიდა რამეები სურს გააკეთოს, მაგრამ რომლის სურვილი სურვილად რჩება ხელოვანთა სიმცირის გამო.

▼

სამეგრელოს წოდებანი.

კოლხიდის ან ოდიშის ერი შესდგება, როგორც ქვეყნიერობის ყველა ერი, აზნაურებისაგან და გლეხებისაგან. თვითეული ამ წოდებათაგანი კიდევ განაწილდება: აზნაურის წოდებას შეადგენენ აზნაურები და თავადები, ანუ ადგილობრივ სახელწოდებით თინასკვები (Ginasquá) და თინაჯები (Ginagi) [?]. გლეხთა წოდებას შეადგენენ მსახურები და მოინალები.

მხოლოდ თავადებს შეუძლიანთ თავის ხელქვეით იყო-
ლიონ აზნაურები. აზნაურებს ემორჩილებიან მსახურნი და მოი-
ნალეები. მსახურებს მარტო მოინალეები შეუძლიანთ იყოლიონ
ხელქვეით.

თავადებს ისეთი უფლება და მნიშვნელობა აქვთ სამეგ-
რელოში, რომ არც ერთს თავადს ეეროპაში მეტი არ აქვს.
ხშირად მთავარი უმოყვრდება მათ, ისე რომ თითქმის აველა
მათგანი ენათესაება დადიანს, რომელიც ამის ეამო დიდად პა-
ტიესა სცემს მათ. სასახლეში მოვლენ, თუ სამგზავროდ წა-
ვლენ, თუ საომრად გავლენ, მუდამ თავადებს ახლავთ მათი აზ-
ნაურები.

არავის არ შეუძლიან გამოვიდეს იმ წოდებიდან, რომელ-
შიაც იგი დაბადებულა, ისე რომ აზნაურს არ შეუძლიან თა-
ვადი გახდეს, მსახურს—აზნაური და მოინალს—მსახური. ყო-
ველი კაცი უნდა დარჩეს თავის წოდებაში, თუნდაც სიმდიდ-
რით გაუსწორდეს კოლხიდის უდიდებულეს კაცს.

აზნაურებსაც მალლად უჭირავთ თავი მსახურთა და მოი-
ნალთა მიმართ. ემსახურებიან თავიანთ აზნაურს იმავე წესით
და რიგით, როგორც მთავარს ემსახურებიან მისი ხელქვეითე-
ბი. თვითეულ აზნაურს ჰყავს, თუმცა რიცხვით ნაკლები, მაგ-
რამ იმავე სახელწოდების მოსამსახურები, როგორც მთავარს:
თვითეულს ჰყავს თავისი სახლთხუცესი, მესტუმრე, მოლარე,
მერიქიფე, მეჯინიბე, ხაბაზი, მზარეული, მემარნე და ბაზიერი,
როგორც მთავარს.

მსახურები ანუ გლეხები ჩვეულებებისამებრ, მტკიცედ ასრუ-
ლებენ თავის სამსახურს და იხდიან იმ ბეგარას, რაც თავიანთ
ბატონის ძველიდან ჰმართებიათ. ამ მხრით ისეთი მტკიცენი
არიან, რომ მოკვდებიან და არ გადაიხდიან ერთი იოტით იმის
მეტი, რაც ჩვეულებით დადებულია. ჩვეულებრივი მათი მო-
ვალეობა ის არის, რომ საკუთარ ოჯახში დარჩნენ და ოჯა-
ხის ერთ-ერთი წევრი, მორიგობით, ბატონს მის სახლში ემსა-
ხურებოდეს. ლაშქარსა და მგზავრობაში მსახური თან უნდა
ეახლოს ბატონს ცხენით, თუ ცხენი ჰყავს, ან ფეხით, თუ

ცხენი არა ჰყავს. ხენა-თესვისა და მოსავლის დროს მსახური ვალდებულია თავის ჯალაბით, თოხით, გუთნით და ხარებით მიეხმაროს თავის ბატონს.

მოინალებს კი, გარდა ზემოხსენებული ვალდებულებისა, კიდევ უფრო სათაკილო ტვირთი ადევთ. მათი მოვალეობაა ზამთრისათვის ბატონს შეუა მოუმზადოს და არასოდეს ცეცხლი არ გააქროს სასახლეები. როცა ბატონი სხვაგან წაეა, მისი ბარგი, ქურქეულობა იქნება, თუ სასამელ-საქმელი, თუ ლოგინი, მოინაღმა უნდა უზიდოს თავის ზურგით. ნება არა აქვს ცხენით ეახლოს, რომ კიდევ ჰყავდეს ცხენი. აგრე უნდა სდიოს უკან ბატონს, სადაც წაბრძანდება იგი.

გარდა პირადი სამსახურისა ყოველი გლეხი ვალდებულია ბატონს, მისის მოთხოვნისამებრ, აქამოს წელიწადში ერთხელ, ორჯელ ან სამჯერ, დებულებისა და იმის მიხედვით, თუ რამდენი მიწა-ადგილი აქვს გლეხს. ვინც უფრო შეძლებულია, ძროხა უნდა მოუყვანოს და ურმით ღომი, პური, ღვინო და ქათმები ვისაც კი ნაკლები მიწა-ადგილი აქვს, უნდა მოუყვანოს ერთი ღორი, სამი თუ ოთხი გუდა ღვინო და ერთი ტომარა ღომი თავის პურით და ქათმით. გარდა ამისა ყველანი მზად უნდა იყვნენ მიიღონ თავიანთ სახლში და შეძლებისამებრ გაუმასპინძლდნენ უცხო კაცს, რომელსაც ბატონი მათთან დასადგომად გამოგზავნის. როცა ბატონს სტუმრები მოუვა, ყოველი ყმა ვალდებულია ძღვნად მოართვას პური, ღვინო, ქათმები, ყველი და ხილი. დიდ დღესასწაულებში ჩვეულებად არის მიღებული, რომ ყმამ ბატონს გაუმასპინძლდეს. უფრო ჩვეულებისამებრ, ვიდრე ვალდებულების ძალით, ყმა უმასპინძლდებოდა ბატონს აგრეთვე შობის მარხვაში და დიდმარხვაშიც, რასაკვირველია, შესაფერის სამარხვო საქმელებით. გარდა ამისა ყოველთვის, როცა ბატონი მოისურვებს, შეუძლია მივიდეს თავის ყმასთან ვახშმად ან სადილად და ყმა ვალდებულია გაუმართოს კარგი მასპინძლობა.

აქაური ბატონის უფლება ბევრად აღემატება ჩვენი იტალიელი თავადების უფლებას, რადგან აქაურ ბატონს შეუ-

ძლია გაასამართლოს თავისი ყმა და ყმას ნება არ აქვს მის განაჩენზე იჩივლოს თვით მთავრის წინაშეც. ბატონს შეუძლია არამცთუ დაატუსალოს თავისი ყმა, არამედ აწვალოს და სასტიკად დასაჯოს, მაგალითად მოსკრას ხელი, ფეხი, ამოსთხაროს თვალები, წაართვას ყოველივე ქონება და მოუსპოს თვით სიცოცხლაც. გარდა ამისა, თუ რომელიმე ყმა უშვილოდ გადავიდა, მისი ყოველივე ქონება რჩება ბატონს. ზოგჯერ, როცა ყმას მარტო ერთი მცირე წლოვანი შვილი რჩება, ბატონი ამ შვილს ჰყიდის ხოლმე ოსმალეთში და მისს მემკვიდრეობას თვითონ დაიჩემებს. ამ რიგად მეგრელების სიმდიდრე ყმების სიმრავლეზეა დამოკიდებული, რადგან ყოველიფერი ამ ყმებისაგან შემოაუდით. ამიტომაც ვისაც მეტი ყმა ჰყავს, იგი უფრო მდიდრად მიაჩნიათ, ვისაც ნაკლები ჰყავს, ის ნაკლები მდიდარია; ვისაც კი იმდენი ყმა ჰყავს, რომ ყოველ დღე ხარჯის გაუღებლად მოსდის საჭმელ-სასმელი, იგი მეტად მდიდარ კაცად მიაჩნიათ.

„ვეფხისტყაოსნის“ ყალბი აღმწიგნობი

LXXV*)

ავთანდილმა შეიტყო ფატმანისაგან ქაჯეთის ამბავი და ნესტან-დარეჯანის მდგომარეობა, მისა წიგნიც საუკარელთან მიწერილი მიიღო და ასლა კმურება ტარელთან წავიდეს, მისის სატრფოს ზოგნა ასაროს და მისს დასასხსნელად ქაჯეთს მიიყვანოს. მაგრამ სანამ ტარელისას წავიდოდა, ფრიდონს წიგნით უნდა აცნობოს, რაც შეიტყო და რასაც აპირებს, და მასთან სლებული ფრიდონის მონები დაითხოვოს, ამისთვის (გვ. 293—294)

1308. ყმამან ფრიდონის მონანი უხმნა, მასთანა ხლებულნი, უბრძანა: „მკვდარნი აქამდის აწლა ვართ დაცოცხლებულნი, რაცა გვინდოდა, მისითა სმენითა გაახლებულნი, ჩვენთა მტერთანი გიჩვენნე წყლულნი მით ვაგლახებულნი!

1309. მიდით და ფრიდონს უამბეთ ამბავი არ ნაცქაფავი; მე ვერა ვნახავ, ვისწრაფი, გზა ჩემი არს ნასწრაფავი; მან გაახაფოს ხმა ხაფი, კვლავ უფრო გასახაფავი; თქვენ მოგცე ლარი ყველაი მე, ჩემი ნალაფავი.

1310. ჩემსა ზედა დიდი არის ვალი თქვენგან დანადები, მადლსა სხვაებრ გარდავიხდი, თულა ფრიდონს შევეყრები; აწ წაიღეთ ყველაკაი, მეკობრეთა წანალები, ამის მეტსა ვერას მოგცემ, ვიცი, ამად გეძუნწები.

1311. სახლი არ მახლავს, არ ძალ-მაქვს გაცემა საბოძვარისა“. მისცა მართ სავე ხომალდი, რიცხვი ტურფათა ჯარისა. უბრძანა: „წადით, წაიღეთ, გზა წავლეთ მისვე არისა, ფრიდონს მიართვით უსტარი ჩემგან, ძმად ნაფიცარისა“.

*) იხ. „მოამბე“ № IV, 1900 წ.

მკითხველი თუ ამ კვიზოდს დააკვირდა, შეუძლებელია მე-1309 ხანის უცნაური ებუღობა და სტილი არ შენიშნოს. პირველის შეხედვით ამ ხანას წინამძღვართან თითქმის კავშირი აქვს: ავთანდილმა რა ფრიდონის მონებს თავისი სიხარული გაუზიარა, — რის სამებრად წამოკედი, კზოკეო და მკვლარი აქნამდის, ახლა გავცოცხლდით, — დიღამც მოსალოდნელი იყო, რომ იმასაც შეუთვლიდა: წადით და თქვენს პატრონს ჩემი გამარჯვება უამბეთო, რადგან ფრიდონს ტარიელისთვის გული შესტკივა და მისა წარმატების ამბავი ამბობდა. დასტურ, ასე უნდა მომხდარიყო, ავთანდილს რომ ფრიდონისთვის წიგნი არ მიეწერა და ამ წიგნში რაც მისთვის საინტერესო იყო არ მოესხენებინა. ავთანდილის შენათვალში კი არა არის-რა, რომ წიგნში უფრო ვრცლად და განსაზღვრით არ იყოს ჩაწერილი, ამიტომაც პირად შეთვლა მეტიღა იყო.

მაგრამ ეს მეტობა მანცა და მანც მე-1309 ხანის სიყვლების უცდილობელი საბუთი არ არის. შესაძლებელია, ავთანდილს, წიგნის გარდა, დაებაზებისა ფრიდონისთვის პირად მოსახსენებელი, მაგრამ საქმი ის არის, როგორ შეთვლიდნენ რუსთაველი ავთანდილს. მე-1309 ხანაში კი იმდენი უგუნურობა და უგვანობა მოგროვილი, რომ მკითხველი კერ დაიჭრება, რომ რუსთაველის დაწერილი იყოს.

როდესაც ავთანდილ ფრიდონის მონებს ეუბნება: «მკვლარნი აქამდის, აწლა ვართ დაცოცხლებულნი, რაც გვიდოდა, მისითა სმენითა გახსლებულნიო», ეს იმას ნიშნავს, რომ გმირი მისგან თავის წადილს, ჰზოკა რასაც ეძედა, და მამასდამე მონების სამსახური, — რადგანაც ფრიდონმა ავთანდილს სამსახურად ახლა (ნახე მე-1012 და 1013 ხ., გვ. 224), — გათავდა. ამის მეტი მათთვის საცნობელიც არღა რა არის, ესეც გმირს მათის გულის საუბლად, ნესტან-დარეჯანისა და ტარიელის საქმის ვითარება და მოგვარება მონებს როდი შეეხება. რა შესრულდა მათი სამსახური, ავთანდილს მართებს, სანამ დაითხოვებდეს, მადლობა გადაუხადოს, და ესრედაც სხადის გმირი, როდესაც მე-1310 ხანაში ვალის გადახდაზე ჩამოაგდებს სიტყვას. ავთანდილის საუბარის ასეთის შედგომადებით მიმდინარეობს უტყუარი საბუთი მე-1308 და 1310 ხ.

ნებს შუა გაწვევნილის კავშირისა, რომელიც სწუდება მე-1309 ხანის ჩამატებით. სოფელ რაიჭა შეეხება ამ ხანის უგუნურობასა და სტილის უგვანობას, ეგ ყველა მისს ლექსში ცხადად სჩანს.

ავთანდილი რომ წინა ხანაში მონებს ეუბნება, რასაც კეძებდი, ვბოკე და გუფის წადილი ავისრულეო, — არაფერი აიძულეს და ავალებს ამაზე მეტი სთქვას რამე; მისს ნებაზე და გუნებაზე ჰქვიადა, თავისი გუფის-ხადები სრულადად გაუზიაროს, ან მხოლოდ ანიშნოს. მაგრამ რაკი ბეძმან: «მიდით და ფრიდონს უამბეთ ამბავი არ ნაცქათავიო», — ეს ამბავი არ ნაცქათავიო მონებს ან უკვე გაგონილი უნდა ჰქონდეთ, ან ახლად უნდა უამბოს, თუ არა და — რას მიუტანენ თავიანთს ზეტონს? წინა მოთხრობებიდან არა სჩანს, რომ ავთანდილს, ან სხვას ვისმეს ეამბნოს მონებისათვის ნესტან-დარეჯანის მოხვედრის ვითარება და სავგონებელია, რომ ავთანდილისაგან განზრახულის ნესტან-დარეჯანის დახსენისათვის ასეთი გამომცხადება ამბისა წინდაუხედაობა იყოს, თუარა ამბავი ქვეყანას მოედება და ქაჯეთსაც მივა. ეს ამბავი არ ნაცქათავიო მხოლოდ ფრიდონისათვის არის საინტერესო და მისი ცნობება ისევე წიგნითა სჯობს, ვინემც ზემოთ გარდაცემით. რაც უნდა იყოს, თუ მონებმა ნესტან-დარეჯანის ზოგნის გარემოება არ იცინან, ავთანდილ კი მისს მოახსენებას აბარებს, აუცილებელია, უნდა შეატყობინოს კადეც ის ამბავი არ ნაცქათავიო. — მაგრამ ავთანდილ მონებს ხომ არას ეუბნება?!...

მეორე ლექსი — «მე ვერა გნახე, ვისწრაფი, გზა ჩემი არს ნასწრაფავიო» ტყუილად არის ზღოენაზმით გაზრტყულებული, ავთანდილის ნამდვილს მდგომარეობას კი მანაც ვერ ეშესაბამება. ფრიდონის ვერ-ნახვის მიზეზი ის კი არ არის, ვითომც ავთანდილის გზა ნასწრაფავი იყოს, არამედ ისა, რომ ტარიელისას სხვა გზით მივა, რომელიც მუდღაზანზარს აუხვევს. ავთანდილ ფრიდონსა სწერს: «აწ შემიდევ, ვერა გნახე, შორს ამისთვის წავიარე, გზა-გზა უკონა აღარა მტალს, ზეტომრად აიგი მოვარე» (ხ. 1316, გვ. 296), — ცხადია, რომ ფრიდონისა და ტარიელის გზა ერთმანეთზე დაშორებულია, ავთანდილ ამ გზით აღარ ბრუნდება, რა გზითაც გუფანშაროს შემოვიდა, ამიტომაც ავთანდილმა ფრიდონს «შორს წაუარა». მე-1309 ხანის ლექსი მართალი მაშინ იქნებოდა, — ავთანდილ

და ფრიდლანდის მონები მუფლანდისადაც, ან მისს მადამოს, ერთად რომ მისუფიყუნ და მოუშეს მონები დაუთხოვნა და ფრიდლანდისათვის შეეთვალა: კეშურებოდი და შენს სანასაჟად კერ შემოვიარეო.

«მან გასაფოს სმა საფი, კელაჟ უფრო გასაფოფა». — საფი სმა მალასა და ძლიერს სმასა ნიშნაკს, მამასადამე ფრიდლანდისათვის მადამოს სმა უნდა სამალლოს, კელაჟ უფრო სამალლებელიო... დაჟ, ეს უშნო ტაკტოლოგია რუსთაჟელის ზოგნად ჩათვალოს, — მანტ სკაითსაჟი რჩება, რომელს ლექსს შეესება ეს ფრაზა? რად უნდა დაიყვიროს ფრიდლანდის: ნესტან-დარეჯანის ზოგნა გაუსარდება, თუ ავთანდილის კერ ნასკა შეაწესებს, თუ მონების უსკი დასაწიქება გააკვირებს? — რა აქვს ნეტა საღრიალებელი? ან იქნება ფრიდლანდის სმა იმისთვის უნდა გასაფოს, რომ ლაშქარი შეჭრება ტარიელის საშუალად? მართალია, ავთანდილ თავისს წიგნში ფრიდლანდის სთხავს, «მმასა მუერად მოესმარეო» (ხ. 1316, გვ. 296), მაგრამ ლაშქარის შეყრამდის ჟერ შორს არას, და თუ ფრიდლანდის ლაშქარის შეჭრება მოინდობა, განა გერე იმობს? გზარი სომ არ არას, მაგასათვის რომ სმა საფი კელაჟ უფრო გასაფოს!

უგანასენელი ლექსი — «თქვენ მოგერე ლარი ყველაი მე, ჩემი ნალაფაჟი», — რაღა თქმა უნდა, იქვე მე-1310 სანიდან არას მოზარული: «აწ წაიღეთ ყველაჟა, მეკობრეთა წინაღობა». განსკვავება მათ შორის მხოლოდ ის არას, რომ რუსთაჟელის ნამობში ავთანდილ მონებს ჟერ მადლობას ეუბნება სამსახურისათვის და მეტე მათას სამსახურის სამაგიეროს გადახდას საწიქართ; ასე რომ საბომკარის გაცემას გონიერა მიზეზი აქვს. ენობს ხანში გაღრის მიტემას სამსახურის ხსენება არ მიუძღვის, და ისე გამოდის, ვითამც ავთანდილ იმისთვის უბოებს მონებს თავისს ნალაფას, რომ თავიანთ პატრონს მისი შეთვლილობა მასსენონ; ან ვითამც ფრიდლანდის სმა საფი გასაფოსო, მე გა ლარს მოგცემთო.

LXXVI

ავთანდილის წიგნს, ფრიდონის წინაშე მიწერილს, მოსდევს
ერთი უცნაური ხანა (გვ. 296):

1318. ესე უსტარი დასწერა, შეჰკრა და წაუახვია მან,
მისცა ფრიდონის მონათა ვარდმან და თმითა იამან;
შესთვალა ზეპირ, რაც ჰხამდა სრულად მართ ვითა ჰგია მან;
მათ მარგალიტი უჩვენოს ძოწისა კარმან ღიამან.

მოუძემ წიგნი დასწერა, შეჰკრა, შეახვია, მონებს მისცა, რა-
ცა სწადად შესთვალა და მონებს უღიმებდაო, — აი მოყვანილის ხა-
ნის შინაარსი. ნახებდი ბეგრია, აზრი კი ცოტა.

როდესაც ავთანდილმა ფრიდონის მონებს აჩუქა საკსე სომალ-
დი მეკობრეთა წახალები, დაითხოვა და უბძანა: «ფრიდონს მძარ-
თით უსტარი ჩემგან, მძად ნათფიცარისაო» (ს. 1311, გვ. 294),
კინ არ მიხვდებოდა, რომ იმ უსტარს გაატანებდა? რა საჭირო
იყო ამ წერილმანის და უმნიშვნელო ფაქტების ჩამოთვლა, — წიგნი
დასწერა, შეჰკრა, შეახვია და მონებს მისცაო, — როდესაც უკვლა
კვ უსათუოდ უნდა მომხდარიყო, მათს ასრულებას წინ არა აუდ-
გებოდა-რა და როდესაც მკვ გაკრძობებს არაკეთილნი ცუდილება არ
შემოაქვს მოთხრობაში, არაფერი შედეგი არ მოსდევს?

ავიღოთ შესახამი ნიმუშები ზოემის ტექსტშივე და ვნახოთ,
როგორ გვიამბობს ზოეტი ამ გვარს შემთხვევას.

ტარიელს რომ შირველად ნესტან-დარეჯანის წიგნი მოუვიდა,
თავისს სატრფოს მას-უნი მიუწერა და ასმათსაც დახბარა ზოგი
რამ შირად მოესხენებინა. ამ ფაქტებს ამირბარი ავთანდილს ასე
გადასცემს: «მას-უსად ვწერდი» და «ასმათს ვუთხარო» (ს. ს. 378
და 379, გვ. 81)... და მოჩნა, — არც წიგნის დასრულება, არც
შეკვრა, არც გახვევა და არც მისი ჩაბარება. ხატაკელთა თანა ტა-
რიელისაგან წიგნის მიწერა და კაცის გაგზავნა ასე მოხდა: «გაგ-
ზანე კაცი ხატაკეთს და წიგნი ჩემბაგური, მიეწერე:» (ს. 384,
გვ. 83). არც ამ წიგნის გაგზავნას მოხდაო რუსთაველმა უფრო

კრცელი და დაწვრილებული მოხსენება, თუმცა დიპლომატიურის კარესპონდენციის გასტუმრებას უფრო დიდი ტერმინის მოუნდობლად, ვინემც სამიჯნურა წიგნის გავზავნას. ამასე დიდი ამბავი არც მისინ მომხდარა, როდესაც სატაგელებზე გამარჯვებულმა ტარიელმა ინდოთ მეფეს ძვენი გაუგზავნა და გამარჯვება მიულოცა: «წიგნი დაწვრეო», — ამბობს ტარიელ (ს. 459, გვ. 100) და ამით ათავსებს.

ნესტან-დარეჯანთან მეორე წიგნის მოწერას იგივე ტარიელ აკთანდილს ასე მოუთხრობს: «მეუწვრეო» და მოჭყავს წიგნის ტექსტი და რა დაასრულებს, დასძენს: «ქალი (ასმითი) ადგა, გამეყარა» და სსვ. (ს.ს. 498—501, გვ. 110—111). ვინ იქნება ისეთი უჭმის გონების კაცი, რომ ეჭვი შეუვიდეს: «გამეყარა?»... მერე ის წიგნი, ნეტა, თან წაიღო, თუ დააიწყო? ერთი დიპლომატიური მოციქულობაც: სვანამშის კვლელობის შემდეგ ტარიელ რომ გავარდა და ფარსადან მეფემ სამი დიდებული მიუგზავნა, რა კვარად მისცა ზასუსი ამირბარამა? — უმთავრესად: «მე შეეუთვალეო». (ს. 558 გვ. 122). და თავისს შეთვლილობას აკთანდილს რომ უამბობს, შემდგომის ამბისა წინა ამბავთან გადსამზავად, დასძენს: «ესე კანნი (მეფის მოგზავნილი დიდებული) გამეგზავნეს, გონებასა გავეშმაგო» და სსვ. (ს. 562, გვ. 124). ამასე მეტი რადა ითქმის? განა უკვლად უდროო და უადგილო არ იქნებოდა, ტარიელს რომ მოციქულობის წერილმანი გარემოებანი მოჭგონებოდა, — ასე და ასე მოვიდნენ და მეუბნესო, მეც ასე და ასე მივეკებე და გავისტუმრეო, — როდესაც, იმ მოციქულობის დროს, ერთი მეორეზე უარესი უბედურება თავს აწყდებოდა!

სულ სხვაა ნესტან-დარეჯანის სვანამშისზე გათხოვების ამბავი, რომელშიაც მოციქულების მისვლა-მოსვლა კრცლად და დაწვრილებით არის აღწერილი. შირველად «გაჭგზავნეს კანნი სვანამშის წინა, შვილისა მთხოვნელი; შესთვალეს» და სსვ.; მერე, «კაცი მოვიდა, აკესო ჟუბანითა და რდიითა, გაჭხარებოდა სვანამშის სიხარულითა დიდითა; ებრძანა» და სსვ. (ს. ს. 509 და 510, გვ. 112); მერე კიდევ, «კვლავ გაჭგზავნეს სხვანი კანნი სასიძოლსა მისაყვანად, დააკედრეს» და სსვ. (ს. 511, გვ. 113). და ბო-

ლას, «მოვიდა კაცი, «სასიძო მოვაო», მოსულა გვასარა» (ს. 543, გვ. 119).— უკვლას ამ წვრილმანის ფაქტების სსენება უთუოდ საჭირო იყო, რადგანაც ეს კაცების მისულა-მოსულა თავით თვისით შეადგენს ზეიმს, ცერემონიის ასრულებას, ურამლოდაც სეფას-წულთა დაქორწინება ვერ მოხდება.

განავრძობთ გამოკვლევა, საინტერესო რასმე შევემთხვევით: ავთანდილ ამბარება, ტარიელის საშველად მიდის და შერმადინს გამოხსალმებისას ეუბნება: «აწ ანდერძმა ჩემსა მოგცემ, როსტენს წინა დაწერილსა, შენ შეგკვადრებ, დაგიტაროს, ვითა გმართებს ჩემსა ზრდილსა» (ს. 781, გვ. 173). და ანდერძის წერა რომ დაასრულა (გვ. 178):

802. მისცა ანდერძი შერმადინს, რა გაათავა წერითა,
 უთხრა: „ჰკადრეო მეფესა საქმითა მეცნიერითა,
 შენ დაგამეტებს ვერავინ მსახურებითა ვერითა“.

აი დიდი ამბავი ერთი წვრილის გულისათვისაო! იტყვის მკითხველი, ოდონდაც, დიდი ამბავა, მაგრამ ანდერძიც უბრალო რამ წვრილი როდია, ისე ადვილად არ იწერება და არ ჩაებაება, როგორც სამეფნურა ან მოკითხვის ბარათი. ამას გარდა ავთანდილის ანდერძს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს შერმადინისათვის, რომელიც ავთანდილის წასვლის გამო უპატრონოდ რჩება, ხოლო ეს ანდერძი მისი გულის დამდება, იმედი და მისის მომავლის უზრუნველ-მყოფელი. მეუფისათვის ანდერძის მართმევეც ადვილი საქმე არ არის, რადგან როსტეკან ავთანდილის წასვლის წინააღმდეგი იყო.— მარჯვე დროსა და შესაფერის მოხსენებით უნდა მიერთვას, რომ ნებეიროა დესპოტი არ გასწერეს, ანდერძი შეიწინაროს და მონასტრ მოწყალეების თვალთ დახედოს. ხოლო ამ ძნელს საქმეს, ავთანდილის თქმით, შერმადინის გარდა ვერავინ მოაგვარებს.

ფაქტმანის საარბიუო წიგნის დაწერისა და გაგზავნის გარემოებაც დაწვრილებით არის ნაამბობი ზოქმაში. წიგნს მიუძღვის ცნობილი მე-1078 ხანა: «დასწერა წიგნი საბრალო მის ემისა მისართმეველი» და სსე. (გვ. 241), და ბოლოს დაერთვის ლექსი: «ფაქტმან სათუნ დასწერა და გაუგზავნა წიგნი ემისა» (ს. 1083,

გვ. 243). ამას წინაღ მკითხველს მოკასსენეთ (სახე ამ წერალები მე-LXXII თავი) რა თვალთაც უეურებს ზოტი ფატმანის საარ-შოეა წიგნს. თავით თვისით ასეთი წიგნი გეუფის-ტყაოსნშია მოულოდნელია, რადგან რუსთველისეულს, იდეალურს მიჯნურობას არ ეთანხმება, და მკითხველს რომ არ ეუტსოგოს და წიგნის მნიშვნელობაზე არ შესცდეს, ზოტი თვითონ სასიათებს და მისს ნამდვილს ღირსებას აფასებს. ამას გარდა, მოთხრობის მსკლელობაში ფატმანის წიგნს სახინო ადგილი უჭარავს, — დასაბამი მიზეზია ნესტან-დარეჯანის ზოგნის ამბისა და ამისათვის ზოტი უფოელი ღონე უნდა ესმარა, რომ წიგნი წინა ზღანზე წამოწეულიყო და მკითხველის გონებაში შთაბეჭდილიყო. არც მე-1083 ხანის ლექსია უმნიშვნელო: წიგნის დასრულებასა და გავზავნას რუსთველი იმიტომ მოგკითხრობს, რომ ამ წიგნის დაწერის წინ ფატმანის გაუბედაობა და გულის ორხმაობა გვიჩვენა, და ასლამ ამ ლექსით ცხადდება ქალის მიღებული გადაწყვეტილება. წიგნის გავზავნის სსენება ანტიტყვისათვისაც იყო საჭირო, რადგან მისი შინაარსი სრულიად არ ეთანხმებოდა ავთანდილის სულის მდგომარეობას. ავთანდილისგან ფატმანის წიგნის მიღება მიჯნურობისა და არშოეობის დაპირდაპირება არის.

შემდეგ, ავთანდილის ზასუსისა და კვლავ ფატმანის წიგნის გავზავნას რუსთველი როდიღა ანდომებს ბეგრს დაპარავს. რაკი მკითხველმა ფატმანის პირველი წიგნი შეაწინარა და მისს შთაბეჭდილებას შეეჩვია, არშოეთა შემდეგი მიწერ-მოწერა ჩვეულებრივს მოკლენად შეიქმნა და მისის გარემოების აღწერა მეტიღა იქნებოდა. ფატმანთან მიწერილს ავთანდილის ზასუსს (ს. 1089, გვ. 245) მხოლოდ ეს ლექსი მიუძღვის: *ემივევე, მამბობს ყველასა, რაზომცა ცეცხლი მწავს ალთა* (ს. 1086 გვ. 243) და *დაკოკის ზოტის შენიშნა: აფატმანისას ვერ გაიმბობ, მოემატა რა სიამე; მიუწერა: და სსვ.* (ს. 1090, გვ. 245). რუსთველს არა უთქვამს-რამ იმაზე, რომ ავთანდილს წიგნი დაეწეროს, ან გავზავნოს, ან ფატმანს მისი ზასუსი მისვლოდეს, მაგრამ გან იქნება მიუმსკდარი მე-1086 და 1090 ხანის ლექსებიდან ვერ იგულისხმოს, რომ ავთანდილის გადაწყვეტილება დაუბრკოლებლივ ასრულდა.

ერთიც და უკანასკნელი მაგალითი: ფატმანისაგან ნესტან-დარეჯანის წინაშე წიგნის გაგზავნა. ტარიელის სატრფო ქაჯეთის ცისეში პატრიარქის წინა და სხვანი უთვალაფნი სტეფანა, — თუ არ გრძნობით ფატმანმა ამბავი ვით აცნობოს, ან წიგნი ვით მიასწავდინოს? — ფატმანიც კერე შერება. თავისს გრძნეულს მონასს ჰგზავნის ქაჯეთს, რომ ამას მესხს ჰკადროს მიზეზი მისისა განკურნებისა (ხ. 1263, გვ. 282) და წიგნი მიართვას. დაიღამე, ასეთი აწა-ჩვეულებრივი, შესთა-ბუნებითი გორესპონდენცია აღწერის ღირსი იყო, და რუსთაველიც დაწვრილებით გვიამბობს გრძნეულის მონის საგზავნად მზადებისა, წიგნის ჩაბარებისა და მერე მის გრძნეობით გაფრენას (ხ. ხ. 1270 და 1271, გვ. 284), და ამ ამბავს პოეტმა სამი ხანა მოანდომა. ვნახათ ახლა ნესტან-დარეჯანმა როგორღა გაუგზავნა ფატმანს პასუხი (გვ. 202 — 293). უფლისწულმა

1304. ესე წიგნი, საყვარელსა მისსა თანა მინაწერი, რა დასწერა, გარდაჰკვეთა მათ რიდეთა ერთი წვერი; თავ-მოხდილსა დაუშვენდა სისხო, სიგრძე, თმათა წვერი, ალვისაგან სული მოჰქრის, ყორნის ფრთათა მონაბერი.

1305. იგი მონა წამოვიდა, გულანშაროს მამავალი, წამ ერთ მიჰხდა ფატმანისსა, დღე იარა არ მრავალი; რა ავთანდილს გაუსრულდა საქმე მისი სასურვალი, ხელ-აღპყრობით ღმერთსა ჰმადლობს ცნობა სრული, არა მთვრალი.

აქ ერთის სიტუაციას არ ვხედავთ მოხსენებულად არც წიგნის გაგზავნა და არც მისი მიღება, მაგრამ ნუთუ შეიძლება კერ მიხედება, რომ თუ ნესტან-დარეჯანმა წიგნი დაასრულა და რიდის წვერი გადაჭკვეთა, იმ უსტარსა და ნიშანსაც მონას ჩაბარებდა; თუ «იგი მონა წამოვიდა, გულანშაროს მამავალი», უფლისწულის დაწვრილს წიგნებსა და რიდესაც თან წამოიღებდა; თუ წამ ერთ მიჰხდა ფატმანისსა, ქაჯის გამოგზავნილს თავისს პატრონს მიართმევდა; და თუ ავთანდილს გაუსრულდა საქმე მისი სასურველია, რასაკვირველია, ფატმან ნესტან-დარეჯანის პასუხს წაუკითხავდა და ტარიელისთვის გამოგზავნილს წიგნსა და რიდის ნაკვეთს მისცემდა? ვაჭრის-ცოლმა ნესტან-დარეჯანს წიგნი გრძნეობით მიასწავდა

და, რაღა თქმა უნდა, რომ უფლისწულს სსკა ღონე არ ქცხნდა თავისი ზასუხი იმავე გზით თუ არ გამოეგზავნა. რაც შირველ შემთხვევაში გასაკვირველი და უცხო გარემოება იყო, რუსთაველის წელიწად გვიამბო, რისთვისღა მოახერხებდა მკითხველს იმავე ამ ბავის გამოკრებით? ნესტან-დარეჯანის ზასუხის გამოგზავნის გარემოება ზოგჯერ ეგზომ უნებურად მიაჩნია, რომ მისს სსენებას ისევე ის ამჯობინა, რომ თავ-მოხდილის ქალის ნაქეთისათვის თავ-ლი შეეჩერებინა და მისი შეენება კვლავ ეამბნა. ამის გულისათვის დაავიწყდა წიგნის გაგზავნის ყველა გარემოება, თუმცა სავგარეთთან მიწერილს უსტარსა და ნიშნად გაგზავნილს ქალის რიდეს უფრო კტირებოდა „შეგვრს და წაღასვევა“, ვინემც ავთანდილის მოკითხვის წიგნს მეგობრის წინაშე მიწერილს.

ზოდიშს ვისდი ჩემს მკითხველთან, რომ წიგნებისა და მოციქულების გაგზავნაზე საუბარი ასე უზომოდ გაავრძელები, მაგრამ ნუგეშად ისა მძქს, რომ შემოსსენებულის მაგალითებით მკითხველი დაკარწმუნე, რომ რუსთაველი ერთობ არ ჩამოსთვლის სოლიმე წიგნისა, ან მოციქულის გაგზავნის წვრილმან გარემოებას, თუ საუფრადლებო და ღირს-შესანიშნავი რამ არ არის.

შეადარეთ ფრიდონთან მინაწერი ავთანდილის წიგნი ზოემის სსკა წიგნებს. თავით თვისით ეს წიგნი თითქმის უმნიშვნელა; ავთანდილ მულანანარის მეფესა სწერს, დაკარგულის ნესტან-დარეჯანის აშავი შევიტეო; მისი დასსნა ძნელი არ არის, თუ შენ და ტარიელ დამქმარებითო; უკანრავად, შენს სანახავად ვერ მოვედიო, ტარიელთან გეშურები, რომ სატრფოს ზოვნა ვასაროო და მერე მე და ის ერთად გეწვევით და მაშინ მოგვეშველო. ამ ცნობის მიღებით ფრიდონმა უნდა გაინაროს, დაჯდეს და თავისს მეგობრების მოსკლას ელოდეს; ჭერ-ჭერობით ავთანდილ არას ავალებს და არასა სთხოვს, მხოლოდ მომავლის ზღანებს უცხადებს. წიგნი მეგობრულის მოკითხვისა და თავაზიანობისა, არავითარი უსაშუალო შედეგი არ მოსდევს და მერევე ზოქმაში არც კი იხსენიება.

წიგნის შინაარსისდა გარდა, მისს გაგზავნაშიც არავითარი საუფრადლებო გარემოება არის-რა. ფრიდონის მონები, ავთანდილის

ხლებულნი, სამსახურის ასრულების შემდეგ შინ მიდიან და მოემუც
 ბარემ ატანს წიგნს მათის პატრონის მისაწოდებლად. ნუთუ ასეთს
 ჩვეულებრივსა, უბრალოს და უმნიშვნელო გარემოებას რუსთაველი
 ოთხს ლექსს მოანდობდა... და ისიც რა ლექსს? ზემომოყვანილს
 მაგალითებში რომელს ერთს ნასავთ, რომ ასეთს უბრალო საქმეს
 იმდენი ფუჭი და უქმი ლაუბობა იყოს, რაც მე-1318 ხანაშია?

თუმიცა უაღბის-მქნელს წვრილმანის ფაქტების ჩამოთვლაში აზრ
 დავიწყებინა-რა, მაგრამ, ეტყობა, რომ სათქმელი მანც ცოტა ქჭე-
 ნაა და ცდილობს მრავალ-სიტყვაობით შეაყოს თავისი ფუჭი სა-
 ნა: ავთანდილმა წიგნი დასწერა, შექპრა და შეახვიანო, და მეტე—
 დისცა ფრიდონის მონათა ვარდმან და თითოთ იამანოა. საუცხოვრის
 ეს ავთანდილის ქება, მაგრამ წიგნის ჩაბარებაში მოყმის «ვარდობა
 და თმა-იანობა», ნეტა, რა შუაშია? რას შემატებს წიგნის მიცემის
 ფაქტს, ან რომელს საზოგადო სურათს აშვენებს? ამ ეპიტეტის უა-
 დგალობა რომ უკეთ გამოჩნდეს, ავიღოთ იქვე მე-1319 ხანაში,
 შესაბამი ნამუში რუსთაველისეულის მეტაფორისა. ავთანდილის გუ-
 ლანშარობით წასვლას ზოეტა დასძენს: «გამოეპართა იგი მზე შირი-
 თა სავსე მთვარისა». *) აქ ავთანდილის შირის სავსე მთვარედ და-
 სავსე გვირის მხიარულებასა და გულ-სავსეობას ნიშნავს, ისევე,
 როგორც მცხრალი მთვარე—გამხდარსა და მწუნარე შირსა. რუსთა-
 ველის ლექსს რომ სწორედ ეს აზრი აქვს, მით მტკიცდება, რომ
 მისს საზირისპიროდ ზოეტა დასძინა: «მაგრად დაგდება უმძიმდა ფა-
 ტმანის გულ-მწუნარისა», — ესე იგი ავთანდილის შირსე სიხარული
 ჩნდაო, რადგან გამარჯვებული ტარიელისას მასწარობლად მიდიოდა,
 მაგრამ სიხარული მისი სრული არ იყო, მით რომ გულმწუნარის
 ფაქტმანის დაგდება ებრალებოდაო. ესრედ, ავთანდილის შირის სავ-
 სე მთვარედ დასავსე ცარიელი ქება როდია მისის მშვენებრებისა, —
 ამ მეტაფორით ზოეტმა დაგვანახვა გვირის სულის მდგომარეობაცა.
 უაღბის-მქნელის მეტაფორიდან კი მხოლოდ უგუნურება გამოდის,
 ვითომც ფრიდონის მონებისათვის წიგნის მიცემამ ისე გაახარა ავ-
 თანოილ, რომ შირისასე აუყვავდაო.

*) მზე აქ ვარსკვლავს კი არ ნიშნავს, არამედ გვამსა, პირსა, — რო-
 გორადაც პოემის სხვა მრავალს ალაგს.

მესამე ლექსი, — შესთვალა ზეპირ, რაც ჭინამდა სრულად მართ ვითა ჭგია მანა — ფერმისა და შინაარსის მხრით შესანიშნავია. შირ-კელ, საცნობელია, რომ ლექსის ბოლო ვასტანგ მეფისა და ზერ-თვე დ. ჩუბინაშვილის (მე-1860 წელს) გამომცემში დაბეჭდილია — «მართ ვითა გიამან» და ამისდა გვიანად ორსავე გამომცემელს სიტყვა «გიამან» ტვიად, მტენარად მიანხნათ; მაშინადაც ამ ლექსში ავთან-დილ ტვიად უნდა იყოს დასახული, როგორც წინა ლექსში — ვარ-დად და თმითა იად. სოლო თეიმურაზ ბატონისშვილი სსკა აზ-რისა: მისის სიტყვით, «გიამან» ამას ნიშნავს, ესე ვითარცა გრძნო-ბასა კაცისასა განმნიარულებს განავსულისა კელთა შუქნიერება, კგრეთ სულსა კაცისასა — ამბავნი სამნიარულნი. ვია, თუმიცა სე არის ერთ-გვარი, ვითარცა ტყვა (ტვიად?), მაგრამ ვია სასიამოვნოს მწკანეს კელს უკავილოვანს ნიშნავს. მეონია ბეერი დაშარავი არ უნდა, რომ ორივე განმარტება სათნო არ არის, რადგან შეს-თვალა როგორც ტვიამა, ან როგორც ამწკანებულმა და აუკავებულმა კელმა — ამკარ სისულელესა.

შემდეგში დ. ჩუბინაშვილმა ამ ლექსზე აზრი შესტვალა და თა-ვისს «ქართულ-რუსულს ლექსიკონში» (ნახე სიტყვა ვია) ლექსი ასე განმარტა: «რაც უნდოდა, ის სრულ შირად შეუთვალა, რო-გორც ეკებოდა (ნახე ზმნა გება ვჭგებ). ამ ადგილს როგორც გან-მარტებენ ბატონისშვილი თეიმურაზ და მეფე ვასტანგ, (გია?) არ ნიშნავს მტენარეს ტვიასა, არამედ შედგების ზმნისაგან ამება და გვი-ამების, ე. ი. გესიამოვნების ადგილს შემოკლებით სწერია, გიამან, ე. ი. როგორც (ც) «გიამოს».

მკითხველი ნახავდა ამ ციტატიდან, რომ კომენტატორის აზრი მინც გადაწყვეტილი არ არის იმის შესახებ თუ, ვით შესთვალა ავთანდილმა — როგორც ეკებოდა, თუ როგორც გიამოს (ვის, მკითხ-ველს)? ამას გარდა, არავითარი გრძნობითი სხებუთი არა კვაქვს, ვითამც სიტყვა «გიამან» ან «ჭგია მან» წარმომდგარიყოს ზმნისა-გან «ამება» ან «გება». «გესიამოვნების» არას-დროს არ შემოკლე-ბულა და არც გადაჭრულს «გიამან»-ად, სოლო «ჭგია მან» მჭემე-დებითის ზმნის ფერმაა, «გება» ვი (ვჭგებ) უმეშკობითი ზმნა არის. ამიტომაც ჩუბინაშვილის განმარტება ისევე ნამდლადეა, როგორც

თეიმურაზ ბატონიშვილისა. მისი აზრი სათნოდან რომ მივიწინაოთ ლექსს მანც ვეკას გუშეველით: თუ ჭკია მანა ეგებოდას ნაშნავს, — ლექსში უშნო ზღეონაზში გამოკვა, რადგან ავთანდილ შესთვლიდა «რაც ჭსამდა» (ჭმართებდა, ეგებოდა და ვეთა ჭკია მანა) (ეგებოდა). ხოლო თუ გვიამანა შემოკლებული «გეისამოკნებას» არის, მაშინ ლექსში ორი ერთმანეთის წინააღმდეგობა აზრი აღმოჩნდება: შესთვალა, რაც ჭსამდა, — ე. ი. რაც ეგებოდა და მასსადამე მისს ნებაზე დამოკიდებული არ იყო, — და როგორც გვიმოსო, ესე იგი რაც ნებასა და გუნებაზე ჭკიდა.

ტყუილად დაშვრენ კომენტატორნი და ტყუილად უგონებდენ სხვა-და-სხვა ხერხს, რომ ლექსისთვის რამე აზრი შეეძინათ, რადგან ლექსი თავით თვისით ფუჭია. ერთად-ერთი საცნოდავი და უჭმი აზრი ლაყლავებს შიგ, რომელიც სამის სიტყვით გამოითქმის: «შესთვალა რაც ჭსამდა», დანარჩენი სიტყვები კი — «ზეზირ და სრულად მართ ვითა ჭკია მანა» — წარიელი ვებდობას ლექსის შესავსებლად. და რაც ლექსის ძირითადს აზრს შეიქმს, ისიც უჭმი, იმიტომ, რომ ავთანდილს რაც ფრიდონისათვის საცნობელი ჭქონდა, უკვლავური და სრულად წიგნში ჩასწერა და «ზეზირ შესათვლელი» არღარა დარჩა, თუ დაწერილი არ განიმეორა. ეს არის ვაღბას მქნელის უნარი: ჯერ მე-1309 ხანაში სცადა ავთანდილის შეთვლილობის შინაარსი მოესხეებინა, და მისი ნათქვამი სულ ტყუილი გამოდგა; ესლა მე-1318 ხანაში იმეორებს წარიელს ფარას — შესთვალა რაც ჭსამდა და რაც ნებაგადა... სხარებული ჩატიკას: წიგნის დაწერას წინ შესთვალა და დაწერას შემდეგაც შესთვალა, — მაგრამ ვერ იქნა, ვერ შევიტყუეთ რა იყო ის შენათვლი!

რატომღო, — მტყუის შეითხველი, — განა შესამლებელი და დასაჯვრებული არ არის, რომ ავთანდილს წიგნის გარდა, მონების შირით ფრიდონისათვის შეთვალა რამე? დიაღამც, შესამლებელი არის, მაგრამ თუ შეთვალალობა საყურადღებო იყო, ავტორს უნდა ეთქვა გადაეც მისი შინაარსი, თუ არა და — მაშ სხეებდაც არა ღირდა ცოტა რამ არის განა ზოქმაში, რაც საგონებელა რომ მომხდა-რიყო, მაგრამ რესთაველს არც კი გახსენება? მარტო შესამლებელი კი არა, ისიც, რაც უსათუოდ უნდა მომხდა-რიყო ზოქტს არ

მიანისა სსჭიროდ გვიამბოს, თუ შესანიშნავი არ არის. შენიშნავ-
დით, ავთანდილმა ფრიდონის მონები რომ დაითხოვა და დასსხე უ-
ჭრა, ამათ მადლობა არც კა მოასსენეს. ავთანდილ ძალიან უჭებს
წიგნში ფრიდონს მისს მონებს (ს. 1317), მაგრამ ნაჭებმა და მო-
წონებულმა მონებმა ერთი მადლობის სიტყვაც არ უნახეს თავიანთ
პატრონის მეგობარს, რომელმაც ერთი სსსსე სომალდი, რინსვი ტუ-
რფათა ჟარისა უბოძა და დაჭირდა კვლავ მადლსა სსკაებრ გარდა-
ვისდი, თულა ფრიდონს შევეერებომა. რა, ისეთი ხარბნი არიან,
რომ ოთხს მონას ერთი სომალდი ეტოტავათ, ან ისეთი უმდურ-
ნი და ბრეფნი არიან, რომ მადლობის თქმაც დააკვიფრათ? არც ერ-
თი და არც მეორე: პოეტს სწადდა მსოლად ავთანდილის სიუს-
ვე გამოესტა, —საინტერესო ეს იყო, —თორემ მონების მადლიე-
რება რა სასსენებელი იყო, ვეკლას მიხვდება, რომ ოღონდაც დიდს
მადლობას ეტყოდნენ იმოდენა ნიჭისათვის.

მე-1318 ხანის უკანასკნელი ლექსი — მათ მარგალიტი უჩე-
ნის ძოწისა კარმან ღაამან — უკვე ცნობილი მეტათურაა რუსთავე-
ლისაგან ნასესხი, რომელიც ბაგე-გბილთა შეენებას სსსეს-
ლამარა-
კის, ან ღიმილის დროს. მაგრამ დასეთ უაღბის-მჭნელას უსეირ-
ბას, რომ ეს სსპოზიო სსტიც რიგანად ვერ გამოიყენას! ხანის
სამს წინა ლექსში მოქმედება ავთანდილისაგან წარმოსდგება: ავთან-
დილმა უსტარი დასწორა, შეჭკრა, შეასკა, მონებს მისცა და შესთ-
კალა და ესლა მათ მარგალიტი უჩვენის ძოწისა კარმან ღაამან».
ლექსი ისე მოუსერსებლად არის მიბმული, რომ პირველის წაკით-
ხვით მკითხველსა ჭკონია, ვითომც მონებს მარგალიტს უჩვენებს
ავთანდილ, რომელიც ძოწის კარად არის დასასული. მკითხველი
აუცილებლად ევრე იფიქრებს, იმიტომ, რომ მისი გონება წინა ფრა-
სებმა შეახვიეს ასეთს აზრთა წეობას, და მკითხველმა თავისი გუ-
ლის-უფრი უნდა შეახეროს და წაკითხული ლექსი ხელ-მეორედ გა-
დაათვალიეროს და შეიგნოს, რომ ძოწის კარი ავთანდილის ტუჩე-
ბია და არა თვით ავთანდილ.

LXXVII

ავთანდილის წამოსვლა გუგანშაროთ ასე მოხდა (გვ. 296—297):

1319. მოჰნახა, ჰხოვა ავთანდილ ნავი მისისა მხარისა, გამოემართა იგი მზე პირითა საესე მთვარისა; მაგრამ დაგდება უმძიმდა ფატმანის გულ-მწუხარისა; მისთა გამყრელთა ნაკადი ჩასდის სისხლისა ღვარისა.

1320. ფატმან, უსენ და მონანი სტირან ცრემლითა ცხელითა, იტყვიან: „მზეო, რა გვიყავ, დაგვწვენ ცეცხლითა მწველითა, რად დაგვიბნელენ შენისა მოშორებისა ბნელითა? დამცავგმარხენო ხელითა, ჩვენითა დამმარხველითა!

ფატმანის მონა ქაკვიით რომ დაბრუნდა და ავთანდილმა ნესტან-დარეჯანის მდგომარეობა რომ შეიტყო და ტარელთან მიწერილი მისი წიგნი მიიღო, მაშინვე გადასწყვიტა დაუყოვნებლივ თავისს მეგობართან წასუღიყო. ეს გარდაწყვეტილება მოყმემ ფატმანს გამოუცხადა, და გულ-დამწკარმა (გვ. 293)

1307. ხათუნმან უთხრა: „ჰე, ლომო, ცეცხლი აწ უფრო ცხელ-მოემორების ნათელსა, გული ამისთვის ბნელდების; |დების, ისწრაფე, ჩემი ნუ გაგვა, ხელი ვგრეცა ხელდების, თუ ქაჯნი მოგესწრებიან, მუნ მისვლა გაგიძნელდების“.

საუცხოვრო ეს სეკდიანის გულის კენესა. გაჭქრა ფატმანის ოცნება. ავთანდილის არშეიება, რომელიც იმდენს სისარულსა და ნეტარებას უჭადდა, ეგასრულდა, ვითა სიზმარი დამისა! რად სიყვარულს უნდა მოელოდეს არბეთის დედოფლის მიჯნურისაგან? ან სადღა სტალიან კაჭრის ცოდისთვის ინდოთ მეფის მეგობარს, რომელიც უფლის-წულის სამებრად მისულა და ეხლა, რა შეიტყო მისი ამბავი, ეშურება მისი მიჯნური მოიყვანოს და ტყუობიდან ისნას? როგორ კერ მისვდეს, რომ მისსა და ავთანდილის ყოფას შორის გარდაუკალი ზღვარი დეკს, რომ მოემის არშეიებაში მოწყალებისა და რაინდულის ზრდილობის მეტი არა იყო-რა? ოღონ-

დაც, ავთანდილას მოშორებით ფატმანის გულის მწველი ცეცხლი უფრო აიკისხება და სინათლე, ბედნიერი დღე დაუბნელდება, მაგრამ განა საგონებელია, მოემე მის გულისათვის დარჩეს და მოუყრის საშუალებად აღარ წავიდე?!... მადლი ღმერთს, ისიც ბეჭი იყო, რაც ავთანდილთან შუება ნახა, მაშ ნუ ინაღვლის მისთვის ავთანდილ, — სულ ერთია, წყლულს კვლავ გაუმრთელეს, — და რადგან დადგომა არ შეიძლება, სჯობს ესლავ წავიდე, რომ ქაჯებმა არ მიასწრონ და გამარჯვება არ გაუმნელდეს. თუ რცხება წაუხდა, ფატმანის ისა აქვს ნუტეშია, რომ მისი გულის მსხვერპლი ტყუილად მანც არ ჩაივლის, მით რომ მიჯნურთა შეერთებას შეეწევა. ამიტომაც, ავთანდილის მოშორება გულს უგლავს, ქალი მანც თავს იგაგებს და გულს იკეთებს, თვით ავთანდილსაც ამხნეებს და აშურებს, ესლავე შეუდგეს მის განსრახულის საქმის ასრულებას, რომელსაც ქალი გულითა და სულითა თანაუგრძნობს.

ნახეთ ესლავ ამ გრძნობის გამოთქმული ფატმან რაებს რომავს მე-1320 ხანაში.

შედარებით ცხადად აღმოჩნდება, რომ ამ ხანის კილას-მიმცე-მი ფატმანის სიტყვაა მე 1307 ხანაში თქმული: მეორე და მესამე ლექსი იმავე ცეცხლსა და მოშორების ბნელსა იმეორებს, რაც მე-1307 ხანაშია. სოლო შირველის ლექსის დასაბამი მოიზო-კება მე-1319 ხანის უგანასკნელს ლექსში, სადაც ავთანდილის წასკლის ამბავს რუსთაველი მოკლედ დასძენს: «მისთა გამყრელთა ხაკადი ჩასდის სისხლისა ღვარისა»... როგორ გამოუშვას ხელიდან ასეთი შემთხვევა ყაღბის-მქნელმა, რომ ვინმე ღაზათიანად არ ატი-როს და მოთქმა არ ათქმეინოს!?

ზოგტმა რომ მე-1307 ხანაში გვიჩვენა ცალკე ფატმანის მწუ-ხარება ავთანდილის წასკლის გამო და მე-1319 ხანაში ერთობ მის-თა გამყრელთა ტირილი, — ყაღბის-მქნელი მაგას არ დასჯურდა და ესლავ უნდა გვაცნობოს, ვინ იყვნენ სახელდობრ ავთანდილის დამ-ტირებულნი და ტირილის დროს რას მოსთქმინდნენ. მისის თქმით, ავთანდილის წასკლას სტირიან: ფატმან, უსენ... თურმე!... და მო-ხანი, მაგრამ ვისი მოხანი — ფატმანისა თუ ფრიდონისა, — ამას კი არ გვაუწებს. ფატმან-უსენ-მოხანი საუცხოო და შეენიერს ხო-

როს შეადგენენ, რომელიც ერთის ცრემლით ტირის და ერთ-სმად მოსთქამს: მზეო, რა გვიყავ? დაგვწვი, დაგვბნელე და დაგვ-მარსულო! ასეთი მსმენელთა გულის საღმობიოთა თანხმობა უცოდლო-ბული საბუთია, რომ ფატმან-უსენ-მონანი ერთის გრძნობით განმს-ტვალულნი არიან, ერთგვარად უყვართ აკთანდილ და ერთგვარად მწ-კით გული მისის წასკლით.

მაშ ის ფატმანის მწუხარება, მე-1307 ხანაში გამოხსნული, რაღა იყოო, თითქო ესლანდელს მისს მოთქმას არა ჰგაკოს?! — იტყვის მკითხველი. — მაშინდელი მწუხარება ფატმანის კერძო და საიდუმლო გულის-თქმა გახლდა, ესლა კი საჯარო მწუხარებაა, ასე უთქვამთ — ოფიციალური მოთქმა, და როგორც უკვლავ ოფიციალურს, ამ მოთქმასაც თავისებური და განსაკუთრებული არა აწიკვია-რა. ასე-თის მოთქმით შვილსაც გააწილებენ, ქმარსაც, ბატონსაც და, სა-უკარელსაც; ცოლისა, დისა, დედისა და სატრფოს წასკლასაც გა-მოადგება; არც არას დააშაგებს, თუ იმავე მოყვასთა დასაფლავება-სე წარმოითქვა.

რუსთაველსაც აქვს რამდენიმე ამგვარი ოფიციალური გამოსა-ღება აღწერილი. აი ერთი, რომელშიც ურეკია იგივე ფატმან: ზღვა-თა მეფემ ტარიელისა და ნესტან-დარეჯანის ქორწილი გადაინადა და გმირებს ისტუმრებს (გვ. 325).

1441. გამოემართა ტარიელ, გამყრელნი ცრემლსა ჰღვრიდესა,
 თავსა იცემდეს, იგლეჯდეს თმა-წვერსა, გაიყრიდესა,
 ფატმანის ცრემლთა შედენით თვით ზღვათა გაადიდესა.

საკვირველია, რომ იმ საშინელს ტირილსა და თავის-ცრემაში ფატმანმა მანინც განსაკუთრებული მწუხარება გამოიჩინა, აქ კი, რო-დესაც გულ-დაწყვეტილი თავისს საუკარელს ესაღმებოდა, იმის მე-ტი ვერა მოახერხა-რა, რომ უსენსა და მონებთან ერთად მოეთქვა, თითქო აკთანდილის წასკლას იმათზე მეტს არა ნაღვლობდაო.

ფატმან-უსენ-მონანთა გრძნობის ერთ-სმობა თეიმურაზ ბატონის შვილსაც ეუცხავა... მხოლოდ უსენის მხრით: ფატმან, დია მარ-თალია, შეწუხდებოდა აკთანდილის მოშორებასა, — ამბობს კომენ-ტატორი, — მაგრამ უსენის რაღა სჯობდა, იმ საწყალს? ეს დიანს

სასატილოსა და სულელურს საქმეს ნიშნავს უსენისსა. დასტურ, უსენის როლი ჰოქმაში ერთობ სასარბილო არ არის, მაგრამ ამ შემთხვევაში კი ბატონისშვილი ცილსა სწამებს საწყაღს ფატმანის ქმარს. ნამდვილ, სასატილო და სულელური საქმე აქ მე-1320 ხანის დამწერმა ჩაიდინა, რადგან აკოანდილის წასკლას უსენ არც კი დასწრებაა.

მას აქვთ, რაც აკოანდილის გულანშაროს მოსკლისათანავე უსენის მებაღემ აცნობა, რომ მისი პატრონი „აწ აქა არ არისო“ და მის მაგიერ ფატმან ხათუნ გიმასპინძლებსო (ს.ხ. 1064 და 1065, გვ. 236), უსენ შინ არ მოსულა, აკოანდილს თვალთაც არ უნახავს და მისი ვინაობა და ხასიათი მხოლოდ ფატმანის ნაამბობიდან იცის,—და ესლა, აკოანდილის წასკლის დროს საიდან გამოტყურო? რუსთაველს რომ უსენის მოსკლის ხსენება დაეწიებოდეს კიდევ, განა შესაძლებელია, რომ ფატმანისა და აკოანდილის არშეყოების ამბავი ისე ცხადად, როგორც ჰოქმაშია აღწერილი, უსენის დასწრებით მომხდარიყო, რაც უნდა ესასატილო და სულელურის სარაკტირისა? უოფილიყო ფატმანის ქმარი? მაგრამ ვალების-მქნელმა აღონდ თავისი უგუშური და გაპრტყელებული მოთქმა მოჩმასოს, და რას დასდევს მომქმედის პირის ხასიათსა და მდგომარეობას შეეფერება თუ არა, ან მოთხრობის ფაქტებს ეთანხმება, თუ არა.

LXXVIII

უდრო და უადგილო მოთქმის ორიოდე მაგალითს კვლავ ვპოვებთ ჰოქმის თავში წასკლას აკოანდილისა გულანშაროით და ტარიელის შეურაა.

აკოანდილ რომ ტარიელის ბინას მიუხსლოვდა, იფიქრა, ჩემი მეგობარი მოსულიც რომ იყოს, შინ ვერ გასძლებდაო, ამისთვის ქვებისკენ აღარ წავიდა, მიუქცია, „შამბ-შამბ წაიარა“, ისევედა და უძახდა. ტარიელს (გვ. 299—300)

1328. ...ყოფილი აკოანდილისა ესმოდა, ეოცებოდა, შევხედნა, იცნა, გაიქცა, მისკენ მირბოდა, ხლტებოდა.

1329. ხმალი გასტყორცნა ტარიელ, მიჰმართა მისა ძმობილსა; ყმა ცხენისაგან გარდიჭრა, ჰგვანდა ეტლისა სწრობილსა, მათ ერთმანეთსა აკოცეს, ჰგვანან ყელ-გადაჭდობილსა, ხმა შაქრის ფერად გაუხდა ვარდსა, ხშირ-ხშირად პობილსა.

1330 ტარიელ მოსტყვა ტირილით სიტყვა ნატიფი, მკვერები:— სისხლისა ცრემლმან შეჭლება წითლად გმირისა ტევრები, აღვასა წყარო ცრემლისა მოჭრწყავს ნაკადი ბევრები— „რადგან შენ გნახე, რა მგამა პატიყი მჭირდეს მე რვები!“

1331. ტარიელ სტირს და ავთანდილ სიცილით ეუბნებოდა, გალიმდის, ძოწი გააპის, კბილთაგან ელვა ჰკრთებოდა; ეტყოდა: „გვანო ამბავი, შენ რომე გიამებოდა, აწ გაახლდების ყვავილი, ვარდი აქამდის სტკნებოდა“.

1332. ტარიელ უთხრა: „ჰე, ძმაო, კმარის, დღეს რაცა მღზენია, ყოველი ჩემი სალხინო მინახავს, ნახვა შენია; სხვად ნუ ჰყოს ღმერთმან წამალი, არცა-რა მოგისმენია,— კაცმანცა სოფელს ვით ჰპოვა, რაც არა საქმე ზენია!“

დიდი ხნის ამბავია, მაცრამ მოიხსენიეთ ავთანდილის და ტარიელის ზირველი შეყრა (ნახე ამ წერილებს მე-XII თავი) და შეადრეთ ესლანდექს. მასინ (გვ. 59)

281. მათ აკოცეს ერთმანერთსა, უცხოობით არ დაჰპირდეს; ვარდსა ჰხლეჩდეს, ბაგეთაგან კბილნი თეთრნი გამოსტვირდეს; ყელი ყელსა გარდააჭედეს, ერთმანერთსა აუტირდეს; ქარვად შეჰქმნეს იაგუნდნი მათნი, თუცა ლალად ღირდეს.

282. მობრუნდა, ყმამან ავთანდილს ხელი შეუპყრა ხელითა; ერთგან დასხდეს და იტირეს დიდხანს ცრემლითა ცხელითა; ასმათი სულსა უღებდა სიტყვითა საკვირველითა: „თავთა ნუ დაჰხოცოთ, ნუ ბნელ-იქმთ მზესა თქვენისა ბნელითა“.

283. ტარიელის ვარდი იყო დათრთვილული, არ დაზრული; და სსჯ.

უბიძოდები ერთმანერთსა ჰგვანან, იმიტომ, რომ საერთო ტემა აქვს: ორსავე შემთხვევაში რუსთაველი გვიხატავს იმ დიადს სინარულსა, რომელიც სიცილისა და ცრემლის ერთმანერთში შერკვით გამოითქმის. ხელე განსსევაუდებიან მით, რომ ესლანდექს შეყრაში დიადის სინარულით მსოფლოდ ტარიელაი შეჰყრობილი; ავთან-

დიდ კი, უფრო თავ-დატყრილი და ბინიანი, თავისს გრძნობას არ აუფლებს, მით უმეტეს, რომ არ ავიწყდება რა საქმისთვისაც მი-სულა. მეგობრის ნახვის სიამეს გარდა, სურავი აქვს. ჯერ სატრ-ფოს პოეზი უნდა ახაროს და მერე თვალწინ წამოუდგება ქაჯეთს გალამჭრება და ნესტან-დარეჯანის განთავისუფლება, — გამარჯვება და სამუდამო ბედნიერება, რომელიც შრომითა და ღვაწლით უნდა მო-იპოვონ. ტარიელის გონებას ასეთი სიკანი წინ არ უყის, ავთან-დიდის ნახვის მეტს, სხვა სიხარულს არას მოკლის, აქმდის უი-მედო მწუხარებაში იყო და მას იქით კვლავ იმავე უკუნში შთაბნე-ქმის, ამიტომაც თავ-დავიწყებით მიანდობს გულს მოულოდნელს სი-ხარულს.

უსაზღვრო გრძნობით შეპყრობილი ტარიელ მოუსახრავად და რეფლექტიურად მოქმედებს. რა ავთანდილ იცნა, ჯეაქცა, მისკენ მი-რბოდა, სლტობოდა, სწალი გასტყურცნა, მიჭმართა მისსა ძმობილ-სა, მოკნავა და აგონა და ტკბილად ეუბნებოდა. თუ ამასობაში «ტარიელ სტირს (ხანა 1331), სხვა რა იქნებოდა მისი ტირილი, თუ არ სიხარულია ცრემლი? შესამდებელია განა, ამ აღტაცებულს საქციელს სისხლის ცრემლი, გლგოა და შეწყობილი მოთქმა მის-დედას?

როგორც გმირთა შირველ შეურის დროს ვიღაც უაღბის-მქნელ-მა მოაწორა, ვითამც ავთანდილ და ტარიელ ერთად დასხდას და იტირეს დიდხანს ცრემლითა ცხელითა-ო (ხ. 282), ესლაც ლამის დაგვარწმუნოს, ვითამც ტარიელმა, მოყურის ერთის წლის უნახავ-მა, რა შეეყარა, მაშინვე სიხარულის ცრემლას ღერა დაიწყო და მო-თქმა მართო. და აი თურმე როგორ მოხდა ეგ ამბავი:

«ტარიელ მოსთქვა ტირილით სიტყვა ნატიფი, მტკვრება-ო, — და ჩვენც, რასაკვირველია, მოკვლით, აი ხსლავ მოვისმენთ იმ სიტყვასაო. მაგრამ — ჯერ ვერ მოგვართვეს იმ მტკვრის სიტყვის მოთქმის ნაცვლად მელექსე გვიხატავს მტირაღის ტარიელის სუ-რათს, თუმიც უკვე ვიცით, რომ ამოსთქვა ტირილითა. მაშ, სხანამ სიტყვას მოვისმენდეთ, ტირილი ვნახოთ.

«სისხლისა ცრემლმან შეჭლება წითლად გიშრისა ტკვრება, — კვაწეებს მელექსე. სოლო თვიმურაზ ბატონისშვილი ამ ტურფა სუ-

რათს ასე განმარტებს: «ტვერები ნიშნავს უღვაშთა და ღოყის ბაღ-
 ნებს, სისხლი თვალთა ცრემლისა უღებავდა მათ». ასე რომ ტარი-
 ელს შავი წვერ-უღვაში ყიზილბაშის ინიით შეღებულს წვერ-უღვაშ-
 სავით გაუწითლდებოდა... ასეთი სურათი მარტო მე როდი მომე-
 ჩვენა, ეტუობა დ. ჩუბინაშვილსაც წარმოუდგა, რადგან ამ ლექსს თა-
 ვისს განმარტებაში საფრთხილით შენიშნა: «გიშრის ტვერი — შავი
 წამწამნი, ან უღვაშნიო» (უწვეროდ). დიალამც, წამწამის გაწითლება-
 ისე არ დასტურდებოდა, როგორც წვერ-უღვაშის სისხლის შეღებ-
 ვა, მაგრამ ვაი, რომ მამინ სისხლის ცრემლი დაცოტავდება!

წვერ-უღვაში შეჭლება სისხლის ცრემლმა, თუ მხოლოდ წამწამ-
 ში, მანც სომ ვნახეთ ტარიელის საშინელი ტირილი, და თითქო-
 დროც არის მისი დაპირებული «სიტყვა ნატაფი, მჭკვრები» მოკის
 მინათ. მაგრამ არც ესაა კელირებით, ჯერ ერთი ტირილიც უნდა
 ვნახოთ: «აღვასა წყარო ცრემლისა მოჭწყავს ნაკადი ბევრები», —
 ავი მოგახსენეთ, — ცრემლი ცოტა არ იქნებოდა-მეთქი. წყარო და
 ნაკადი «ბევრები», რომელიც ავასა რწყავს, რასაკვირველია, მარტო
 წამწამს კი არა, ავას ბაღანსაც დასკულებდა და შეღებავდა. ან იქ-
 ნება ეს წყარო სხვაა და ის «სისხლის ცრემლია» — სხვა? მართლა-
 და, როგორ შეკათანხმეთ რაი მეტაფორა მეორე და მესამე ლექს-
 ში მოყვანილი? სისხლის ცრემლი ტარიელს წვერ-უღვაშს (გინდ წამ-
 წამს; — სულ ერთია) წითლად უღებავს და წყარო ცრემლისა ავასა
 (ტანს) რწყავს. ეს წყარო ცრემლისა იგივე სისხლის ცრემლია,
 თუ უბრალო ცრემლი? თუ ორივე სისხლის ცრემლია, რატომ ავ-
 ვასაც არ ღებავს წითლად და მხოლოდ რწყავს. თუ არა და, ნეტა,
 როგორ ტირის ტარიელი: ერთი თვალთ სისხლის ცრემლსა ღვრის-
 და მით წვერ-უღვაშს იღებავს და მეორით კი ავას უბრალო ცრე-
 მლითა რწყავს? ან იქნება ჯერ სისხლის ცრემლი იტირს და მეორე
 უბრალო ცრემლის ნაკადი ბევრები წამოსქდა?

თუ მეტაფორების შეტყუებით უტყურობის მეტი არა გამო-
 დის-რა, ცალკე-ცალკედ უშნო არიან. პირველის მეტაფორის სი-
 ღუბჭირე სომ ვნახეთ, ესაა წარმოდგინეთ რას გვიხატავს მეორე:
 წყაროსა ავას მრწყევლსა და იმავე ავადან გამოდინარესა. — სხვას
 რასმე თუ ჭკავს, ტირილს კი არა.

ამ მეტაფორების წყაროს ჭკეპოდ ვნახეთ, ესაა კი იმას მი-
ვაქტივით უურადლება, რომ ესოდენი ცრემლის ღვრა, სისარულს კი
არა, დიდს მწუხარებას მოასწავებს. რამღა გამწვავა ტარიელის მუდ-
მივი და ჩვეულებრივი კმუნჯა, რომ მოსთქვამს და ცრემლის ნაკადი
„ბეკრები“ სდის? აწინდელს მისს მდგომარეობაში, ავთანდილის მო-
სვლას, გარდა ცვლილება არ მომხდარა და, რასაკვირველია, ეს შემ-
თხვევა მისთვის საწყენი არ იქნებოდა: თვითონაც ეუბნება თავისს
მეგობარს: ყოველი ჩემი სალხინო მინახავს—ნახვა შენიაო. ამი-
ტომაც მე-1330 ხანში გამოსახულს ტარიელის მწუხარებას არც
ბუნებითი საბაბი აქვს და არც ჰოეტის აზრთან თანხმობა. მაგრამ
საუცხეოა ის არის, რომ თვით ყალბის-მქნელი უარ ჭეოფს და აუ-
ჭმებს ტარიელის დიადს მწუხარებას ხანის უკანასკნელს ლექსში:—
„რადგან შენ გნახე, რა მგამა, პატიუი მქირდეს მე რკები!— ცხა-
დია, რომ ტარიელს სატირელი არა ჭქონია-რა, თუ ავთანდილის
ნახვამ იმდენად აჩუკება, რომ პატიუი რკები“ (?) აღარა ჭგამა. მაშ
რადღა მოსთქვამდა და სისხლის ცრემლს რადღა ჭღვრიდა?... საქმე
გარჯად ყოფილა!

ასეთი აზრით შეუსაბამობის მიზეზი იგივეა, რაც სსვა ყალბ
ხანებში ვნახეთ,— გაზვიადება. მე-1330 ხანის ტმა შემდეგის ორის
ხანიდან არის ნასესხი. რუსთაველმა სთქვა: „ტარიელ სტირსო“, და
მერე, ავთანდილის სისინარულა ამბის ქადებაზე ტარიელ, სსვათა
შორის, უპასუხებს: „ყოველი ჩემი სალხინო მინახავს,—ნახვა შე-
ნიაო. ჰოეტის ზომიერი სიტყვა — „ტარიელ სტირსო“—ყალბის-მქნე-
ლმა გააგრძელა და სისხლის ცრემლის ღვრად გასადა, ამის გამო
სისარულის ცრემლი გლოვად და წარად შეიქმნა. ტირილის მეტა-
ფორებიც ნასესხია, მათი დედანი ადვილად მოიპოვება ჰოეტის ლექ-
სში: „მჩქეფრად სისხლისა ნაკადი მოსდის ალვისა ხისაგან“ (ხ.
1141, კვ. 257). ეს მეტაფორა ყალბის-მქნელმა ორად გაჭეო, გა-
აგრძელა და აქაც თავისებურად საზომს გადაცდილა. გამოვიდა ორი
შუგანო მეტაფორა, ერთმანერთის შეუმიჯნავსებელი.

ტარიელის სიტყვა (ხ. 1332) ავთანდილის მახარობლობაზე
პასუხად მიგებული ცხადად გვისახავს უიმედო და შერეული მწუხარ-
ებას, რომელსაც უბედური მიჯნური იმდენად შეეჩვია, რომ აღარც

გი სჯერა, მისთვის რაიმე საღვინო უფთილიუფს ქვეყანაზე. ეს სვე-
დანი რხერა, მშვიდის მეღანქოღიის გამომთქმელი, ფაღბის-მქნელ-
მა «ტირილით მოთქმად» გადაქცია. დიდის ბაქიობით გვპირდობა
«სიტიუვას ნატიფსა და მჭკერებსა», ბოლოს გი ერთის ლექსის მეტს
ვერას მოახერხებს. რაღა მოთქმას ერთი ლექსი?! სოლო თუ მელე-
ქსემ მოიქმა შეამოკლა, დაღამც მარტუბდა, იმ ერთს ლექსში მო-
თქმის უმთავრესი აშბაგი და უკეთესი ფრასა მოვეყანა, და აინიშ-
ში ფაღბის-მქნელის ენ ამჭკერობისა და ნატიფობისა: «რადგან შენ
გნახე, რა მკამა პატიუი მჭირდეს მე რეობა»-ო—მტყნარი და უშნო
ფრასა წარა-მარად მიბმული.

მე-1330 სანაში მოჭოტრებული ტარიელის მოთქმა და ტირი-
ლი, პოეზიის მხრით უკვანო, მოთხრობასაც შლის და რუსთავე-
ლის გამოსახულს ფსინოლოგოურს ფაქტს ისე ასწავთერებს, რომ
დაუჭერებელ ჭხდის. კოქკათ, რა წამს მეგობარნი გმიონა შეიუყარნენ,
აკოტეს და მოუხვიუნენ ერთმანერთს, ტარიელ მაშინვე მოსთქვამს და
სისხლის ცრემლსა ჭღვრის, —ამსობაში აკთანდილი რაღას შერება?
თქვენ წარმოიდგინეთ მისი მდგომარეობა: ტარიელის გამაცოცხლე-
ბელი აშბაგი მოიტანა, უბეში მისის სატრფელს წიგნი და ნიშანი
უდეს, და იმის ნაცვლად რომ ასაროს და ნუგეში სცეს, განზე გა-
მდგარა და სეირს უუერებს: აცა, ჯერ სისხლის ცრემლით დაი-
ლიას და სიტიუვა ნატიფი, მჭკერებია გაათავოსო და მერე ვახა-
რებო! სოლო რადესაც ტარიელმა მოიტირა და მოიგლოკა, კვლავ
«სტირსა», აკთანდილი გი სიცილით ეუბნებოდა» სასინარულო ამ-
ბავს... აქამდის რისთვის აწვალუბდა და რისთვის ატირებდა თავისს
მეგობარს სისხლის ცრემლით? ამიტომაც არის, რომ ტარიელს
მოთქმისა და ტირილის შემდეგ აკთანდილის სიცილი გულის დასა-
დებელი და მანუგეშებელი გი არა, —უგუნური, მსეცური და საზიზ-
ლარი სიცილია.

აღ. ს — შეილი

თავ-გადასავალი იმერთა მეფის სოლომონ დიდის შვილის-შვილის ბატონიშვილის გიორგისა

(ავტობიოგრაფია)

რამდენისამე წლის წინად ჩვენ ხელში ჩაგვიკარდა პატარა ღამისის მხედრულის მსხვილ ასობით დაწერილი რეკუელი (4⁰, გვ. 1—17), რომელშიაც სოლომონ დიდის (მეფობდა 1750—1789 წლებში) შვილას-შვილი გიორგი თვით აღწერს თავის თავ-გადასავალს სიკვდილის წინ სამის თვით, 9 აგვისტოს 1807 წ. ეს ხელნაწერი შექმს ჭყენს 1790—1807 წლების ისტორიას იმერეთისას და საყურადღებოა, როგორც ნაშთიცა იმ დროინდელის მწერლობისა.

დიდს სოლომონ მეფეს ჭეკანდა ერთად-ერთი ვაჟიშვილი ალექსანდრე, მემკვიდრე იმერეთის ტახტისა. ეს ალექსანდრე მამისაკე სიცოცხლეში გარდაიცვალა 1780 წელს უშვილოდ, მაგრამ ალექსანდრეს საჩქის შვილი ჭეკანდა, სახელით გიორგი, დაბადებული 1775 წ., რომელსაც სოლომონ დიდი ზრდიდა, როგორც მემკვიდრეს იმერეთის ტახტისას თვით გიორგის მოწმობით, სოლომონ დიდმა თავისსაკე სიცოცხლეში გამოაცხადა მამა მისი ალექსანდრე მეფედ იმერეთისა, ხოლო ალექსანდრეს სიკვდილის შემდეგ (1780 წ.) მისი ადგილი (მემკვიდრეობა ტახტისა) უბოძა მისს შვილს გიორგის (Акты Арх. Ком. т. III, გვ. 125 და შემდეგი).

1784 წელს, 23 აპრილს, გიორგობას, გარდაიცვალა მეფე სოლომონ დიდი; გიორგი დაჩნა მცირე-წლოვანი, და სამეფოს გამეკობა ხელში ჩაიგდო სოლომონ მეფის ბიძაშვილმა დავითმა,

მეფის გიორგი VII-ის შვილია. ამ დავითსაც გამოეხნდა მეტრეკე სოლომონ დიდის ძმის-წული, აწილის ძე, სოლომონ II, რომელმაც დადიანის გრაგოლის შემწეობით 1789 წელს გადააგდო იგი და თვით გამეფდა; მაგრამ დავით მეფე-ყოფილი მოსკვენებს არ ძლევდა სოლომონ II-ს და 1789—1795 წლებში მათ შორის მუდმივი ბრძოლა იყო, სახამ არ მოკვდა დავით მეფე-ყოფილი 1795 წელს. გიორგი ბატონიშვილი, როგორც თვითონ სწერს, იზრდებოდა სოლომონის სასახლეში და მეფე ტახტიდან ეხურებოდა მას, როგორც საკუთარს შვილს. მაგრამ დავით მეფის გარდაცვალების შემდეგ სრულიად დაიწვია კეთილი განწყობილება მეფისა გიორგისადმი. ამისი მიზეზი იყო ის გარემოება, რომ მეფის მტრებმა მოინდომეს გიორგის გამეფება და სოლომონ მეფის დაშლბა. ამის გამო მეფემ გიორგი დააძვინკვდა მუხურის მიუდგომელს ციხეში.

თვისს ავტობიოგრაფიაში გიორგი ალკვიწერს ამ გარემოებათა, თავისს უბედურ ცხოვრებას ამ ციხეში, იქიდან გამოხარვას და განთავისუფლებას. ყოველივე ეს გამოხადება ჩვენის ისტორიის და მწერლობის მკვლევართათვის და ამის გამო გუბუდავთ უფრხლს დედაბუკაში განმარტებითურთ.

შემთხვევანი იმერთა მეფის სოლომონის ძის მისა გიორგი ალექსანდრესისა.

(ავტობიოგრაფია)

ავითსოკ უმდაბლესად ყოველთა მალაღთაგან, ვადრე მდაბლთადმდე, რათა კნინისა ამის შემთხვეულობითისა აღწერისათვის არა განკისაყო კანდიერთა სუღითა თქუმად მცირისათვის ლექსისა, რომელი ითხოვა საჭიროებაჲმან ჩემმან განცხადებად გარდასლუული-სა ჩემსედა უბედობისა, რომელსაცა ვრაცხ მადლობად ღვთისა ყოველსავე ჩემდა ყოფილსა და ყოფადსა ამას ბედნიერობისა, ვინაჲდ-გან მყო უწყინაჲსმან მადლმა უმორჩილესს მონად და შემწირველად სისხლისა ჩემისა უაგვისტოკისისა ამის მონარხისადმი.

აწ, კელმწიფენო, ინებეთ აღმოკითხვად, — ვითარცა ისტორიკისა, შემოკლებულისა თავსა ზ'ა ჩემსა გარდასლუგულისა უბედობისა ძლით ჩემისა.

სქესმან რა შობით აღმომჩინა მე ძის ძედ მეფისა, იმერთა სოლომონ ჰარქელისა¹⁾, რომელიცა იყო საფარგელსა ქუჩსუ მიღებულ იმპერატორების დიდებულების კვატრინე მერაქმს მიერ. მზრდიდა იგი მოწყალებითა მეფურითა და ნაწლეობითა ჰაზურითა, ვინაჲთგან იყო ჟამსა მას გარდაცვალებულ ამიერ მამაჲ ჩემი, მე მისი ალექსანდრე²⁾, რომელსაცა დაკვშითი ობლად წლისა ერთ ნახევრისა, მზრუნველობასა ქუჩსუ ჰაზისა ჩემისასა, გარნა არა ისარგებლა გრძლად ჩემსედ ჟამმან ქრეკადმან და მიმეუფარა ჰაზაცა ჩემი და დაკვშითი მასცა წლისა ექუსისა³⁾ სრულადად ობლად და უზედამხედველად, უძამო, უჰაზო და უძმო.

¹⁾ ფრასა „შობით აღმომჩინა“ აღნიშნავს იმას, რომ გვაროვნობითის შთამომავლობით გიორგი არ იყო კანონიერი ძის-ძე სოლომონ მეფისა, ის იყო უკანონო შვილი სოლომონის ძის ალექსანდრესი.

²⁾ ალექსანდრე, გიორგის მამა, დაიბადა 1760 წ. და მოკვდა 1780 წ. ჩვენის ქრონიკის ცნობით სოლომონ მეფემ 1780 წელს გააშევიბინა ალექსანდრეს თავისი ცოლი ევგენ აბაშიძის ქალი და ამავე წელს შეერთო მერაბ ნიყარაძის ქალი (Broset. Hist. mod. § 28 და ჩვენი „ქრონიკები“ 1780 წ. ქვეშე). ამის მიზეზი უსათუოდ უნდა ყოფილიყო უნაყოფობა პირველის ცოლისა. ხოლო გიორგი უნდა დაბადებულიყოს მაშინ, როდესაც ალექსანდრეს ჯერ ცოლი არ შეერთო.

³⁾ ექუსის წლის თუ იყო ალექსანდრე სოლომონ მეფის სიკვდილის წელს, 23 აპრილს 1784 წელს და ერთ-წელ ნახევრისა 1780 წელს, როდესაც მოკვდა მამა მისი, და 17 წლისა 1795 წლის ახლო ხანს, როგორც ქვემო თვითონ სწერს, აქიღამე სჩანს, რომ ის დაბადებულია 1778 წელს. მაგრამ ამ ცნობებს ეწინააღმდეგება გიორგის საფლავის ქვაზე წარწერილი, ტარასი არქიმანდრიტის მიერ გადმოღებული, რომელიც გვიჩვენებს გიორგის სიკვდილს 24 ნოემბერს 1807 წელს მე-32 წელს მისის ცხოვრებისას, რომლისაგან სჩანს, რომ ის დაბადებულია 1775 წელს (ბროსეს Inst. tumulaires №№ 89 და 95 საფლავის წარწერა არეულად ამოკითხულია).

აქ საჭიროდ ვხედავთ აღვნიშნოთ, რომ სოლომონ მეფის სიკვდილს აქამდის ცნობილი წყაროები გვიჩვენებენ 1782 წელს 23 აპრილს. ეს ცნო-

ხოლო შემოდგომად მისა იქმნა მეფედ ძე ბიძისა მისისა და-
 გით გიორგის ძე და იგიცა ხანსა მცირესა გარდაიცვალა ახალ-ცი-
 ხეს რომელითაჲ მიწეზითა ⁴) და აღჴადა ტახტისა სამეფოსა იმერ-
 თისა აწმყოჲ მეფედ მეორედ სოლომონ ⁵), ძმის ძე ჰანისა ჩემისა,
 რომელმანცა ნუგეშქსცა ობლობასა ჩემსა, შემიტეხო ვითარცა ძმად
 და შემიყვარა ვაჲ ძეჲ, ესრეთ რომელ (არა) შესაძლებელ არს თქჴმად
 პატრონ-უმობათა შორის უმოწყაფესისა სიყვარულისა, თანამეგობ-
 რობითაცა დიდად მეო. ხოლო ვუყვარდი ერთაცა ობლობით, ჰანის-
 სა ჩემისა უსაჩინოეს მრავალ-გვართა მათდა ღვაწლ დებულებისათვის.
 გარნა კერ თავს-იდებდა მოშურნეჲ სიყვარულისა ეშმაკი ამას ყო-
 ველსა და აღადგინა მტბიერნი ვინამენი ღაჯვად და განმკვეთელად
 ჩემდა, რომლისათვისცა მისცეს მეფესა სიყვარულისა წილ და მო-
 წყალებისა იტვი ჩემსედა გარემოზომობისა, ვინამთგან აქეთ მრავალ-
 თა კაცთა ესე ვითარი ღუარძლი თესვად, რათა განჭსუთქონ საზომ-
 თა სრულებათ მოწყალებისა.

ბა რომ შეცდომაჲ, ამისი საბუთები მრავალი გვაქს ჩვენს „ქრონიკებში“
 შეტანილი 1784 წ. ქვეშე. ამ საბუთებისაგან უეჭველი ხდება, რომ მეფე
 მომკვდარა უეცარის სიკვდილით 1784 წელს 23 აპრილს, როდესაც მას
 დილით ქუთაისში ცხენი მოართვეს ზონის წმინდა გიორგის დღესასწაულ-
 ზე წასასვლელად. ორწლოვანი შეცდომა სოლომონ დიდის სიკვდილისა
 ყველა წყაროებში შეპარულა მეფის საფლავის ქვის წარწერიდან (გელა-
 თის დიდს ეკლესიაში), რომელზედაც მეფის სიკვდილი შეცდომით აღ-
 ნიშნულია 1782 წელს, თვითონ ბროსე ექვშია თვისს ცნობების სიმართ-
 ლეში (Hist modern. p. 249, n. 3).

⁴) დავით II, გიორგის ძე, მეფობდა 1784—1789. იგი მოკვდა
 ახალციხეს ჩვენის „ქრონიკების“ ცნობებით 1795 წელს 12 იანვარს
 ყვავილითა (იხ. ჩემი „ქრონიკები“ 1793 და 1795 წწ. ქვეშე). თუმცა
 დავით მერე ისევ გამეფდა, მაგრამ სოლომონმა ხელაახლა გადაადგო 1791
 ან 1792 წ.

⁵) ჩვენის „ქრონიკებით“ ეს ყოფილა 1789 წელს, 11-ს ივლისს,
 მეორე დღეს შემდეგ მათხოვნის ომისა (10 ივნისს). იხ. კიდე Акты арх.
 к. II, 513, 553. გელათის „კინკლოსი“ (ხელნაწერთაჲც ეს ყოფილა ივ-
 ლისის 11-ს ოთხშაბათს, რომელიც მართლა მოდიოდა 11 ივლისს 1789 წ-
 იხ. კიდე Акты арх. к. I, 60; II, 372.

ჭეუწეს მრავალნი ღონიძიებანი და მანქანებანი სკლავნებითა მცბერობისათა ვინამეთა და ზედას-ზეთხოვითა, ვითარცა ერთგულებისა სახისა მწვენებულთა, შემარისხეს მეფე, რომელსა შეუდგა ცოდვამცა ჩემი უბედურსა სიჭაბუკისა ჩემისა წილ-სკლამისა.

ვიქმენ მოკლებულ მოწყალებისა მისისა, განძებულ პალატაგან სამეფოეთა, დამტყვებული ყოველთა განცხრომითა მამულისათა, მკლავიარე განყრისათვის მეუღლამსა და მტირალი შვილთა მოშორებისა, ვიგონებდი ერთი მეორისა უმძიმესთა მოსათმენთა, რომელიცა ვიყავ უამის მას წლისა ათშვიდმეტისა 6).

ვიქმენ პატიმარ და დასშულ რკინისა შა ცისესა მუხურისსა, შეუზოკრად წოდებულსა, რომელიცა არს სამზღვართა იმერეთისა და რაჭისათა მთისა მადლისა ძირსა, კლდე მარტივად აღსდგეული ბუნებით და ზედა შენობანი მწიწნი, ხოლო სიმაღლეცა ციხისა მის

6) თუ მივხედით თვით გიორგის წელთა ანგარიშებს (იხ. ზემო შენიშვნა № 3), მაშინ გიორგი 17 წლის იქნებოდა 1795 წელს, როდესაც იგი, როგორც სჩანს, პირველად დაატყვევა სოლომონმა მუხურის ციხეში. აქიდან ცხადია თვით მიზეზიცა დატყვევებისა: 1795 წელს მოკვდა მეტოქე სოლომონისა დავით მეფე-ყოფილი (შენიშ. № 4), მაშინ მტრებმა (დადიანმა და წულუკიძეთა) განიზრახეს ამ გიორგის ხელში ჩაგდება და მისი გამეფება იმერეთში, რის გამო მეფემ დაატყვევა უკანასკნელი მიუდგომელს ციხეში—მუხურში, არგვეთის თავს. თვითონ ნიკოლოზ დადიანი თვის ისტორიაში მოიხსენებს ამ მიზეზს, და თვით სოლომონსაც რომ ამისი ეჭვი ჰქონია, ეს სჩანს შემდეგის წყაროებიდან: Broset. Hist. modern. p. 264, Акты, Арх. К. II, 435, 347, 349; III, 125—6. ხოლო ამ აზრით რომ აღტურვილი ყოფილა დადიანი, ეს ცხადად გამოთქვა ნიკოლოზ დადიანმა პეტერბურგში ყოფნის დროს 1804 წელს. როდესაც გიორგი განთავისუფლდა სოლომონის ხელიდან 1806 წელს და რუსებს შეეფარა, ნიკო დადიანმა (მემატიანემ) მაშინვე ურჩია რუსთ მთავრობას, რომ გიორგის სახელით აეჯანყებინათ იმერეთი მეფის წინააღმდეგ და დაეთრგუნათ ძალა სოლომონისა (Акты III, 125). თვით გიორგის წერილიდან, ნამესტნიკ გუდოვიჩთან მიწერილიდან 3 ნოემბ. 1806 წელს, სჩანს, რომ ის თავის თავს სთვლიდა კანონიერ მემკვიდრედ დიდის სოლომონის მეფისა (Акты. III,—IV, გვ. 126).—ჩვიდმეტის წლის გიორგის, როგორც აქ სწერს, ცოლშვილი ჰყოლია 1795 წელს.

შსაწინი ორმეოცნი, ანუ მცირითა ნაკლნი იგუკრდივ უოკლით კერძო, თვინიერ კარისა, და შინაგან სყოფელისა მის თქემად არა ჯერ არს, თუ ვითარ არს უოკლითურთ უცხოა უოკლისაგან საყოფელისა, რომელიცა მისილავს. გ'მე ესრეთის საყოფელსა შ'ა კრეულსა და მდებარესა წელსა ორსა 7), წარმომიდგებოდიან უოკლითურთ მწუხარებით შემოსილნი იდეანა, და ხედვანი ფერსთა ჩემთანი განდევდიან საგრძნობელთა უოკელთაგე, მას უამს ბნელ ქმნილთა თვალთა ჩემთაგან. ესე ვითარსა მოულოდებელად სასტიკსა მდგომარეობასა შ'ა მეოფსა მრავალ-გზის მაიმულეების გონებად სოფლით განსლავსადა ნებსით, გარნა უძრესისა მოლოდებად მყენებდის, ვინაადგან სული უფროს არს ხორცთა,

მეოფმან ესე ვითარსა საყოფელსა შ'ა განგსაჟე თავსა შა-რის თვისსა, რათა განმეწონა თავი ჩემი ტყეობისა მასგან, რომ-

7) ფრასა „მდებარესა ორსა წელსა“ იმას აღნიშნავს, რომ ორ წელს ვიყოფილ ციხეში, მაშინ როდესაც მან ციხეში დაჰყო სრული ცხრა წელი. (იხ. გიორგისავე მოხსენება ამაზე გრაფ გულდოვიჩისადმი 1806 წელს АКТЫ III, გვ. 126). რადგან გიორგი ამას ქვემო მოგვითხრობს მისს გაქცევას ციხიდან და ხელაზლა იმავე ციხეში ჩადგებას, ამის გამო პირველი დატყვევება გიორგისა გაგრძელებულა ორს წელს, ხოლო მეორე—შვიდს წელს. ჩვენის აზრით პირველად გიორგი უნდა დატყვევებულიყო 1795 წლის დასასრულს, სოლომონ მეფის ქართლიდან მობრუნების შემდეგ, სადაც იგი ეხმარებოდა თვისს პაპას ერეკლე მეფეს აღამაღმეტხანის წინააღმდეგ. ჩვენს აზრს თვით სოლომონის წერილზე ვაფუძნებთ, რომელშიც ის ნამესტნიკს ციციანოვს სწერს 1803 წელს და სხვათა შორის ამბობს: „გრიგოლ დადიანმა წინააღმდეგობა გამიწია, აღამაღმეტხანის დროსო და ამის გამო ჩვენ ის ჩამოვადეთო...ახლა 8—9 წელი იქნებოა, რაც დადიანი გამიწინააღმდეგდოა“ (АКТЫ, II, გვ. 360—I). ჩვენ აქიდან ის დასკვნა გამოგვყავს, რომ გრიგოლ დადიანმა ისარგებლა სოლომონ მეფის ქართლში მყოფობით და მოინდომა გიორგის გამეფება, მაგრამ ვერ მოახერხა: სოლომონმა, ქართლიდან დაბრუნებულმა, ხელში ჩაიგდო გიორგი და დაატყვევა, ხოლო დადიანი განაძო.—ამ ნაირად, თუ გიორგის პირველი დატყვევება მოხდა 1795 წლის დამლევს, მისი პირველი გაქცევა ციხიდან იქნებოდა 1797 წლის დამლევს; ხოლო მეორედ მისი დატყვევება უნდა მომხდარიყოს 1798 ან 1799 წელს.

მელი შეუდგა ღონისძიებასა ესე ვითარითა სსხითა, რომელ ვი-
 ზოვნე დანაკი რამე მცირე და შეკმზადენ მის მიერ ბორკილისა
 კლიტისა მსგავსა გასაღები და მით განვასკენ კლიტეა იგი ბორ-
 კილთა და დაკდუმე ჟამადმდე. შემდგომად რაოდეთამე ჟამთა დრო-
 სსა შუადამისასა, რდესტა მცველნი ჩემნი შეეცნენ უღრმესსა ძილსა,
 არა რამსა მიეჭრებულნი სიმაგრისა მისგან განსვლად შა-
 ტიძართა, აღჭესდებ სარეცელათ და ნელად განსვლულმან
 სპატიძროთაგან, დაკადენ ბორკილი და ჩაველ კართად, ვითარ-
 ტა ბნელსა წყუდადსა შინა ვიძიე კელითა, ნუ თუ რამე ვიზოვნე
 განსხმელად კართა, რომელმანცა მადლითა მღჴითსათა ვიზოვენ არ-
 განი ერთი და მას შინა დებულნი გასაღებიანი რანი კართა მით დიდ-
 თანი, აღვიდენ მხარულებითა და განვასკენ კარნი იგი მალად.

წარველ ვითარცა ითხოვდა სსჭიროებაჲ ჟამისა მის, ეოკლი-
 თა მით შეძლებითა ჩემითა დამესა ბნელსა და ძნელსა, კლდაინსა
 და წელრკანსა, უდაბურთა ადგილთა შინა.

დამტკებელი მის სსჭიროებასა გვისა, დღესა მესამესა მიველ
 კვლად შალატსა მეფისასა, ვითარცა კაცი არა რამსა ბრალასა მქო-
 ნებელი და მეგონეს მეფისა ჩემდა შირველისამებრ მოწყალებით
 სიყვარულად მოგებაჲ და ბორროტად შემასმენელთა ჩემთა შეკვამაჲ
 ვინაჲთგან ეგ-სასკად განთავისუფლებულმან არა ვიძიენ უშორესად
 უშიშარი მისალტოლველი და მივედ მუნვე გულითა წრფელითა 8).

გარნა მანვე დაუძინებულმან მტერმან ეშმაკმან, მოძულემან სი-
 ყვარულისა, კვლად აღაშფოთნა შირველივე მტერნი ჩემნი 9) და

8) რადგან პირველი ტყვეობა გიორგისა გაგრძელდა ორ წელს, მეორე ტყვეობა გაგრძელდებულა შვიდ წელს (სულ ცხრა წელს იყო ტყვედ, როგორც ვთქვი: АКТЫ II, 435; III, 126). ჩვენ ვიცით, რომ მეორედ ტყვეობისაგან გიორგიმ თავი იხსნა 15 ოქტომბერს 1806 წ., აქიდან საგულიანებელია მისი მეორედ დატყვევება 1799 წელს (1806-7=1799) ან ცოტა ადრე. ეტყობა, რომ პირველ ტყვეობიდან გამოხსნის შემდეგ გიორგის რამდენიმე თვე მინც დაუყვია მეფის სასახლეში, თუ არ მთელი წელიწადი, სანამ მეორედ დაატყვევებდნენ.

9) ალბათ წულუკიძე-წერეთელნი.

აღაგუნეს ცეცხლი ენათა მათთა, ვითარცა პირველ მქონებულთა შუ-
 რისათა ურთი-ერთარს განხეთქილებისა მეტადინობით, რომელთა
 შექმნის უბედობისა ჩემსა აღი აღმოძინარე პირთაგან და გულთა
 მათთა და ქსთქვეს მეუთისად: «უკეთუ ჭყო თავისუფალ, იქმნების
 მსასრებელ თავისა თვისისა და მკლავთა და არა მეფობისა შენისა».
 შესწამეს სხვანინა ესე გვარნი, ვინა მეფეცა გულტკინეულად ქსტრემ-
 ელოდა სიუკარულისა და მოწალებისა ჩემისა მეორედ განკვეთისა-
 თვს, ვინამოგან აქნილებდა სუნიდისი მართალი და მეფობა ღმრ-
 ბილი ჩემსკად უმსჯავროებისა, გარნა მოცუულმან მრავალ სასეთა
 მეტყველებათაგან ვერ თავს-იღვა განრინებაჲ. ამისთვის მიგვიძი მისეკ
 პირველსა ტყეობისა უმეტესითა დაგრძადებითა ცისესაკე მუხურისა-
 სსა, ესრეთ რომელ, თუ ვჭსთქვა, მტკველთა ჩემთა ქსაჟეს იფრნთა
 ჩემთა ბორკილისა კლიტეთა ჩასხმაჲ ტყუვისა, და აღასრულესცა
 განწრასკუელი, რათა პირველისამებრ არა განვახენე მოქლანი იგი
 ბორკილთა.

მომიტკა უძვირესმან ვაგებმან, რომლისა არა ძალ-ძიძს წარ-
 მოთქმად მამინდელისა ჩემისა მწუნსარებისა, თუ ვითარ შემადრწუ-
 ნებდენ მეოვარ—ჟი—მოთმენილნი კენესანი გულთა და ძწწოლანი
 სუფთა, ვინამოგან ეღუწავებოდნენ სასკმელსა ჩემსა ტრემლნი ჩემნი
 და ზურსა—ხადველნი.

ურვით განლუელსა და სულთქმით შეიწრებულსა ქსთამადნეს
 თავი ფიქრისა ზღუწისა შინა და მიმოვაჭენდი კმუნვისა ღადრთა,
 მით რომელ არსით ქსინდენ შეწკვისა კიდენი სახუგეომი, თვნიერ
 ღმრთისა მოწალებისა კიდე, რომელსაცა განმიტრემელდეს ამა კრ-
 ლებისა შინა წელნი ცხრა¹⁰⁾ სხვასა და სხვასა ჭირსა და მწუ-
 ხარებისა. ხოლო რადეს მივიწივე სასოწარკვეთილებად, მამინ
 მოქსინდა ნიში მომიებად წარწმედულისა ცხრავარისა; ვითარცა მია-

¹⁰⁾ ჩვენ გვგონია, რომ აქ იფულისხმება ცხრა წელი პირველის და
 მეორის ტყვეობისა ერთად, როგორც გიორგი და გენერალი რიკლოფი თა-
 ნანზად სწერენ გულდოვიჩს (Акты III, გვ. 125 და 126. ხოლო ნიკოლოზ
 დადიანი (მემატიანე) იმავე გულდოვიჩს სწერს ათის წლის მუხურის ციხის
 დილეგში ჩადგებულებას გიორგისას (ibidem, გვ. 125).

ღინა მოციქულნი ქრისტემ, ეგრეთცა მოკვლენა შეკდრობას უძლეველი მათის იმპერატორების დიდებულების ყოველთა ადგილთა ოტუბად წინააღმდეგობთა და დამთვარეულად მოსაკათა უდ მოწყალებისა მათისათა, რომელთაცა დაიბანაკეს სატახტოსა იმერეთისასა ქუთაისს რომელთამე ნაწილთა მის შეკდრობისათა 11). მსმენელ ამას ვიქმენ მხარულ გულისთა და მოჭსწრაფე სულთა კედრებად მათდა. რომლისამე ცდითა და მოძიებითა კაცთათა წარკვავინე წერილი და ვაწნობე ვითარებათ სასტიკისა მდგომარებისა ჩემისა ქუთათის მყოფისა დეისტვიტელნის სტატსკის სოკეტნიგსა პეტრე მასქიმოვიჩისა ლითონიკოსა, რომელიცა აწ არს გუბერნატორად ტფილისისა შა 12). სოლო იგი განმძღვერება წერილითა, კდ არსო უდ მოწყალებე ულთა შეჭირვებულთა უაკვუსტოესი მონარხიო. 13) კუწალებიცა შემისდა გულსა განმსიტყველობათ კსნისათვის თაფისა ჩემისა, რათცა უხმს ტყვესა განჩინებად სამიებელი, გარნა დიდს ხანს მიეჭრებულმან კერა რათ ვჭბოვე რომელმცა განმეხენეს კარნი ცისისა და ბორკილნი ფერხთანი გამოძეყარნეს შირველისამებრვე.

დაუტყვე ფიქრი ესე და შეუდეგ საცადსა ამას, რათა კბოლო ადგილი და გარდაკუშვა თაგი კლდესა მას ზედა და აწ კბოკვცა საჩქეელი ერთი მცირე კლდეზედ დგომულს—ჯინკურს—უჭმს დაესი სხკათა ადგილთა ცისესა მის იკვრდიკობათასა და იგიცა სიმძღლის მსარი ცხრა, 14) კიდრე შემოსაკალს კარადმდე, სოლო კიბისა ქვეშე კართა ნაშრალნიცა დიდნი—ოცს მსრადმდე.

11) რუსის ჯარი შემოვიდა ქუთაისს აპრილს 1804 წ. და 4 ივლისს იმავე წლისას (АКТЫ II, 385; 474).

12) ესე იგი 1807 წელს.

13) რომ რუსის მთავრობას ნიკოლოზ დადიანი ურჩევდა გიორგის სახელით სოლომონ მეფის დამხობას, ამაზე იხ. АКТЫ III, გვ. 125. სჩანს, რომ ლიტვინოვს ეს რჩევა მიუღია და მისს აღსრულებას შესდგომია.

14) ცხრა მხარი იქნება არა ნაკლებ შვიდის საყენისა. მუნუორის ციხის ნაშთები აქამდი კარგად შენახულან და გიორგის ნაწერის სიმართლეს ამოწმებენ.

განმსჯელებს ესე ვითარისა განზრახვისა დაკატეინე, რათა გარდაეკეშე სარკმლისა მისგან და მიეკურნა საფეუკეელსა და სუჭტსა მათის იმპერატორების დიდებულებისასა 15).

ვაშოკე ძათა მაგარი და ამოვროქენ აღგილი იგი სარკმლით გარდასატეკეული, რომელიცა იყო მხარი ცხრა და განვიზრახვიდი, შეიძლება, რომელ მოვიდეს ვინმე და მოიტაროს ბაწარი კიბისა კარსა მას, ამოვნიდო იგი ძათათა მით, მოვაბა სარკმელსა და გარდაეკეშა მუნით. ვაშოკე ვაწიცა ამგარი შეწყენითა მღუღლისათა, რომელი იყო მოძღვარი ჩემა ტეკეობისა მას შა, განუტყდა აღსარებისა შა, და ვამცენ დამარხვად. იგი შეუდგა საქმესა ამას და იშოვა ვაწი ერთი, რომელიცა აწ აქა არს ჩემთანა 16) მოძღვრული ბაწრისა მის და დაკატეინეთ, რათა მოვიდეს შემდგომად ვასშმისა და დაიძლოს ცხისას ბჭესა შა. აღვიდე მე ვისეუტყსა მას, გარდაეკეშა ძათა და აღმოვნიდო ბაწარი, კარსა არა შეიძლებოდა ესე ბორკილისა დაუსსეკვად, კიძიე დროჲ, იდუმალ მოვიზარენ საჭკრეთელი ზატარა და მით აღმოვიდე ტყუა ბორკილისა მისგან და შეკმუს რე ენადცა მისი. ესე ყოველი სამხადისი განგრძდა წელსა ერთსა. 17) სოლო აღესრულნა რა ესრეთ მოვიდა მოზარებული ვაწი

15) ლიტვინოვის რჩევა ეს იყო.

16) ესე იგი მოსკოვში მახლავსო ის კაცი.

17) სჩანს 1805 წლიდან ლიტვინოვი შესდგომია გიორგის გამოხსნას. მთელი წელიწადი ემზადებოდა გიორგი; მას ეწევა მღვდელი და სხვა კაცები, ძაფს, თოქს, დანას, ტილოს და სხვა მასალას აწვდიან, წერილები მიაქთ ლიტვინოვიდან გიორგისთან და ამისგან ლიტვინოვთან და თვით ნამესტნიკ ციციანოვთან (Акты III, 393), გაქეუულსაც ცხენს უშოვნინან და სხ.—ყოველივე ეს, ჩვენის აზრით, იმის მომასწავებელია, რომ გიორგის გამოხსნაში ერიჯ ფრთხილი და მოხერხებული ლიტვინოვი, თუმცა გიორგი განზრახ ჰმალავს ყოველსავე ამას, რადგან ამ ავტობიოგრაფიის დაწერის დროს ყველა ეს პირნი ცოცხალნი იყვნენ. ამასვე უნდა მოასწავებდეს ნამესტნიკ ციციანოვის მოხსენება ხელმწიფესთან 16 აპრ. 1805 წელს, რომელშიც უზახანის რა რუსეთის მეფეს გიორგის თხოვნას, მოახსენებს, რომ „შვიდი წელიწადი არისო, რაც ეს გიორგი სოლომონ მეფეს დილეგში დატყვევებული ჰყავსო; არა ერთჯერ ვთხოვეო მას გაეთავისუფლებინა იგი, მაგრამ იმერეთის მეფე ჯიუტობსო“. ამ მოხსენების პასუხად მოვიდა რუსთა-ხელმწიფის ბრძანება: განთავისუფლებულ იქმნასო გიორგი და გამოგზავნილ პეტერბურგშიო (Акты II, 435).

ესე საათისა მეშვიდესა დამისასა, რომელსაცა დროსა მსჭენდა მე ჩვე-
ულებამ აღსლვად ჟიხურისა მას შემდგომად ვასშმისა სალოცავად,
რომლისა ძლიათცა მეციხოვნეთა მათ არ ეუთქრებოდათ გარდაშეებაჲ
გატთა. ოდესცა აღველ სარკმელსა მასზედან, გამომიჩნდა ნიშითა
გატი ესე, ხოლო მე შეის გამოვიხვენი ბორკილი, გარდაეუშვი ძაფი,
აღმოვხიდე ბაწარი და ტილო, რომელიცა ეხეს მას ამისთვის, რა-
თა არა განმეზარნეს ბაწარსა სელნი, რამეთუ ტილო უღბილეს იქ-
ნებოდა სელთა ჩემთა, მოვბი სარკმლისა თავსა და გარდაეუშვი
მსწრაფელ წელსა 1806-სა, ოკტომბერსა 03 (16), დღესა ორშაბათ-
ისა, მეშვიდესა ყამსა დამისასა.¹⁸⁾ გარნა თუმცა სელთა ჩემთა ძარ-
დენი განაღვივნეს, მაგრამ სიხარულმან არღა მომასსენა ტკივილი არა
რამა.

თუმცა მდლიად იგრძნეს გამოეზარება ჩემი, მაგრამ დევნანი მათ-
გან თვინიერ სიმაშურალისა ვიდეკ ვერა რას იქმოდნენ. ვიდრე ყამ-
სა ოთხსა, გარნა მოეუქლურდი სლეითა, ვინაითგან წელთა ცხრა-
თა ვიყუ ვინღა უძრავად,¹⁹⁾ გარდაჩვეულია. არამედ მადღმან სად-
მართომან შემასვედრა გზასა ამას გატი ერთი უცნობი, რომელმანცა
მომცნა ცხენი თვისი. დაუყოვნებლივ აღესჯეგ მასზედა და ვიხვენი
თავი თვისი განთადისა ყამსა ქუთაისსა განცხადებით უფლისა დე-
ნურელ მაიორისა რაკსოვისა თანა. შეუვარდი ცად ამაღლებულსა დრო-

¹⁸⁾ იმ დროს ანგარიშობდნენ საათობით დილიდან (1 საათი) სალამომდი (12 საათი) და სალამოდან (1 საათი) დილამდი (12 საათი); ამის გამო შვიდი საათი დამისა ახლანდელ ანგარიშით უდრის პირველს საათს დამისას.—1806 წელს 16 ოქტომბერი მართლა ორშაბათს მოდიოდა, მაგრამ გენერალი რიკლოფი, ქუთაისს დაბანაკებულის რუსის ჯარის უფროსი, გუდოვიჩს სწერს 21 ოქტ. „Находящийся въ теченіи девяти лѣтъ заточеннымъ въ крѣпости у Имеретинскаго Царя Соломона царевичь Георгій, наслѣдникъ ближайшій царства Имеретинскаго сего мѣсяца 15 числа, ...оставя крѣпость, явился ко мнѣ“ (Акты III, 125).

¹⁹⁾ თუ ვიგულისხმეთ ცხრა წლოვანი შვიდი ტყვეობა გიორგისი და ორ წლოვანი პირველი, მაშინაც ჩვენი აზრი არ ირღვევა იმაზე, რომ პირველად გიორგი უნდა დატყვევებულიყო აღმაშენებლის შემოსულის უმაღლესი დამლევს; რადგან 9+2=11, ხოლო: 1806 წ.—11=1795 წელი.

შასა მათის იმპერატ. დიდებულებისას და უძლეველსა მსედრობასა-
 მისსა, რომელთა მიერცა მომეცნეს სასოება სიცოცხლისა ჩემისა.

მიმიღეს სიყვარულითა და გამოუცხადეს მმართველსა კერძო-
 ღისა ჩუენისასა და სხვათა. მოახსენეს უბრწეინკაღესსა გრავესა ივან-
 კასილიკეინსა გუდოკეინსა, ²⁰⁾ რომლისა მიერცა მე დაბარებულ-
 თფილისად, წარდგენითა მის-მიერ მათის იმპერ. დიდებულებისადმი
 თხოვისა ძლით ჩემისა თფილისით, რათა კინიღო ღუთის მიმსგა-
 ვსებულად სახეა მათისა დიდებულებისა. უკავკისტოკსმან მონარხს-
 მან სათნო იწინა აღსრულებად თხოვისა ჩემისა, რომლისათვისცა
 წარმომიკლინა თფილისით დანიშნულმან გრავმან ჩუენსა წელსა,
 აპრილის 23-ს რიცხვსა, ²¹⁾ რომლისა ძლითცა მიმეფარა უოკელი
 მწუხარება და არღა მომესხენებან უოკელნი იგი შემთხვევანი უბე-
 ღობათა ჩემთა, ვინა ვიქმენ მეცა ახალ-შობილად, და ესრედ დაიცვა-
 სიცოცხლე ჩემი უდ მოწულებამან ჩამამან ობოლთამან და მტკეულმან
 ქვეყანათამან და ხელის აღმზურბელმან შეჭირვითა დიდმან კრთ-
 მთავარმან ალექსანდრე შირველმან.

იმართველეთ უნანესნი ესე ვითარებანი უბეღობისა ჩემისა
 უოკელთა აღმომკითხველთა და სცანთ შემოკლებით ნამუონი შემთ-
 ხვევანი ჩემნი ჩემსედა გარდასრულნი, რათა ვიქმენ მით ძეგლ-სასსო-
 ვრად სოფელსა შა. მეუფისა სოლომონ შირველისა ძის ძე გი-

²⁰⁾ გუდოკეინს, გიორგი სხვათა შორის სწერს 3 ნოემბ. 1806 წ., რომ დიდ-
 შა მეფემ სოლომონმა შემდეგ მამა ჩემის სიკვდილისა მისი ხარისხი (ესე იგი ტახ-
 ტის შემკვიდრება) მე მიბოძაო; მაგრამ მეფის სიკვდილის შემდეგ დამატყვევებსო:
 „Я освободился съ великимъ рискованіемъ и жертвую себя Е. Императ.
 Величеству“, ამასთან ითხოვს, ჩემი ქვეყანა მე დამიბრუნეთო (АКТЫ III, 126).
 გიორგი 26 ნოემბერს ტფილისს გაგზავნეს ექვსის მოსამხატურე თვისის კაცებით-
 და დღეში გაუჩინეს სარჩოდ ხუთ-ხუთი მანეთი (იმ დროს დიდი ულუფა): АКТЫ
 III, 127. გიორგის ხელში ჩაგდების შემდეგ რიკლოფი, ლიტვინოვი და საზოგადოდ
 რუსთ მთავრობა უგულოდ ეპურობოდა სოლომონ მეფეს, რომელიც ხელმწიფეს-
 თან სწივის; რიკლოფმან ქუთაისი წამართვაო, ჩემს სასახლეში სცხოვრობსო და
 ჩემთა თავადთაგან წართმეული გოგონები ჰყავსო ხარჯად (АКТЫ III, 137), რამ-
 დენიმე თვის შემდეგ გიორგის გამოხსენისა რუსთ მთავრობამ გადასწყვიტა სოლო-
 მონ მეფის დატყვევება 16 თებერ. 1807 წ. (АКТЫ, III, 137; 154).

²¹⁾ აქ იგულისხმება ტფილისით რუსეთში გაგზავნა გიორგისი.

ორგი. ჩუზ-სა წელსა, აგვისტოსა 11-სა რიცხსა. ღვთიკ-დაცვასა
 შამეუფეო ქადაქსა მოსკოვსა. 22)

ბოლოს ლექსად:

ჩიოგონდე მარად მტირალი, მოშორებისთვის წყელულისა:
 სული შენ დაგრჩა, გონება, მსხვერპლად მიიღე გულსა;
 სჯობდა არ თუკე შეტეპინე, რადგან მქმენ გულ-მოკლულსა,
 განვალ მე სოფლათ მტირალი, გახსოვდე თქვენთვის თქემულსა,

თუ მოკვდე, ძუეო, ანამე ცრემლი გიშრისა ღაჭებით;
 იტუადე, განვლსო სოფელსა ჩემთვისა მან ნაწამებით;
 ვერ განსავ, როსცა დავიწვი გულთ-ცეცხლთა ამონალებით—
 ჭხამს სხატორღისა ტირილი სრულ-სიტყუათ წარმონალებით.

გაურა თქვენი გულსა ჩემსა ვითა ტილსა ესუდრების,
 წამ-წუმ საკვდად გული მიწუსს, თვალთა ცრემლი მოქქუნდების,
 რაზომც ნათობს სინათლესა ჩემთვის ბნელად მოშუქდების,
 ზამთრად მექტა მე ზაფხული, ღრუბლით გრგვინავა მოქქუნდებისა.

ძნელი მისასკვდრი არ არის, რომ ამ ლექსში გიორგის გა-
 შორუთქვამს თავისი ძველარება ცოლშვილთან გაურით გამოწვეული.
 ეტუება, რომ ცოლშვილი საქართველოში დარჩენაა მეფის შვილს.
 ეს უნდა მომხდარიყო მისგან დამოუკიდებელ მიზეზით. მართლაც,
 ჩვენ საბუთი გვაქვს იმისი, რომ გიორგის ცოლი, ცნობილის რა-
 ჭის ერისთვის როსტომის ასული დარია (დარეჯანი), ნიკოლოზ
 დადიანს ჩაუკვდა ხელში და 18 მარტს, 1809 წლისას, მასთან
 იმყოფებოდა (Акты Кав. Арх. Ком. т. III, გვ. 236); ალბად
 ის გაჭყუებოდა სამეგრელოში სოლომონ მეფის ცოლს, კანაა დადი-
 ანის ასულს მარიაძს, რომელმაც ამ დროს სამეგრელოში თავის
 ნათესავებს შეათვარა თავი, როდესაც სოლომონ მეფეს რუსთ მხედ-
 რობა სდევდა დასაჭერად (ibid, გვ. 131, 154, 170, 206, 235
 და 333). ამხარად ცნადა ჭხდება, რომ გიორგის ცოლშვილი

22) აქიდან სჩანს, რომ ეს ავტობიოგრაფია გიორგის დაუწერია მოსკოვში,
 შისელოს შემდეგ ხანგამოუშვებლად.

არ წაჭედილად რუსეთში და, ამ გარემოებით აღძრული თავისი გრძნობა გამოუნატავს ზემოხსენებულს თავისს სატულისსმე ლექსში. შესანიშნავია, რომ გიორგის უგრძნობის სიკვდილის მოხლოება და ეს თავისი გრძნობა ამ ლექსში გამოუნატავს წინასწარმეტყველურად: «განკად მე სოფლით», «ვერ გნანსა» და სხვ. მართლაც, ეს წინასწარმეტყველება ძალე აუსრულდა მეფისძეს: სამის თთვის შემდეგ ამ ლექსის დაწერისა, გიორგი მოკვდა ცოლშვილის უნანკად ყვავილით მოსკოვში, 24 ნოემბერს, 1807 წელს (სასაფლაოს ქვის წარწ. ტარასი არქიმ. მესხიშვილის გადმოწერილი; ბრასეს ეს წარწერა აღმოუკითხავს შეცვლით, ვითომც იქ ეწერეს 24 სექტემ. Inscr. tumulaires № 89, 95; აგრეთვე АКТЫ Арх. Ком. III, 212, 247), ახალგაზდა, სულ 32 წლისა. მისი ცოლი, დარია, შემდეგ მისულა მოსკოვში შვილებითურთ, — ალექსანდრეთი (შემდეგ გენერალ-ლეიტენანტი) და დიმიტრით (შემდეგ გენერალ-მაიორი: † 1845 წ.: Brosset: Addit. a l'H. de la Geor. IX, p. 644) და სიკვდილის შემდეგ დასაფლავებულა ნევის ეკლესიასში 1816 წ. 16 იანვარს, 37 წლისა (ტარასი არქიმ. გადმოწერილი საფლავის ქვის წარწერანი № 17) და ბრასეს Hist mod. 1796).

თ. ჟორდანიას

ანდრია მოციქულის და წა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში

წ ა ნ ი ნ ო .

I

თუმცა ამ უკანასკნელ ათი წლის განმავლობაში ბევრი საისტორიო მასალები და საბუთები დაიბეჭდა, მკვლევართა რიცხვმაც შესამჩნევად იმატა, მაგრამ ეხლაც წინანდებურად ხელშეუხებელი, შეუსწავლელი დევს ჩვენი მატთანის უძველესი ნაწილი. თავის გასამართლებლად მკვლევარები მასალების სიმცირეს, უქონლობას ასახელებენ ხოლმე. მართალია, საისტორიო მასალები, მეტადრე უძველეს ხანის შესახებ, ძალიან ცოტაა, მაგრამ ჩვენის აზრით ამ შემთხვევაში საბუთების სიმცირეს თითქმის არავითარც მნიშვნელობა არა აქვს, იმიტომ რომ ჩვენ ჯერ იმ მასალებსაც ვერ მოვერიეთ, რომელნიც ხელთა გვაქვს, ჯერაც მათი ღირსება, ექვშეუტანელობა და ხასიათი ვერ გამოვიკვლიეთ, რომ რაც კი გამოსადეგარი, უტყუარი ცნობებია ამ საბუთებიდან გამოგვეკრიბა და ისტორიისათვის გამოგვეყენებინა.

როდესაც მატთანის ამგვარ მეცნიერულ განხილვას დაიწყებენ და შეისწავლიან, მაშინ თვით გამოკვლევა უჩვენებს მეცნიერს,—რას უნდა მიაქციონ მათ შემდგომი ყურადღება და, რა და რა მასალები უნდა შეისწავლოს მან. ამ აზრის სამართლიანობა იქნებ ამ პატარა, პირველმა ცდამ დაამტკიცოს.

წა ნინოს და ქართლის მოქცევის შესახებ ჩვენა გვაქვს ქართული, ბერძნული და სომხური*) მასალები; ქართული — „ქართლის ცხოვრება“, „Chronique arménienne“, „საქართველოს სამოთხე“ ბ მ. საბინინისა, სამეცნიერო აკადემიის № 37 ხელთნაწერის წა ნინოს ცხოვრება.

დასასრულ ამ ათის წლის წინად აღმოჩენილი „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და წა ნინოს ცხოვრების ახალი დედანი.***) წვრილმანი ცნობები მკვლევარს, რასაკვირველია, აქა-იქ, სხვა-და-სხვა წყაროებშიც შეხვდება. ზემოდ ჩამოთვლილ წყაროებს შორის, შატბერდისეულ ნინოს ცხოვრებას უმთავრესი მნიშვნელობა.

ბერძნული წყაროები მე-IV-ე საუკუნიდანვე იწყება: რუფინი *Historia ecclesiastica*, lib. I, cap. X, შემდეგ სოკრატე *Historia scholastica*, lib. I, cap. XX, სოძომენი lib. II, cap. VII, თეოდორიტე *Historia eccles.*, lib. I, cap. XXIV. ამ ოთხში მართო პირველია განსაკუთრებული ყურადღების ღირსი (დანარჩენები მხოლოდ რუფინის ნათქვამს იმეორებენ); იგი საქართველოს მოქცევის თანამედროვეა და მეფე ბაკურის ნაამბობს მოგვითხრობს.

წა ნინოს საქართველოში ქადაგების შესახებ მოსე ხორენელის ისტორიაშიც არის მოთხრობა (*შ. სურენაყი რ. ყ. 22*), ნინოს ცხოვრება სომხურ სეინაქსარებშიაც არის შეტანილი *Սահմի Ի և Հոկոսմբերի ԻԲ*.

ამ მასალების ნუსხიდანაც ცხადად ჩანს, რომ მასალები საკმაოა, სხვა-და-სხვა გვარი და ჩვენ კვლევა-ძიების გარდა არა დაგვრჩენია-რა. ამის მაგიერ კი ჩვენი ისტორიკოსები წინანდებურად მხოლოდ მათიანის ნათქვამს იმეორებენ „ქართლის ცხოვრება“-ს თუ შეუდარებენ ხოლმე შატბერდისეულ

*) ერთი ეთიოპურია. O. von Lemm. *Kleine Koptische Studien*.

**) რადგანაც ეს შატბერდის კრებულში ნაპოვნი წა ნინოს ცხოვრება მანამდე ჩაითვლება „ახალ ვარიანტად“, ვიდრე სხვა ახალი არ აღმოჩნდება, როცა შატბერდის ნინოს ცხოვრების „ახალი ვარიანტი“ ვეღარ დაერქმევა, ამიტომ უკეთესია ამ „ახალ ვარიანტს“ შატბერდისეული წა ნინოს ცხოვრება დავარქვათ. ჩვენ ამ სახელს ვიზმარებთ.

ნინოს ცხოვრებას და „ქართლის მოქცევას“, ისიც პირველის ისტორიულ სინამდვილის დასამტკიცებლად, თორემ თვით „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს და „შატბერდისეულ ნინოს ცხოვრებას“ მეცნიერული გარჩევა ჯერ არ ღირსებია. საზოგადოდ ჩვენი მკვლევარები მეტი მეტი ნდობით, თითქმის მოწინებით ეპყრობიან ჩვენ ორ უძველესს მატთანეს. რასაკვირველია, იმიტომ, რომ შატბერდისეულ წმ. ნინოს ცხოვრებას თვით ნინოს ნაამბობად და მის თანამშრომელთა და თანამედროვეთა ნაწერადა სთვლიან, *) როგორც თვითონ ცხოვრების დამწერი გვარწმუნებს, ხოლო რამდენად სამართლიანია ეს მბობა, მკითხველი თვითონ დაინახავს.

წა ნინოს ცხოვრების შესწავლა გარეგან სახიდან დავიწყოთ. „ტექსტი ნინოს ცხოვრებისა ქართლის მოქცევაში“, —სწერს ე. თაყაიშვილი, **) — გაყოფილია 14 თავად, მაგრამ სათვალავი თავებისა იწყება მეოთხე თავიდან და წინა მყოფ სამ თავს სათვალავი არ უზის. სათაურების მიხედვით უნდა ვიგულისხმოთ, რომ პირველ თავს შეადგენს ქართლის მოქცევის ხრონიკა, მეორეს შესავალი ნინოს ცხოვრებისა და მესამეს ნინოს ცხოვრება სალომე უყარმელის თქმულებამდე“. მარტო პირველ სამ თავს რომ ჰკლებოდა სათვალავები, მაშინ კიდევ შეიძლებოდა როგორმე დასთანხმებოდა კაცი ამ ახსნას; ბ. თაყაიშვილს და სხვა მკვლევარებს ვერ შეუმჩნევიათ, რომ ამავ ცხოვრებაში შეათხე („თავი დ, აღწერილი მისივე სალომე უყარმელისაჲ“ იხ. ახ. ვარ. ნინოს ცხ. გვ. 10) თავს ზედ მისდევს პირდაპირ თავი მეექვსე („თავი ვ მოწეენაჲ წმიდისა ნინოასი მცხეთად“ ... *ibid.* გვ. 20) და მეხუთე თავი კი სრულებით გამოშვებულია, რომ მეცხრე („თავი თ“, *ibid.* გვ. 40) თავის შემდეგ შეათე გა ანაჲ, შეთერთმეტე

*) იხ. Хахановъ. Источники по введению христ. въ Грузин. Древн. во ст. Моск. археол. об. 1893 г. Т. I, вып. III, стр. 333, 334. უორდანი. ქრონიკ. წ. I გვ. 106, შენიშვნა.

**) იხ. ვარიანტ. ნინოს ცხ. გვ. XV.

(„თავი ია, თქმული მისივე“, *ibid.* გვ. 49); ვერც ის შეუნიშნავთ, რომ სათვალავი არ უზის აგრედვე ცხოვრების ბოლოს შიდას მუფის წერაღს (*ibid.* გვ. 68) და შიდასასვე ანდერძს (*ibid.* გვ. 72). ჩვენის იზრით, ბ. თაყაიშვილის ზემოდ მოყვანილი ახსნა უსაფუძვლოა, რადგან ერთის მხრით ძნელი წარმოსადგენელია, რის გამო უნდა ჩაეთვალა შატბერდისეულ წა ნინოს ცხოვრების დამწერს ორი სხვა-და-სხვა თხზულება (მოქცევაჲ ქართლისაჲ და წა ნინოს ცხოვრება) ერთი მეორის ნაწილად, მეორის მხრით სათვალავები, როგორც ზემოდა ვთქვით, გამოტოვებულია იმნაირადვე ცხოვრების ბოლოს. სათვალავების ამაოდ ძებნას რომ თავი დავანებოთ, ჩვენ შეგვიძლიან დავასკვნათ, რომ შატბერდისეულ წა ნინოს ცხოვრებაში ზოგან სათვალავები გამტკიცებულია, ზოგან კი არეული.

მაგრამ გულდადებითი გადაკითხვა და დაკვირვება მკვლევარს დაარწმუნებს, რომ ამ ცხოვრებაში მარტო სათვალავები კი არ არის შეცვლილი და არეული, არამედ ზოგიერთი სათაურებიც, მოთხრობის წეს-რიგიც.

ამ აზრის დამამტკიცებელი საბუთები ბლომადაა, მაგ. ამ ცხოვრების მე-3-ე გვერდზე (იხ. ახ. ვარ. ნინოს ცხ.) ვკითხულობთ: „შემუსრნა უფალმან არმაზ და სხუანი იგი კერპნი... რამქელი იგი წინა წერაღ ანს ანდერძსა მას მისსა შინა“...

ეს წინადადება რაღაც წა ნინოს ანდერძს ასახელებს, მაგრამ არც ერთ ნინოს ცხოვრების თავს ამ გვარი სათაური არა აქვს წარწერილი; არმაზის და სხვა კერპების შემუსრა მე-9 თავშია აღწერილი („თავი ე მოწვენაჲ წმიდისა ნინოასი მცხეთად, აღწერილი მისივე სალომე უჯარმელისაჲ“ *ibid.* გვ. 20), რომლის წინ ერთი (მე-5) თავია გამოშვებულია. მაგრამ რადგან მე-6 თავიც, მე-4-ეც ერთი და იგივე მწერალ სალომე უჯარმელის ნაწერად არის მოხსენებული, რადგან ამ ორ თავის შორის მჭიდრო კავშირია და სათაურები უხერხულად, აზრის მიუღინარეობის შეუთანხმებლად ჰყოფს მოთხრობას, ამიტომ ზემო მოყვანილ წინადადების აზრის თანახმად შეიძლება

ვიფიქროთ, რომ ეს ეხლა ცალკე თავებად დაყოფილი მოთხრობა ერთ ღროს ერთად ყოფილა (გაუყოფელი) აღწერილი და სათაურად ჰქონია „ანდერძი წმ. ნინოასი“. საყურადღებოა, რომ „ქართ. ცხოვ.“-ში შიო მღვიმის და იოანე ნათლის მცემ. წა ნინოს ცხოვრებებში ეს ნაწილი დაყოფილი არ არის (იხ. *ibid* გვ. 20¹) და გვ. 10¹). მეორე ნაწყვეტი შეეხება სვეტი-ცხოველის ხილვას (*ibid* გვ. 44):

...„და იყო სუეტისა მის საშინელი ხილვაჲ და საკვირველი, რამქუდა ზემო აღწერაჲ აწს. ხოლო ოდეს მოიწია ჟამი აღმართებად სუეტა იგი ზარგელ მცკესეხუდა, იწყეს ხუროთ მათ აღმართებად“...

ამ ადგილის მიხედვით, სვეტის საშინელი ხილვა უნდა ამის წინ იყოს მოთხრობილი, მაგრამ შატბერდისეულშიაც, სხვა აქამომდე ცნობილ ნინოს ცხოვრებებშიც სვეტი-ცხოველის შესახებ ბოლოსაა მოთხრობილი და არა თავში. ეს ნაწყვეტი მაშასადამე ამტკიცებს, რომ იმ ნინოს ცხ.-ში, საიდანაც უნდა იყოს ამოღებული ეს თავი, სვეტის შესახები თხრობა პირველად ყოფილა აღწერილი. შემდეგ წა ნინოს ცხოვრება სამღვდელოების საბერძნეთით მოსვლას მოგვითხრობს (გვ. 50):

„მაშინ მოვიდეს მოციქულნი საბერძნეთით მღვდელთ-მოდღარი, მღვდელნი და დიაკონნი და იწყეს ნათლის ცემაღ, ვითარცა ზემოღ აწერაჲ აწს“... ზემოთ კი არაფერია ნაწერი სამღვდელოების მოსვლის და ხალხის ნათლის ცემაზე. ეს ნაწყვეტიც უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ უძველესს ნინოს ცხოვრების მოთხრობის წეს-რიგი ისეთი არა ყოფილა, როგორც შატბერდისეულ ნინოს ცხოვრებაში.

„მაშინ (*ibid*. გვ. 3) მოიხუენეს საწერელნი“, ვკითხულობთ ცხოვრებაში, „საღამე უყარმელმან და სიანაელმან ჰურაუჯან და იწყო სიტყუად წმიდა მან ნინო და იგინი წერდეს“. მწერალი ორი ყოფილა, ალბად, როცა ერთი დაიღლებოდა, მეორე დაიწყობდა წერას; ამიტომ შატბერდისეული ნინოს ცხოვრება ამ ორ ადამიანის ჩაწერილი უნდა იყოს. მართლაც, სა-

ლომე უჯარმელის ნაწერი მკითხველს ხშირად შეხვდება. სივნიელ პეროქავრას კი შატბერდისეულ ცხოვრებაში არაფერი არ ეკუთვნის. სალომე უჯარმელის სახელიც რომ არა ყოფილიყო სათაურებში მიწერილი, მაშინ ჩვენ ამ გარემოებისათვის არავითარი ყურადღება არ უნდა მიგვექცია, მაგრამ რაკი ერთის ნამუშავარი აღნიშნულია, ალბად მეორისაც უნდა ყოფილიყო, მხოლოდ შატბერდისეულ ნინოს ცხოვრებაში გამოუტოვებიათ. ეს რამდენიმე მაგალითიც მგონი საკმაო უნდა იყოს, რომ დავრწმუნდეთ, რომ შატბერდისეულ ნინოს ცხოვრებაში ზოგიერთი სათვალავები არეულია, სათაურები, თავების წესრიგი შეცვლილი და ზოგან კი მოთხრობაც გადაკეთებულია.

მაგრამ თავი დავანებოთ სათაურ-სათვალავებს, ნუ დავივიწყებთ, რომ შატბერდისეული ნინოს ცხოვრება გვარწმუნებს, ცხოვრება ნინოს ნაამბობია და მის თანამშრომელთა მიერ ჩაწერილიაო. თუ ეს რწმუნება მართალია, მაშინ სათაურების შეცვლას დიდი მნიშვნელობა არა აქვს.

ქადაგებით დამაშვრალი, ღონე მიხდილი წა ნინო ს. ბუდში სარეცელზე განისვენებდა და თავის ახალ სამწყსოს სულთმობძავი სამუდამოდ ეთხოვებოდა. აქ მოეყარათ თავი სამეფო სახლობას, დიდებულთ და მის მახლობელ თანამშრომელთ, რომელნიც ჰკითხავდნენ ნინოს მის ვინაობას ო ცხოვრების თავგადასავალს: „ვინაჲ ანუ ვითარ მოშუერ შენ, ქუტყანასა ჩუტნსა მაცხოვრად ჩუტნდა, ანუ სადამე იყო აღზრდაჲ შენი, დედოფალო, მაუწყე ჩუტნ საქმს შენი, რასა იტყვ ტყვეობასა, ტყუეთა მხსნელო სანატრელო“... (ibid. გვ. 2). წმიდა ქალწული სთანხმდება და სამწყსოს თავის თავგადასავალს უამბობს: „მაშინ მოიხუნეს საწერელნი სალომე უჯარმელმან და სივნიელმან პეროქავრი და იწყო სიტყუად წმიდამან ნინო და იგინი წერდეს“. (ibid. გვ. 3) ეტყობა. სიტყვა-სიტყვით სწერდნენ, „შემდგომითი შემდგომად:“ შატბერდისეულ ცხოვრებაში წა ნინო თვით უამბობს მკითხველს თავის ბედ-იღბალს, ჩამომავლობას, აღზრდას და სხვ....

როგორც ზემომოყვანილ წინადადებიდანა სჩანს, სამეფო სახლობას და წმინდანის მოწაფეებს ნინოს უკანასკნელ წუთამდის არა სცოდნიათ, ვინ იყო ქალწული მქადაგებელი. თუმცა კი იმავე წიგნში რამდენიმე ფურცლის შემდეგ წა ნინო თითონვე გვიამბობს (ibid. გვ. 26), რომ კერპების შემუსვრის შემდეგ მეექვსე დღეს მასთან სეფე ქალი შროშანი მოვიდა, და ჰკითხა მას „ყოველი გზა მისი“; ნინომ უამბო („ოდეს ცნა ყოველი საქმე ჩემი.“) დაწვრილებით თავისი თავგადასავალი. მისი მოთხრობა მოქმედობს შროშანაზე და ნინო შემამჩნევს „თვალთა მისთა ცრემლთა დინებასა უცხოებისა მისისათჳს (ibid. გვ. 26)“. ეს ადგილი ცოტა არ იყოს ზემომოყვანილ ნინოს თანამოღვაწეთა სიტყვებს ეწინააღმდეგება და გვიჩვენებს კიდევ, რომ ნინოს ვინაობა სამწყსოს წმინდანის სიკვდილის წინაღვე სცოდნია, პირველ ხანებშივე თვით მქადაგებელს უამბნია თავგადასავალი.

ასე უნდა მომხდარიყო კიდევ! თუნდაც რომ ეს ადგილი არა ყოფილიყო „შატბერდისეულ“ ნინოს ცხოვრებაში, თუნდ ეს ადგილიც ყალბად ჩაგვეთვალა, მაშინაც შეიძლებოდა გვეთქვა, რომ წა ნინოს ვინაობა ქართველებს მოქცევის შემდეგ მაინც უნდა სცოდნოდათ. განა ახლად მოქცეულნი მისი მოწაფენი პირველად მას ვინაობას არ გამოჰკითხავდნენ, ან განა თვით წა ნინო ქართველების გაქრისტიანების შემდეგ დამალავდა თავის ვინაობას? იმას პირველ ხანებში კიდევ შეეძლო დაემალა თავის ვინაობა, როცა ქართველობის უმთავრესი ნაწილი, თვით სამეფო სახლობა წარმართები იყვნენ, მაგრამ როცა თითქმის მთელი ხალხი, მეფე მირიანი თავის სახლობითურთ გაქრისტიანდა და ყველანი თაყვანსა სცემდნენ მას, როგორც წმინდანს, ნინოს დასამალავი რაღა ექმნებოდა? — რასაკვირველია, არაფერი, იგი უამბობდა ყველას, ვინც გამოჰკითხავდა, ხოლო მკითხველი, მგონია, ბევრი უნდა ყოფილიყო და სიკვდილის წინ თავგადასავალის მოთხრობა სრულებით საჭირო აღარ ექმნებოდა. შატბერდისეულ წა ნინოს ცხოვრების შემთხვევლი კი გვარწმუნებს მეფის სახლობა, ნინოს მო-

წათენი სულთ-მობრძე მქადაგებელს ჰკითხავდნენ ვინაობასა და თავ-გადასავალსაო. ნუთუ იმათ მხოლოდ მაშინ მოაგონდათ, რომ წმინდანის ვინაობის შეტყობა საჭიროა, როცა ქალწული წუთი-სოფელს ესალმებოდა და მხოლოდ ორიოდღე დღე-ღა, ან იქნებ ორიოდღე საათის სიცოცხლე დარჩენოდა. შატბერდისეულ ცხოვრების ავტორი კი იმდენს ალაპარაკებს მომაკედავ ნინოს, რომ ერთმა აღამიანმა ვერც კი შესძლო ნაამბობის ჩაწერა... ერთი ქალი რომ დაიღლებოდა, მეორე დაიწყებდა ხოლმე წერას!

ცხადია, მკანია, რომ შატბერდისეულ წა ნინოს ცხაგრების ავტორის ცნობა, გათვალისწინებულ ნინოს საგვდალის წინ ეამბნას თავგადასავალი, დასაჯებელი ან ანის, ამის შესახებ ქვემოთ კიდევ ვეჭებთ საუბარი და მაშინ უფრო ცხადად დარწმუნდებით, რომ შატბერდისეულ ცხოვრების ტექსტი ვერც ნინოს ნაამბობად ჩათვლება და ვერც იმის თანამედროვეთა და თანამოდველების ნაწერად. აი ამის საბუთი:

ნინოს ნაამბობს ზედ მისდევს სილონიას აღწერილი თხრობა კვართის მოტანის შესახებ, მაგრამ ჯერ-ჯერობით სილონიას ნაწერს თავი დავანებოთ და პირდაპირ ამ ცხოვრების მე-13-ე (იგ) თავის განხილვას შევუდგეთ. ეს მე-13-ე თავი ეკუთვნის იაკობ მღვდელს, რომელიც საბერძნეთით მოსულ სამღვდლოებს მოჰყვა და ყველაზე უფრო დაახლოვებული იყო ნინოსთან; წა მქადაგებელმა სიკვდილის წინ კიდევ უბრძანა მთავარ-ეპისკოპოსს, შენ მოადგილედ იაკობი აკურთხეო (იხ. ქართლის მოქც. ხრონიკა, სამი ისტ. ხრ. გვ. 2). როცა ჯვარი პატიოსანი აღმართეს, ნინო სამღვდლოებითურთ მცხეთით ჯერ კიდევ არ დაძრულიყო (ახ. ვარ. ნინოს ცხ. თავი იგ, მეტადრე გვ. 55 და 59). მაშასადამე რასაც იაკობ მღვდელი აგვიწერს, უეჭველია თვალთ ნანახი ექნება; მართლაც, იმის სიტყვებიდან ცხადდა სჩანს, რომ ჯვარი პატიოსნის აღმართვაში მონაწილეობა მიუღია, მაგ... (ibid. გვ. 56) „და ესე (ხე) მფგჟჟეთთ თუესა მარტსა“... (ibid. გვ. 57)... „მაშინღა გიწყეთ ნეტარისა ნინოჲსა კითხვად“... (ibid. გვ. 58) „ხოლო ესე... პა-

ტიოსანი ჯვარი მცხეთისა აღვაზეართ კელითა კაცობრივითა და მივედით ბორცუსა-მას ქვეშე... და ვათიეთ ღამს და გიღო-
 ტეგდით ღუთისა მიმართ... (ibid. გვ. 59) და დასდვა ერთსა
 ქუასა და შქუა მე... ამ სტრიქონების ავტორს, რასაკვირვე-
 ლია, პატიოსანი ჯვარის აღმართვა უნახავს, მაგრამ ახლა იმა-
 საც ყური დაფუგდოთ, რას გვეუბნება ეს თბრობა პირველ ფურ-
 ცლებზედვე (გვ. 56): „მაშინ ძირსა ზედა აღმართეს (ხე იგი)
 კარსა ეკკლესიისა სამხრეთსა და ჰბერეიდა წყბლოთაგან ნიავი
 ღ შ[აღვი]და ფურცელ[თა] ხისა მისგან და აძრევდა რტოთა მის-
 თა და იყო ხილვაჲ მისი შეენიერ და სულჰამო, ვითარცა
 სმენათ ვაცით ხისა მისთჳს ადგასა“...

„ვითარცა სმენით ვიცით“-ო! მერე განა იაკობმა სმენით
 იცოდა ეს ამბავი? ავტორს ავიწყდება თავისივე სიტყვები „ჩვენ
 მოვკვეთეთ თუესა მარტსა“-ო. თუ მოჰკვეთეს და ხის მოჭრას
 დასწრებია, მაშ სმენა რალა შუაშია?—ცხადია, რომ უკანასკ-
 ნელი ნაწყვეტი იმ ავტორის დაწერილი არ იქნება, რომელსაც
 ზემო-მოყვანილი წინადადებები უნდა ეკუთვნოდეს; უეჭველია,
 ისიც, რომ იაკობი იმისთანა თბრობას არ დასწერდა, საცა იმის
 შესახებ იმგვარი ცნობებია, რომელნიც ერთი-ერთმანერთს ეწი-
 ნააღმდეგებიან და არღვევენ. ეს თბრობა ან ორ სსგა-და-სსგა
 წყაროდან უნდა იყოს შედგენილა, ან ერთი რამეჲდამე წყარო
 იქსება უშნოდ გადაკეთებული.

მაშასადამე, შატბერდისეულ წა ნინოს ცხოვრებაში შეტა-
 ნილი თბრობა ჯვარი-პატიოსნის შესახებ იაკობს არ ეკუთვნის
 და იმისი სახელი ტყუილადაა აღნიშნული სათაურში.

თუმცა ცხოვრების შესწავლამ დაგვარწმუნა, რომ შატ-
 ბერდისეულ წა ნინოს ცხოვრების თითქმის ყველა ის ნაწილე-
 ბი, საცა ერთ-ერთი ნინოს თანამშრომელი ავტორადაა მოხსე-
 ნებული, ძალიან გადაკეთებული უნდა იყოს, ამ ცხოვრების
 შესავალიც (ანუ წინასიტყვაობა) თავიდან ბოლომდის შეთხ-
 ზული და ყალბი, მაგრამ ამ დასკვნის შემდეგაც ჩვენ, რასაკ-
 ვირველია, არ შეგვიძლიან მთლად ნინოს ცხოვრების ყოველი-
 ვე ისტორიული ღირსება უარვპყოთ: შესავალი შეეძლოა შემ-

დეგ ვისმე შეეთხზა და ცხოვრებისათვის დაემატებინა, მეორეს მხრით გადაკეთებულ და დამახინჯებულ ნაწილებშიაც შესაძლებელია ბევრი ისტორიისათვის საჭირო ცნობები აღმოჩნდეს; მაშასადამე, ჩვენ ეხლა შატბერდისეული ცხოვრების შინაარსის ისტორიული ღირსება ზედმიწევნით, დაწვრილებით უნდა გამოვიკვლიოთ, ამასთანავე გავიგოთ, რამდენად ძველი უნდა იყოს ცხოვრების თვითეული ცნობა.

შრომის გასადვილებლად შატბერდისეული ნინოს ცხოვრება რამდენიმე ნაწილად გავყოთ და თვითეული ცალცალკე გაეარჩიოთ: 1) ნინოს ჩამომავლობა, დაბადება, აღზრდა, ვიდრე თორმეტის წლისა შეიქმნა, 2) ნინოს ქადაგებრივი მოღვაწეობა საბერძნეთში საქართველოში მოსვლამდე, და 3) ნინოს ქართლად მოსვლა, ქადაგება და ხალხის მოქცევა.

გიორგი კაბადუკიელის წამების დროს *) კაბადუკიაშივე ცხოვრობდა ერთი კაცი სახელად ზაბილონ, რომელიც „წარვიდა ჰრომედ მეფეთა წინაშე მსახურად და ნიქის მიღებად“. ამ დროს ბრანჯნი ჰრომთ თავს დაეხსენენ, მაგრამ „მოსცა ღერთმან ქაბუკსა მას კაბადუკიელსა ძალი უძლვეელი და... წარაქცივნა სიელტოლად“. დატყვევებულ ბრანჯებმა ქრისტიანობა მიიღეს და სიკვდილი თავიდან აიცილნეს. ზაბილონი ბრანჯებს მათ სამშობლოში გაჰყვება, საიდანაც დიდძალის საჩუქრით სატახტო ქალაქსვე დაბრუნდება. სახელმწიფო სამსახურს თავს ანებებს და იერუსალიმს მიდის. ეს ზაბილონი—წა ნინოს მამა გახლავთ.

*) სამეცნიერო აკადემიის (№ 37) ნინოს ცხოვრება გიორგი კაბადუკიელის ზაბილონის თანამედროვეობას აღარ კმარობს და ამბობს: „იყო კაცი ვინმე (ზაბილონ) თაზიარი და მეგობარი მწისა (გიორგისი). ვახუშტის ისტორიაში კიდევ ეს მეგობრობა ნათესაობადა ხდება (საქარ. ისტ. გვ. 56)... იყო კაცი კაბადოკიას ნათესავი წმიდისა გიორგისა მთავარი და მონადვთისა ზაბილონ“. აი საუცხოო იმის ნიმუში, თუ როგორ მახინჯდება ისტორიული ცნობები.

ზაბილონის დროსვე ცხოვრობდა ერთი კაცი, რომელსაც ორი შვილი ჰყავდა:—ძე იობენალი,—შემდეგ იერუსალიმის პატრიარქობას მიიღებს, როგორც ნინოს ცხოვრება მოგვითხრობს,—და ასული,—სუსანა; იობენალი რომ იერუსალიმის პატრიარქად იყო, სუსანა ძმასთან იერუსალიმში ცხოვრობდა; იერუსალიმად მოსული ზაბილონი სუსანას ცოლად ითხოვს. ამ სუსანას და ზაბილონის შვილი იყო კიდეც წმ. ნინო. თორმეტისა წლისა რომ გახდა, მისმა მშობლებმა თავიანთი სარჩოქონება გაყიდეს და მამა მეუღლანოვდ წავიდა, დედა პატრიარქმა იობენალმა გლახაკთა მსახურად დანიშნა.

ადილი მისახვედრია, რომ გიორგი კაბადუკიელის წამება ამ ცხოვრებაში ნინოს დაბადების თარიღის მაგივრობას სწევს, ხოლო პატრიარქი იობენალი და ძღვევამოსილი ზაბილონი—ბრანჯთა განმანათლებელი—წმ. ნინოს ბრწყინვალე ჩამომავლობას უნდა გვიჩვენებდეს. თუმცა გიორგი კაბადუკიელის წამების წელიწადი რას გვიშველის თარიღის გამოანგარიშების დროს, როცა ნამდვილად არ ვიცით, რამდენ წელიწადს უნდა გაეგლო გიორგის წამებიდან ზაბილონის დაქორწინებამდე, ან იობენალის პატრიარქად კურთხევამდე? უამისოდ ხომ ნინოს დაბადების წელიწადის გაგება ყოვლად შეუძლებელია. ამ ცხოვრებაში რამდენიმე ქრონოლოგიური ცნობა; ეს თარიღები თუმცა ნინოს დაბადებას არ შეეხება, მაგრამ ამ ცნობების საშუალებით იქნება ნინოს დაბადების დრო როგორმე გამოირკვეს.

ეს თარიღები ნინოს ქართლად მოსვლას და მის სიკვდილს შეეხება.

„გარდაედეს (ახ. ვარ. ნ. ნოს ცხ. გვ. 30) ქრისტს მოსვლამდე წელნი „ქვ“ *), შობითგან ქრისტსით ვიდრე ჯუარცმამდ „ლგ“ და ჯუარცუმითგან ქრისტესით ვიდრე კონსტანტინე ბერძენთა მეფისა მონათ ვლამდ „ტია“ და ათ-ოთხმე-

*) იხ. ამის შესახებ „ადვალგინე“ ბ. ჯანაშვილისა გვ. 43, 68.

ტისა წლისა შემდგომ მოივლინა ქუეყანასა ჩუცნსა ქადაგი ქეშ-
 მარიტებისაჲ ნინო დედოფალი ჩუენი“... ამ ნაწყვეტიდანა
 ჩანს, რომ მთლად ნინოს ცხოვრების წელთ აღნიშვნა კონ-
 სტანტნე მეფის მონათელის თარიღზეა დაწყარებული; ამ თა-
 რილის სისწორეზეა დამოკიდებული, რასაკვირველია, დანარჩე-
 ნი ნინოს ცხოვრების წელთ აღრიცხვის სისწორეც.

შობითგან ქრისტესით ჯვარცმამდე ლგ 33
 ჯვარცმითგან ქრისტესით კონსტანტინეს მონათ-
 ვლამდე ტია 311

მეფე კონსტანტინე, მაშასადამე, მოინათლა მათი-
 ანისამებრ 344 წელს ქ. შობითგან . . .

ამ დროს კონსტანტინე მეფე სწორედ შვიდი წლის მკვდა-
 რი იყო. წა ნინო მოვიდა საქართველოში კონსტანტინე მე-
 ფის მონათელის შემდეგ მე-12 წელს, ე. ი. $344 + 14 = 358$ წ.
 მაშასადამე წა მქადაგებელი გარდაცვლილა $359 + 15^*) = 373$ წ.

წა ნინო საქართველოში რომ 358 წ. მოსულიყო მ. მი-
 რიანს კონსტანტინესთან მოციქულები ($358 + 8 =$) 366 წ.
 უნდა გავზავნა, რადგან მირიან მეფე ნინოს მოსვლას შეჰდეკ
 მე-7 წელს**) გაქრისტიანდა და მხოლოდ ერთის წლის შემ-
 დგ მიუგზავნა მოციქულები კონსტანტინეს.

ყველა ჩვენი თარიღები, რასაკვირველია, სწორე არ უნდა
 იყოს, იმიტომ რომ კონსტანტინე მეფის მონათელის წელიწა-
 დი, რომელზედაც დაწყარებულია წელთა აღრიცხვა, აშკარა
 შეცდომაა. მაგ. ქართველებს რომ 366 წელს გავგზავნათ სა-
 ბერძნეთში მოციქულები, განა კონსტანტინე მეფესთან გავ-
 ზავნიდნენ? იგი 337 წ. გარდაიცვალა და 29 წლის განმავ-
 ლობაში უეჭველია გაიგებდნენ მცხეთელები კონსტანტინეს
 სიკვდილს. შატბერდისეული ნინოს ცხოვრება კი, დანარჩენე-
 ბიც, აკრეთვე თვით „მოქცევეჲ ქართლისაჲ“ გვარწმუნებენ,
 მირიანმა მოციქულები კონსტანტინე მეფეს გაუგზავნაო. შეიძ-

*) იხ. სამი ისტ. ხრ. გვ. 20.

**) იხ. სამი ისტ. ხრ. „მოქც. ქართ.“ გვ. 15.

ლება ვინმემ იუიქროს, რომ კონსტანტინეს სახელი უძველესის დედანში არა ყოფილიყოს და შემდეგ შეცდომით ვისმეს ჩამატებინოს, მაგრამ ამ ნაირი ფიქრი უსაუფებლოა, იპიტომ რომ მე-IV საუკუნის ბიზანტიელი მწერალი (თანამედროვე ქართლის მოქცევისა) რუჟინიც ქართულ მათიანეს ეთანხმება *):

«Postea vero quam Ecclesia magnifice constructa est et populi fidem Dei majore ardore sicutiebant, captivae monitis ad Imperatorem Constantinum totius gentis legatio mittitur»...

ხოლო მას შემდეგ როცა ეკკლესია ბრწყინვალედ აღშენებულ იქნა და ხალხს სარწმუნოება ღვთასა მხურვალედ სწაღდათ (სწყუროდათ), ტყვეს რჩევისაშებრ იმპერატორ კონსტანტინესთან მთლად ერის მიერ დესპანები (ელჩობა) გაგზავნილ იქნენ.

ამგვარად, ქართლის მოქცევის თანამედროვე ბაკურიუსის (რუჟინის) მოწმობაც ცხადად გვიმტკიცებს, რომ მირიანს მოციქულები კონსტანტინესთან გაუგზავნია. მაშასადამე, მას დესპანები სააბერძნეთში მხოლოდ 337 წლამდე შეეძლო გაეგზავნა, რადგან ამ წლის შემდეგ კონსტანტინე მკვდარი იყო. ამის დაგვარად, ნინო მოსულა 329 (337—8) წ. და შატბერდისეულ ცხოვრებას 29 წლით შესცდომია. წა ნინო მოკვდებოდა 344 (=339+15) წ. და არა 383, როგორც შატბერდისეული ცხოვრება ამტკიცებს. ჩვენ დავრწმუნდით, რომ ნინოს ცხოვრების ქრონოლოგიური ცნობები, როგორც ნინოს ქართლად მოსვლას და სიკვდილის, ისე კონსტანტინეს შესახებაც, სწორე არ არის; მაგრამ ვერც „ქართლის მოქცევა“-ს ცნობები გახლავთ უკეთესი: ნინო გარდაიცვალა ქართლად მოსვლითგან მეთათუთმეტესა წელსა და ქრისტეს ამალღებითგან ტლს წელსა, დასაბავითგან ჰყლს. (იხ. სამი ისტ. ქრ. გვ. 20).

*) იხ. Rufinus. Historia Eccles. lib. I cap. X de conversatione gentis Iberorum per captivam facta.

ჰელს — 5838

— ქვ*) — 5500

ტლს — 338 წ. ამ წელს მომკვდარა წა ნინო, თუ წელთ-
 აღრიცხვის საფუძვლად დასაბამითგან გამოანგარიშებული თა-
 რილი იქნება.

ტლს — 338

+ ლგ — 38

ტოა — 371 წ. მომკვდარა ნინო, თუ ქრისტეს შობითგან
 ვიანგარიშეთ.

358 + 15 = 473 წ. მომკვდარა წა მქადაგებელი, თუ იმის
 ქართლად მისვლითგან ვიანგარიშებთ.

ასე ეწინააღმდეგება ერთი თარიღი მეორეს და სამივე
 საერთოდ ზემო მოყვანილ, დაახლოვებით მაინც სწორს ქრო-
 ნოლოგიურ ცნობებს.

ჩვენ დავრწმუნდით, რომ შატბერდისეული წა ნინოს ცხო-
 ვრების თარიღებს ისტორიისათვის არავითარი მნიშვნელობა
 არა აქვს და წა მქადაგებლის დაბადების წელიწადის გამოსაან-
 გარიშებლად ხომ სრულებით გამოსადეგარი არ არის.

თავი დავანებოთ ეხლა თარიღებს და ნინოს ჩამომავლო-
 ბის გამოკვლევას შევუდგეთ. ნინოს მამა და ბიძა შესანიშნავი
 მოღვაწეები იყვნენ: პირველი — ძღვევამოსილი სარდალი, ბრან-
 ჯთა უკუშტკეველი, ხოლო მეორე იერუსალიმის სამწყსოს
 მღვდელ-მთავარი, პატრიარქი. ისტორია ამ გვარ კაცების სა-
 ხელსა და ღვაწლს იშვილთად ივიწყებს ხოლმე; მიემართოთ
 მას და შეეიტყოთ ისტორია რაღას გვეტყვის. განსვენებულმა
 მეცნიერმა მ. ბროსემ დიდიხანია აღნიშნა**), რომ ძველზე
 საუკუნეში ზრდ ერთ იერუსალიმელ მღვდელ-მთავარს სახელი
 აუბუნადა ზრ რქმეგაა. ამას უნდა დაურთოთ უფრო საყურად-

*) იხ. ჯანაშვილის „აღვადგინე“, გვ. 43, 68.

**) Brosset. Hist. de la Géor. I გვ. 92. 1)

ლებო შენიშვნა იმის შესახებ, რომ მე-4 საუკუნეში აერესა-
ლამში პატრიარქობა ჯერ დაწესებული არც კი იყო. მხოლოდ
ფევსოს მსოფლიო კრების (431 წ.) შემდეგ, როცა ამ კრებამ
არ შეიწყინარა იერუსალიმელ ეპისკოპოს იუზენალის თხოვნა
იმის შესახებ, რომ იერუსალიმის პატრიარქობა დაეწესებინათ,
მეფე თეოდოსი II თვითონ გასცა ბძანება და იუზენალს პატ-
რიარქობა მიანიჭა (იხ. Kurz. Lehrbuch der Kirchengeschichte. გვ.
193), ამის გამო, თუნდაც რომ მე-4 საუკუნეში ერთ-ერთ იერუსა-
ლიმელ მღვდელ-მთავარს იუზენალი რქმეოდა, ე. ი. წმ. ნი-
ნოს ბიძა რომ მართლაც მე-4 საუკუნის ისტორიაში ცნო-
ბილ პირად ყოფილიყო, მაინც ცხოვრებაში მას პატრიარ-
ქი არ უნდა რქმეოდა. ხოლო რადგან მე-4 საუკუნეში არც
ერთ იერუსალიმელ მღვდელმთავარს იუზენალი არ რქვევია,
იერუსალიმში კიდევ პატრიარქობა მხოლოდ მე-5 საუკუნის
ნახევარში დააწესეს, ამიტომ წმ. ნინოს ბიძის სახელწოდებ-
ბაც, თანამდებობაც, თავგადასავლაც მოგონა და შეასწავლა
უნდა იყოს. შეიძლება, ცოტად თუ ბევრად დაახლოვებით გა-
მოვირკვიოთ, როდის უნდა იყოს შეტანილი ნინოს ბიძის
შესახები თქმულება ცხოვრებაში. მე-5 საუკუნის შემდეგ ბევრ
ხანს უნდა გაეარა, რასაკვირველია, რომ ამ საუკუნის მოღვაწე
ცხოვრების დამწერს მე-IV საუკუნეში გადაესკუბებინა და თა-
ნაც ისეთი თანამდებობა მაენიჭებინა, რომელიც მე-IV საუკუ-
ნეში არ არსებობდა. „მოწვევაჲ ქართლისაჲ“-ში ერთი ამ გვა-
რივე შეცდომა მოიპოვება (სახანელთა სატახტო ქალაქად ბაღ-
დაღია დასახელებული*) და შატბერდისეულ წმ. ნინოს ცხოვ-
რებაში მეფე შირიანი ახალ სპარსულს ლაპარაკობს**); შესაძ-
ლებელია, რომ ნინოს ბიძის შესახებ თქმულებაც იმავე დროს
შეეტანონ ცხოვრებაში, როცა ზემოხსენებული შეცდომებია
შეტანილი, ესე იგი მე-VIII—IX საუკ. იმ აზრს, რომ წმ. მქადაგებლის

*) იხ. სამი ისტ. ქრ. გვ. 35, და Христиан. Чтение 1898 г. წერილი
პრ. ბოლოტოვისა, გვ. 255.

*) Маруръ—Хитонъ Господень.

ბიძა არც იერუსალიმის პატრიარქადა ყოფილა ზ არც მღვდელ-
ნთავრად, ცოტა არ იყოს ის, გარემოებაც ამტკიცებს, რომ წა-
ნინო მღვდლების მოსაყვანად და ქართველთა მოქცევის ამბა-
ვის შესატყობინებლად იერუსალიმში კი არა ვზაენის მოცი-
ქულებს, არამედ ბიზანტიაში.

ივ. ჯავახიშვილი

(შემდეგი იქნება)

„ცხოვრება და ხელოვნება“

წერილი მითართმობა

ტოლსტოის ახალი რომანი „ადღეობა“

ორი მთავარი მიმართულება კაცობრიობის აზრისა და გრძნობისა იბრძვის მუდამ უამს და, ვინ იცის, დამთავრდება კი ოდესმე იგი ბრძოლა? მოჭეუება ოდესმე ამ დაუსრულებელს ბრძოლას მოვიდობიანობა, შეთანხმება და შერიგება? თუ ამ ბრძოლას როგორც დასაბამი აქვს ქქონია, ისე დასასრულიც არ ექნება და ყოველთვის, მარადის, კაცობრიობა იჭმნება დატანჯული საუკუნო რყევით ორ მებრძოლ მხარეთა შორის? არ ვიცი. და ეს კი ვიცი დანამდვილებით, რამდენადაც წარსული გვასწავის და აწმყო ამას გვაჩვენებს, რომ კაცობრიობისთვის ყოველად შეუძლებელია, რომელიმე მებრძოლთაგანის მხარე დაიჭიროს, ისე, რომ მეორესე თვალი და გული არ დარჩეს და ერთ დროს ამ მეორესაგან არ გადავიდეს, რომ მერე ისევე წინანდელ მეგობარს დაუბრუნდეს.— რა მიმართულებაა ეს ორი მიმართულება, რა ქქიან ამ ორ მებრძოლ მხარეს, რომელიც ბედ-შეკ კაცობრიობის გულსა და სულს, აზრსა და გონებას ქქენჯნის და სწიწვნის? ეს გახლავთ ბრძოლა სულისა და გონებისა ხორცთან და სსეულთან, ბრძოლა სულის მოთხოვნილებათა ხორცის მოთხოვნილებასთან, ან თუ გინდათ სარწმუნოებრივი სახე მივცეთ, ეს გახლავთ ბრძოლა კერზობისა ქრისტიანობასთან. მოთხოვნილება ხორცისა,— ეს იყო უმთავრესი საგანი, რომელსაც ემსახურებოდა ბერძენთა და რომაელთა კულტურა;

მოთხოვნა იღებს სულისა, — ეს იყო უმთავრესი საგანი, რომელიც დაადგინა ქრისტიანობამ ბერძენთა და რომაელთა ცივილიზაციის ნახევრებს და რომელიც მისცა პრინციპად და მთავარ-აზრად განახლებულს კაცობრიობას და მას აქეთ იგი დაედასაძინა სარწმუნოდ საქრისტიანო ერის ცივილიზაციისა და კულტურისა. თვალსაზრისით მიმართულების დასასასიათებლად მიღებულს სიტყვებით რომ ვთქვათ, საბერძნეთისა და რომის ცივილიზაცია უმთავრესად ნატურალისტური, მატერიალისტური იყო, ხოლო საქრისტიანო ეკრძა — სპირიტუალისტური და იდეალისტური. რაც უნდა შემოდ გადათავადავროთ ძველი საბერძნეთისა და რომის და ახლას საქრისტიანო ეკრძის ისტორია, თქვენ დაინახეთ ამ მიმართულებას მკაფიოდ გატარებულს რა ცივილიზაციის მსკლავობაში. — საბერძნეთი და რომი უმთავრესად ემსახურებოდა ხორცის მოთხოვნას, ხოლო საქრისტიანო ეკრძამ თავისი მსკლავობის მთავარ დედა-აზრად ადარა სულის მსახურება. ეს სრულიად იმას არა ნაშინავს, რომ საბერძნეთისა და რომში არ ჰქონოდათ წარმოდგენა სულის მოთხოვნას და ამ ძველ ცივილიზაციას არ მოეცეს ზნე-ძალა და დიდებული მოწოდებები, რომელიც სრულიად არ ჩამოუვარდებან ქრისტიან მოწოდებებს (სოკრატე, პლატონი, სტოაგოსები), — მაგრამ უმთავრესად და უძველესად ძველი ქვეყნების ცივილიზაცია ხორცის მოთხოვნას ამოკლდა უპირატესობას; საქრისტიანო ეკრძაც არ ივიწყებდა, ხორცს ადამიანისა და ძველი კერძო-თავყვანის-მცემელთა აზრი და გრძნობა სათაყვანებელ საგნად შეიქმნა ამ ეკრძისათვის განათლების და რეფორმაციების ეპოქაში, ხოლო მანც აქაც 1900 წლის საქრისტიანო ისტორიაში უპირატესობა სულსა ჰქონდა და აქც მინიჭებულია.

ძველის ქვეყნების (საბერძნეთისა და რომის) ისტორიამ დაგვიმტკიცა, რომ ადამიანს და ადამიანთა კრებულს საზოგადოებას არ ძალ-უძის «უერთი მხოლოდ ერთი ცხონება», — ადამიანს და საზოგადოებას, რომლის იდეალიცაა მარტო ხორცის განცხრომა, მარტო ხორცის მოთხოვნის დასაკმაყოფილება — მოკლის მოხშობა და განამტკიცება. ერთი უცნაური რამ სწინს კიდევ ამ ისტორიიდან — ის საზოგადოება, ის ცივილიზაცია, რომელსაც ხორცი გაუნდა

ცხოვრების უმთავრესს პრინციპად და ამ პრინციპის სამსახურისათვის შეუღება თავისი ძალ-ღონე, კვლავ შეითვისებს ახალს პრინციპს—სულის გაბატონებას—და ამ სულიერის პრინციპის თანდათან განმტკიცება ძირს უთხრას ჭკელს პრინციპზე აშენებულს საზოგადოებას. საბერძნეთი და რომი უნდა განახლებულიყო, უნდა გადაძინებულიყო და ამგვარად განახლებულს კაცობრიობას მხოლოდ შეეძლო ახლის, დიდის პრინციპის გაღმერთება.

საქრისტიანო ეკოლეზია თხუთმეტი საუკუნე ემსახურა ამ ახალს პრინციპს—სულს და სულის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას. მაგრამ ცხოვრებამ ამცნო, რომ ძველი პრინციპი ხორცის თავყანისცემისა უბრალო ჩვეულება კი არ ყოფილა გალაღბულის საბერძნეთისა და რომის კულტურისა, იგი ძირითადი მხარე იყო კაცის—აღმართის და საზოგადოების არსებობისა. გამოცდილებამ ამცნო, რომ, როგორც მართო ხორცის დაკმაყოფილება არა კმარა და არ არის ხელ-საყრელი, აგრეთვე მხოლოდ სულის გაბატონება და ხორცის კი დათრეგება კაცობრიობის არსებობის მთავარ-მოთხოვნილებათა მივიწეება, ცალ-მხრივი დაკმაყოფილებას კაცობრიობის საწადელთა და ამიტომაც არა ხანგრძლივი, არა საფუძვლიანი. ამ გამოცდილებამ გამოიწვია ხანა განახლებისა და რეფორმაციებისა, როდესაც საბერძნეთისა და რომის კერძულა კულტურა გაღმერთებულ იქმნა და როცა ქრისტიანულ საზღვრებში აზრთა ანღრევა მოხდა. მაგრამ, როგორც ძველმა ქვეყნებმა ვერ შეითვისეს მათთვის უცნო პრინციპი — საქრისტიანო ქვეყნისაგან წამოყენებული, ისე ვერც საქრისტიანო ერმა, რომელიც არსებობდა გამსჭვალული იყო სულის მოთხოვნილებათა თავყანისცემით—ძველი — კერძული პრინციპი ვერ შეითვისა. მაგრამ საუკუნის მეორე მეოთხედიდან კვლავ უგრძელ საქრისტიანო ეკოლეზია მიეცა სასოწარკვეთილებას. სული ტკბილია, მაგრამ ხორციც ტკბილი აღმოჩნდა, ერთი უძეოროდ წარმოუდგენელი შეიქმნა და ისევ ძველ ქვეყანათა კულტურის ტრფილი შემოვიდა ხმარებაში.

ამ საუკუნის საუკეთესო შეიღთა ტანჯვა და ვაება, სულიერი მწუხარება და სევდა ერთის აზრით შედგება სწორედ იმ გამოურკვევლობისა, რომელიც გამოიწვია ხორცისა და სულის კულტურას

შორის რეკამ. თანამედროვე ადამიანი, რომელსაც გრძნობა და განება აქვს, რაც არ უნდა იუაროს, შეიღია საქრისტიანო ცივილიზაციისა; მასში დრმად აქვს გაქვადარი ფესვები ამ ცივილიზაციის უმთავრეს სტრუქტურებს—მცრამ ეს ადამიანი—ადამიანი, ისე, როგორც ძველი ბერძენი და რომაელი, როგორც განსხვების კერძის იტალიელი, გინდ ჰოლანდიელი და როგორც კანს მორე დიდი მოთხოვნილებაა აქვს,—მოთხოვნილება სორცისა. სორცის მოთხოვნილების სტრუქტურაში კი ძველმა კულტურამ შეიმუშავა.—ამიტომაც ძველის საბერძნეთისა და რომის ცივილიზაციან, ძალა-უნებურად, ფატალურად იწვევს მას. ამ ბრძოლაში, რაკი ცხოვრებაში სწორედ შუა ადგილის ამორჩევა ფოვლად შეუძლებელია, ზოგიერთი განხარებულ ქრისტიანეთა ბანკში მიდის, ზოგიერთი არა-ნაკლებ განხარებულ კერძოთაყვანის-მცემელთ ამღვეს ხელს. უმეტესი ნაწილი საზოგადოებისა ამ სურათს წარმოადგენს და ეს სურათი მეტად წააგავს იმ სურათს, რომელსაც ძველი ქვეყანა წარმოადგენდა თავისის არსებობის უკანასკნელს ხანაში.

დიდი უმეტესი ნაწილი საზოგადოებისა ან ისეთს მდგომარეობაშია ჩაყვებული, როგორც ძველი ქვეყნის მონანი: გაშირუტეებულა და არას დაქვებს, არც ქრისტიანობისას და არც კერძობისას, მისთვის არცერთს არაფერი ხეირი დაუყრია. უმცირესი ნაწილი გალაღებული, მდიდარი, უღარდელი და ფუქსაკატი საზოგადოება, რომელსაც ხელში უჭირავს თანამედროვე ცხოვრების იდეალნი, ცბიერობს, მას არც ძველი სწამს და არც ახალი; ძველსაც კტანება და ახალსაც; ძველშიაც და ახალშიაც თავისი დაცემისა და გათახსნირების საკვებ მსალასს ჰმყოფლობს. ერთი კარგი ნაწილი საზოგადოებისა, კერძად-წოდებული—სამუალ საზოგადოება, ზემოდაც მოვიხსენიეთ, სტრცხლობს და ან ძველს კერძებს უჭერს მხარს და ან ქრისტი-ღმერთის ერთგული მოსაზვი რჩება. ერთი მცირედი ნაწილი საზოგადოებისა, მისი შეგნებული და გრძნობიერი ნაწილი, აკი მოგახსენეთ,—ტანჯულ-გვემულია და დაუსრულებულ რეკამია. მის ფხიზელ განებას კარგად ესმის ის, რაც კანობრიობას ისტორიამ დაგვიმტკიცა, ესე იგი, ის, რომ ფოვლად შეუძლებელია კანის ბუნების, მისი არსების დაცვა და შენახვა, თუ რაკივე მოიხიზნი-

ლებს ამ ბუნებისა არ არის სასუქი მიღებული, ესე იგი თუ სულაც და-
კმაყოფილებული არ არის და ხორციც, კარგად ესმის, რომ რომელიმე
ამ არსებითის საგნის უუურადღებოდ დატოვება კანცობრიობას მო-
სპობის გზაზე დააყენებს. მთელი მისი კენესა და კაება მხოლოდ
იმაში მდგომარეობს, რომ მას არა ჭეკას გმირო, რომელიც სარ-
წმუნოებას აღუდგენს კანცობრიობას, სარწმუნოებას, რომელიც უნ-
და ამ ორთავე პრინციპის, კანცის არსებობის ოთაჲ ძირითადი
ძოთსოკნილების, დამაკმაყოფილებელი იუოს. შეიძლება იმასაც
ჭხედავდეს ეს ნაწილი კანცობრიობისა, რომ, ძველის ჭეკენების
სკეპტიკებისა არ იუოს, ველარც ამათა ივარგონ ასაღის სარწ-
მუნოებისა და ცხოვრებისათვის, ეს, რასაკვირველია, აორკენებს
მათ სულის კენესას, ხოლო თუ ისტორიული მაგალითი უტყუარ
ჭეშმარიტებად მიანხვენებს იმ ფაქტს, რომ, როგორც ძველ ჭეკენე-
ბის საზოგადოებამ ვერ შესძლო ასაღის სუფულის შეთვისება, ისე
ვერც დღევანდელი კანცობრიობა შესძლებს ასაღის დიადის სარწმუ-
ნოების მოწაფეობას და მისთვის, რომ ასაღი ბრწუინგაღე სარწმუ-
ნოება დამკვიდრდეს, მიუცილებელია დღევანდელის საქრისტიანო ერის
გარდაბდება და გადადულება,—თუ ეს მოსალოდნელ და აუცილებელ
მოკლენად მიიღო, მაშინ სომ მისი ტანჯვა-გაებას საზღვარი აღარ
უნდა ჭქონდეს. ასეც არის და ვინც დაჭევირებას დღევანდელის ლი-
ტერატურისა და ფილოსოფიის მიმართულებას, ნათლად დაინახავს,
რომ შეგნებული ნაწილი საზოგადოებისა და ამ საზოგადოების სა-
უკეთესო ნაწილი დაურსრულებელისა და უღრმესის სასოწარკვეთი-
ლებითა და სკვდით არის მოცული. და ეს სკვდა, ეს კაება ჩვენის
აზრით, წინდი არის საუკეთესო მომავლისა.

ნიც შეს ზეკანის (Surhomme) ფილოსოფია ერთის მხრით,
თავისი ინდივიდუალიზმით, თავისი განახლებულის კერბ-თაყვანის-
ძრეძლობით, და მეორეს მხრით გრათა ტოლსტოი, თავისი ქრი-
სტიანულის ასკეტიურის მორალით,—აი ორი გამომატველი დღე-

დღევანდელს კერძაში ამ ორის ერთმანერთის წინააღმდეგ მიმართუ-
ლებიან, რომელზედაც ზემოდ ვილანაჩაკეთ.

ლეონ ტოლსტოი იმ უმცირესთა გუნდს ეკუთვნის კერძის
საზოგადოებისას, რომელიც დღევანდელის საზოგადოების განსწ-
ნასა და უმისგავსობას ზიზღითა და მკაცრის უარყოფით ეკიდება,
და ბევრი უტანჯია იმ ორჭოფობისაგან, რომელშიაც ძალა-
უნებურად ჩაგრდნილია დღევანდელის საზოგადოების ძაბურე ნა-
წილი. მართალია, ლ. ტოლსტოიმ ამ ბოლო დროს წინასწარმე-
ტყველებაც იკისრა და ამით გვამცნო, რომ იმისი ვაება და კენესა,
გამოურჩევლობის შედეგი, საუკუნოდ მოისპო, მაგრამ, როგორც
წინასწარმეტყველს, მას დიდი ფასი არა აქვს და არც შეუძლია დაი-
ჭიროს წინასწარმეტყველის, წინამორბედის ადგილიც; ეს წინასწარ-
მეტყველება მხოლოდ შიშადად მასთვის შეიძლება საიმოკუნებისა და
კმაყოფილების მიმინჯებელი იყოს, კერძაზელ საზოგადოებისათვის
კი მეტად შხლანური და უფერული მონაქულია. კერძაზელა სა-
ზოგადოება მას აფასებს, როგორც ერთს ძლიერ აღშფოთებულთა-
განს თანამედროვე ცხოვრების წინააღმდეგ, როგორც ერთ დიდის
ნიჭით შემოსილს წარმომადგენელს იმ ჯგუფისას, რომელსაც თავი-
სის სულის ტანჯვითა და ვაებით გამოურჩევია მიუწილებელი ჭეშმა-
რიტება და ამ ჭეშმარიტებას თავისის ძლიერის ნიჭით ემსახურება. ეს
ჭეშმარიტება კი, რომელიც აღიარებულია კერძის საუკეთესო ნა-
წილისაგან მდგომარეობს იმაში, რომ დღევანდელს საზოგადოებას
გარყენილსა, უსწერს, და გალანებულს თავისი დღენი მოუჭამა;
რომ იგი უსათუოდ უნდა მოისპოს და დაიღუპოს, თუ არ გარ-
დაიბადება და განახლდება. მაგრამ, როგორც უნდა გარდაიბადოს და
განახლდეს, რომელი ღმერთი და სარწმუნოება უნდა აღიაროს — აქ
ამ კითხვაზე ლ. ტოლსტოი, როგორც ყველას მისი თანამისგავსნი
ნიჭითა და მიმართულებით, სდუმან ანა და სრულიად გამოუსადე-
გარ, დაძველებულ რეცეპტს იძლევიან. ამ მოწინავე რაზმის შეუძ-
ლებლობა პოზიტიუზურის აზრის გამოარჩევისას, რომელიც უნდა შე-
იქმნეს მომავალი კაცობრიობის ათ-მცნებად — სხანარებად, კიდევ უფ-
რო უმატებს რეცხლს მათ თანამგრძობობათა და მოწაფეთა სასოწარ-
კვეთილებას.

ლ. ტოლსტოი, როგორც მოგვსვენებათ საფრანგეთის შვილ-
თა განსაკუთრებულ უურადღებს იზიდავს და აქ ჰყავს ეველანდ
მეტო აღტაცებული თავანისმცემელი. საზოგადოდ რუსეთის ლიტერ-
ატურის სახელი მან გათქვა ეროვნებაში, როცა თვით რუსეთის
სახელმწიფო ეროვნას სთინქსად წამოეჭიმა. რუსეთის სახელმწი-
ფომ ამ 20 წლის განმავლობაში საერთაშორისო პოლიტიკაში დი-
დი ბიჭი წასდგა წინ და ეროვნის არა თუ პატივისცემა შეიძინა,
ცოტა არ იყოს საშინარ რამედაც შეიქმნა ეროვნისთვის. რუსეთს
ესა ისე უბად გელანკინ აიღებს და ეველან დიდის სიფრთხილით
ადგენებს მას თვალურს და გულისცემით უნდა გაიგოს, ეს საში-
შარი კებერთელა ფიზიკური ძალა ისეთსავე მორალურ ძალას შეი-
ცავს თუ არა. ამგე 20 წლის განმავლობაში საფრანგეთი ერთობ
აიბნა, ერთობ დიდს სასაწარმოო კეთილესაში ჩავარდა დამარცხების მი-
ზენით მორალად სირცხვილისაგან თავის დაღწევა შეიქმნა მისი ცხოვ-
რების აზრად და საგნად. ამ დროს რუსეთი მისთვის სწორად ცი-
დან მოკლენილ მანანად შეიქმნა. ამ განწყობილების შედეგად უმთავრე-
სად ეს საზღვარს გადასული აღტაცება რუსულის ლიტერატურით და
მისი დიდის წარმომადგენელს გრაფის ტოლსტოის ნაწარმოებით.
რუსეთში ტოლსტოის იმდენი აღტაცებული თავანისმცემელი და
მკითხველი, მგონი, არა ჰყავს, როგორც საფრანგეთში. და მართა-
ლიც უნდა ვსთქვათ, ტოლსტოის სახელის შექმნაში ძალიან დიდი
ნაწილი უდევს საფრანგეთის კრიტიკას. ვერ 1886 წელში აგადე-
მიკოსმა ვოგოუმი დასწერა მთელი წიგნაკი რუსულის რომანის შე-
სახებ, სადა აღტაცებას საზღვარი არა აქვს. ვუშენი და ლერმონ-
ტოვი საუკეთესო პოეტთა რიცხვში ჩასწერა ბ. ვოგოუმი; ბულის-
კი ერთ-ერთ საუკეთესო კრიტიკოსად აღიარა; ტურგენევი, დოს-
ტოევსკი და ტოლსტოი—უდიდეს მწერლებად. შექმნილი, ესნაილი,
კრიზიდი და სოფოკლი, ჰომიროსი სუველანი ამ მწერლებში არიან
თავმოყრინლი და ამთხედ უფრო უმაღლესნი არიან კიდევ მით,
რომ უნებრივი პრინციპი რუსულის რომანისა უფრო მაღლადა
სდგას. ცოტა არ იყოს, საუცხოო აქ ის არის, რომ რუსის მწერ-
ლები საფრანგეთის მწერლების ერთობ დიდ გაუგებანს ქვეშე არიან,
და გასაკვირველია, რომ ჰიუგოს, მიუსესს, დუვინის, ლამარტინის

ყორყ-ზანდისა და ბალზაკის ქვეყნის სსკვან კიდევ იძიებდეს გენ-
 რსებს? გასაკვირველია, მოლოდინისა ფილოზოფის და ზოლას მსარეს
 ვისიმე რეალიზმი და ნატურალიზმი ატყობდეს, ჭიუკოს სოციალუ-
 რის რომანის ქვეყნის სსკვ ქვეყნის რომანების ტენდენციას პირ-
 დადებულად შესწავლობდეს? ეს, რასაკვირველია, წუთიერი გატაცებაა,
 რაიცა გამოწვეულია ლიტერატურისაგან სრულიად დამოუკიდებელს
 შინაგონებად და უკვე რეაქციად გამოიწვიოს საფრანგეთის ლიტერატ-
 ტურისი. 1894-ში Revue des deux Mondes-ის ნომერში ლემეტრ-
 შა დასტამბა წერილი, საცა *) საცილად არა ჭეოფინდა საფრანგე-
 თის საზოგადოების ასე ია გატაცება ჩრდილოეთის ლიტერატურით
 და ამტკიცებდა, რომ ჭიუკოს, ყორყ-ზანდის, ალექს. დიუმასიელს, ფილო-
 ბერს რამდენიმე სხივად დრე აქვთ ის აზრი და გრძნობა გამოხა-
 ტული, რომელიც ესაა ჩრდილოეთის ლიტერატურის გამოგონი-
 ლად და ასეა აღმოჩენილად მაგკანიათ. რუსეთის მწერლებისაგან
 ჩვეულებრივი საგანი—ცოდვილთა შესახების დასურათება მკაცრის ირო-
 ნიით მოისსენია ლემეტრმა და ასე განაცხადა:—კაცმა სთქვას ეს
 ტაბუბა ჩვენის მისტურების გმირებს მაგონებენ: უკველავე საზაზღ-
 რობას ჩადიოდნენ და გულში სელის ბრატუნსა და ლემერთო შკვ-
 ცოდესა მახალს მინც არ იშლიდნენ; ტოლსტოიში კი ერთგან
 ლემეტრმა ამ სიტყვებით მონათლა—ტოლსტოიში მაგონი მსო-
 ლოდ რომანტიკოსების აზრების კალმესური გადამასანჯება არისო
 (იხ. impr de theatre ტ. IV გვ. 259). ამ უკანასკნელ დროს Revue
 des deux Mondes-ის კრიტიკოსი რქე დუმივიც ამხედრებულად ამ უკო-
 ელ ლიტერატურით გატაცების წინააღმდეგ, სსკვებიც გამცნებენ, რომ
 რუსეთის ლიტერატურა თანდათან მოდიდან გამოდისო (**).

ტოლსტოისა და რუსულის რომანის მოდში შემოდება მელ-
 სიარდ დე კოგოუე, დუმივი, რეკოლენი და სსკვ ფრანგ-კრიტიკოს-

*) იხილე „ივერია“ 1895 წლ. № 2 და 3, სადაც დაწვრილებით
 არის მოყვანილი ეს აზრი.

**) იხ. Ricolin l'anarchie litteraire გვ. 270. რუსულის ლიტე-
 რატურის აქციების ფასმა დაიწია და იბსენი მალე დაიკერს ტოლსტოის ად-
 გილსაო.

ნი ვინც კი ლაზარაუბის ტოლსტოის ნაწერით შესასებ სწორედ იმ მხარეს სთვლიან ტოლსტოისას საეურობადღებოდ, რომელიც კრიტიკას წარმოადგენს თანამედროვე საზოგადოებისას და აგრეთვე კვისატას იმ სულის ქენჯნას, რომლის მსხვერპლია არაიან ზოგიერთი მისი გმირნი. ეს სულის ქენჯნა და ვაება გამაწვეულია სწორედ იმ შეუსაბამობით ცხოვრებასა და ცხოვრების იდეას შორის, იმ ორტოფობით ქრისტიანულს აზრსა და კერძულის ბუნების შორის, რომლის მსხვერპლია დღეინდელი შეგნებული და მოაზრე ადამიანი. რომი და ზავია-ს გმირი თ. ანდრე ბოლკონსკი ახნა კარენინსა გმირი ვრონსკი—ეს არაიან ამ ჯგუფის ასაღვანათა წარმომადგეგენნი. ტოლსტოიმ დიდის ნიჭითა და ხელოვნებით დაგვიხატა ეს გმირნი, ეს ღვიძლი ძმთა-შვილია ჭამლეტის, ფაუსტის, ვერტერის, რენესი და ჩაიფლი ჭაროფლისა, გაიხსენეთ ანდრე ბოლკონსკის უკანასკნელი წუთები, როცა იგი დაჭრილი ბრძოლის ველზე ლურჯის რასა შეჭეულებს და სასაწარკვეთილებით აღსავსე ფიქრებს ეძლევა; რომე შემედლოს, ამობს იგი, ამის თქმა: ღმერთო იუჟ ჩემი შემწეარე! მაგრამ ვის უნდა მივმართო ამ სიტუეებით? ან ერთგვარ ძალას მიუწოდებლსა და განუსაზღვრელს, რომელსაც არ ძალ-მამს მივმართო, რომლის სახელის გამოთქმაც კი არ შემიძლიან ერთის სიტუეით—ერთ რაღაც დიად რასმე, რომელიც უოკედიკეს შეიცავს, ანა და ერთ დაად რასმე, რომელიც არას არ შეიცავს,—ანა და იმ ღმერთს უნდა მივმართო, რომელიც აი ამ მარაის ნახუქარ ავგაროზშია გამოკრული?—არა არის-რა ნამდვილი, გარდა იმისა, რომ უოკედიკე, რასაც ვხედავ არაარობით არის მოცული და არის რაღაც დიადი და დიდებული, რომელსაც მე ვერ ვამხნევა. ეს ვახლავთ, როგორც მოგასახეთ, ტიბი ვერობიელის მენსრამეტე საუკუნის სასაწარკვეთილის და სკეპტიკის, ურწმუნობითა და უამედობით აღსავსე ასაღვანათა. ამის ნაირი ვახლავთ ვრონსკიც; იგიც ამ ასაღვანათა ჯგუფის კუთვნიის,—იგიც კერძულის ცივილიზაციის მოტრფაელის საქრისტიანო ნიადაგზე აღმოცენებულია; ამეკე ნიადაგზე გაზრდილა ანა კარენინიც; იგიც იმავე ბუნების შვილია სიცოცხლისა და სიუვარულის მონამოწაილი და ხოცრის კმეყოფილების ვერ დამთმობი. ამგვარი სურათები, თუმიცა ვერობის ლიტერატურისათვის სახლს არას წარმო-

ადგენენ, მაგრამ მარტო იმიტომაც სანტიკრესონი არიან, რომ სლან-განურ-რუსულის ტანისამოსით ეცნადებიან კერძებს და მათ ყურადღებას იქცევენ. ეგერ რომ არ იყოს, ეგ კენესა, ეგ ვაება, ეგ რაჭო-ფობა კერძის შეგნებულის და მოაზრე ნაწილის, ისეთი ტემია, რომელიც არასოდეს არავის მოსწყინდება და, ვისაც კი აქვს ნიჭი, და ისეთი ძლიერი ნიჭი, როგორც ტოლსტოის, ყოველთვის მიიქცევენ ყურადღებას ამ ტემის შემუშავებით. ეს ნაწილი ტოლსტოის თხზულებისა შეადგენს საუკეთესო, მთელის კერძისაგან მოსაწონ ნაწილს მისის თხზულებისას. არა ნაკლებ სანტიკრესონა მისი კრიტიკა თანამედროვე ფუქსიკატის საზოგადოებისა, მისი უარისმყოფელი სურათი პეტერბურგის უმაღლესის საზოგადოებისა—უაზრობა, უზნეობა, გარყვნილება და უადამიანობა, უარსაობა ამ საზოგადოებისა სამკაცლოთადა აქვს დახატული ტოლსტოის და ეგერ ერთსაჟიარ-ბორცო და საყურადღებო საგანს შეადგენს კერძის მოაზრე საზოგადოებისას,—ეგ უმაღლესი საზოგადოების, beau monde-ის—გადაკვარება და გათახსირება. ტოლსტოის პეტერბურგის უმაღლესი საზოგადოება პარიზის, ლონდონის და ბერლინის იგივე საზოგადოებაა და მათი განქიქება, რასაკვირველია, საყურადღებოა და სანტიკრესონა მთელის კერძის საზოგადოებისათვის.

საზოგადოად, არა თუ ტოლსტოის რომანები, მისი ფილოსოფიური ნაწერები, რომელთა აზრთა სიღარიბე და შებლანობა ყოველს ეჭვს გარეშეა დაყენებული, — მთელის განათლებულის მოაზრე საზოგადოების ყურადღებას იქცევენ, სწორედ იმიტომ, რომ ის მხარე ნაწერებისა, რომელიც უარ-ყოფით ეკიდება თანამედროვე საზოგადოებას, მისს მეცნიერებას, მისს ხელოვნებას, მისს ცივილიზაციასა და კულტურას საზოგადოდ ისეთის ძლიერის და წრფელის გრძობით არის დაწერილი, ისეთი უმაწილურის გატაცებით და აღშოფოტებით არის აღსაკვეთი, რომ ძალა-უნებურად იქცევენ ყურადღებას, ძალა-უნებურად გაფიქრებსთ და ძლიერ, ღრმა აზრებს ადგიმრავსთ და საუკუნო, სამარადისო მწკაკ და მტანჯაკ კითხვებს წინ გაეყენებსთ. პოზიტიური მხარე კი ამ ნაწერებისა, ის მხარე, რომელსაც აზრდა აქვს მომავალი იდეალი დაგვიხატოს და ამათუ იმ წრეში კაცობრიობას ახალი გზა უჩვენოს, მეტად უფერუ-

ლია და სუსტი-მეტეი ვთქვი და არათურით არ აღემატება არც იმ კარატაეების ფილოსოფიას, რომელთაცანაც მოკლის ლ. ტოლსტოი ქვეყნის განსაზღვრას და ან იმ ასკეტიკა ქადაგებას, რომელთა ნაწილებიც ესაა ბაღდათიც კი ვერ მიიტყუებს.

ტოლსტოის მოძღვრება ისევე ის ძველი მოძღვრებაა, მთელის საქმისტიანო კულტურისაგან კარგად გამოცდილი და მისი კარგი ნაწილი: განწირვა ყოველივე ხორციელის მოთხოვნებისა სული-სათვის, მოყვასისათვის თავის დადება. ხალხი ყოველივე ამ მოძღვრებას სარწმუნოდ უდევს მეტად შასსიგური და რაღაც ასკეტიური მოქმედება შინადადობის: არა წინააღმდეგე ბოროტსა ძალით, ეცადე, რაც შეიძლება, იტანჯო და ტანჯვით მოიპოვო სულის ხსნა—მისი სიმშვიდე—უარჩევან ყოველივე განცხრომა ხორცისა და ეცადე დასთრ-გუნო ხორცი, ეს ცოდვის შვილი, ცოდვის თავი და ბოლო; მარტო და მხალღად სულის აუკავებას ეცადე, მოიკალ შენი გონება, შენი მხედური აზრი, დაემსგავსე გულ-უბრყვილსა და შეუგნებელ «რე-სის მუჟიკის»—რადგან ცხოვრების ფილოსოფია მარტო მას აქვს შეგნებული, ხალხი ეს «მუჟიკის» შეგნებულება იმაში გამოიხატება, რომ ყოველივეს ემორჩილება აღუშფოთებლად, მშვიდად და წინარად—კრინტის დაუძრებლად. ტყვილა იფიქრებ, რომ შენ უნდა განას-წავლო ხალხი, რომ ხალხი უნდა აღზარდო, აღმადლო, გაუმჯობ-ბესო მისი ზნეობრივი და გონებრივი ცხოვრება. უბედურო ფილო-სოფოსო, თვით შენ ხარ უვიდი, შენ ხარ თვით ბრყვი და შენ გჭირია სწავლება,—შენი დიდი სკოლა ხალხისა, შენი დიდი მოძღვ-რება კარატაეობა და თედორე მუჟიკი—ისწავლე მათგან ბუნების და ცხოვრების უღმობელ კანონების დამორჩილება, ისწავლე მათგან გრძნობისა და გონების სიმშვიდე; ნუ ჭფიტობ ნურავის ამაღლება-ზე, თვით შენ ჩამობრძნდი ცოტა ქვევით, ცოტა ძირს დაეშვი და მაშინ მიიღებ სულის სიმშვიდეს და გაცხარებული გონების დამაძებელ წამალს მოიპოვებ; უკუაგდე მეცნიერება, ხელაგნება, უკუ-აგდე სუეგარული როგორც სქესობრივი გრძნობა, უკუაგდე ყოველი-ვე რაიცა შენის ხორცის მოთხოვნილების დამაკმაყოფილებელია—ბედნიერება იმიე მარტო მუჟიკთანა ხენა-თესვაში, მათთან ლაშა-

რავსა და ბასსში, მათან ცხოვრებაში, მოიქვე ყოველივეს, რაიცა ფილოსოფოსებსა და მეცნიერებს ვერ მოუციათ შენთვის.

ტოლსტოის მოძღვრებას მით უფრო მოჭყავს გიდეფი კერძა განცდიერებაში, რომ ეს დიდი მაგნატი, მდიდარისა და უმადლე სის საზოგადოების წევრი, თვით უმდიდრეს არისტოკრატიან განი «მეუფეობას» თამაშობს და «ტუღუშითა» და «ლახტებით» ღაიარება, ხან მწვექსობას სწემობს და ხან «პენიგობას», სრულად უბრალო-სა და მარტივ ცხოვრებას მისდევს, კეტიარაინობს და სსკა. ამ ორიგინალურ ქტკას დიდი შთაბეჭდილება აქვს კერძის საზოგადოებაზედ. მაგრამ ტოლსტოი დიდად წააგავს რუსულის ლიტერატურის ტიპებს ამ შემთხვევაში. შემოსსენებულმა ლემეტრმა ასე სდჭკა მათ შესახებ, რუსის რომანების ცოდვილთა გულში მუშტის ცემა და, მარმელადოვის არ იყოს, ამისი ძახილი «მე შეესტოდე» ღორი ვარ», თითქმის სასაცილოდ გეპნკენებაო. შესაძლოა კაცმა იახუნჯოს და ასე სთქვას, რომ რუსები სწორედ მასსრება არიან და რომ ცნობილის «სლავანთა სულის» არსებითი თვისება იმაში მდგომარეობს, რომ სსეულს ყოველიფრის ნებას აძლევს, ოღონდ კი გულში ცემით «მე ცოდვილი ვარ» იქოროს სოღმეოა. გავკანერდები და ვიტყვი, რომ ტოლსტოის ორიგინალობა ცოტა არ იყოს, მარმელადოვის «მე ღორი ვარს» გეგონებს. კაცმა მაღწა წაი ნახეკარ საუკუნეს, რეცა ფაზიკური ძალები უკვე სისუსტეში მოდიან და ძალაუნებურად ასეკტიზმს თსოულობენ; მთელი საუკეთესო ხანა თავისი ცხოვრებისა განატარა ისე «ბრწინვალება», როგორც არცერთს კერძიულს მწერალს არ განუტარებია; ოჯახს მოკეიდა, მრავალ რიცხვოვანი სახლობა ჰყავს, მისი სახლობა ყოველისფრით უბრუნველ ყოფილია და კერძის უმადლესის საზოგადოების ცხოვრების ჭეშმარიტი წარმომადგენელია. ამისთანა პირობებში უთუოდ ყველა «ცოდვილი» ღაიარებს და დაემოწმილება მისს ასეკტიუზს მორალს მით უმეტეს, რომ ეს მას სრულიად არაფრად უღირს, 50—55 წლის კაცს ადვილად შეუძლიან ყოველივე ფაზიკური სიამოვნება უარჯყოს (ძალაუნებურადაც!). აბა რა გასაჭირი აქვს სიყვარული უარჯყოს, ცოლქმრობაში და-მმური კეშირი ითსოვოს, მხარეულებსა და ქეიფს ზურგი შეაქციოს (მით უმეტეს,

თუ შემაწვილეს ბერი გიქვიფინა) «ტულუპითა» და «ლანტებითა»
გამოიჭიშინა და ღობიოს შებო ანა სკანოს-რა, რაღა ჰხედავს,
რომ მისი ცოლშვილი და ოჯახი საუკეთესო კერპიულ ღვინოებს
და საჭამადს მიირთმევენ და საუკეთესო ქსოვილებს ჩაიცვენ. ეს,
უნდა მართალი სთქვას კაცმა, ერთგვარი მასწავლებელი ანა, ფარსი-
ლოცა.

კიტა აბაშიძე

(დასასრული იქნება)

ზინაური მიმოხილვა

ქუთაისის თავად-აზნაურთა კრება.—წოდებრივი ხასიათი კრებისა.—ცენზის შემცირების საკითხი.—უცნაური პოლემიკა.—ჩ. შ. წერა-კითხვის გამ. საზოგადოების“ წევრთა კრება.—„საზოგადოების“ ანგარიში.—სამწუხარო მსგავსება.—ფორმალური აღსრულება მოვალეობისა.—ახალი დროის მოთხოვნილებანი და მათი დაკმაყოფილების საჭიროება.—კითხურა და მისი მკვლევრები.—საზარელი მდგომარეობა.—ვისი მოვალეობაა იზრუნოს მუშების ჯანმრთელობისათვის?—ისევ ტარიფი.—საყურადღებო ცნობა.

საზოგადო კრებათა სეზონი დასრულდა—ქუთაისში თავად-აზნაურობის ყრილობით და ტფილისში „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ წევრთა კრებით.

ქუთაისის თავად-აზნაურთა წლევანდელს კრებას არ ჰქონია განსახილველად ისეთი საგნები, რომელთაც მნიშვნელობა ჰქონდესთ მთელის ჩვენის ერისათვის. თითქმის ყველა გარჩეულ საქმეს ვიწრო წოდებრივი ხასიათი ჰქონდა, რომელთა ასეთუ ისე გარდაწყვეტაც არ იყო მაინცა და მაინც დიდმნიშვნელოვანი ჩვენის ქვეყნისათვის. ყველაზე უფრო საყურადღებო საგანი იყო ახლად განზრახულის ადგილ-მამულის გარდასახადის საქმე, რომლის შესახებაც კრებამ ისეთივე დადგენილება მოახდინა, როგორიც ტფილისის თავად-აზნაურთა წლევანდელმა კრებამ. ამ საგნის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა ვრცელი ბაასი მკითხველებთან*) და აქ აღარ შევჩერდებით. დანარჩენ საგანთა შორის

*) „მომამბე“ № II, 1900 წ.

უფრო საყურადღებო იყო ბ. ხუნდაძის მიერ აღძრული საკითხი ცენზის შემცირების შესახებ. ამ ქამად კანონი მხოლოდ იმ აზნაურს აძლევს ნებას ისარგებლოს სრული უფლებებით სათავად-აზნაურო საარჩევანო კრებებში, ვისაც 200 დესეტინაზე მეტი მამული აქვს. ეს ცენზი მეტად დიდია იმერეთის თავად-აზნაურობისათვის, რადგანაც იქ არსებობს თითქმის მხოლოდ მცირე-მამულიანი თავად-აზნაურობა. ისეთ შემამულეთა რიცხვი, რომელთაც 200 დესეტინაზე მეტი მიწა-წყალი ჰქონდეს, ძლიერ პატარაა იმერეთში და ამიტომაც იქაურ თავად-აზნაურთა კრებების გამგე-პატრონნი გამხდარან წარმომადგენელნი რამდენისამე გვარისა ან „დიდ ოჯახისა“, როგორც მათ უწოდა ქუთაისის მაზრის თავად-აზნაურთა წინამძღოლმა თავ. დ. ნიჟარაძემ. ეს რამდენიმე „ფეოდალი“ განაგებს დღეს მთელის წოდების დაწესებულებას. თავად-აზნაურთა დაწესებულებათ ჩვენს დროში აღარ აქვთ დიდი მნიშვნელობა; მათ, როგორც იციან მკითხველებმა, მხოლოდ იმის ნება აქვთ, რომ თხოვნები და შუამდგომლობანი აღძრან ამა თუ იმ საჭიროებათა შესახებ. ეს დაწესებულებანი არ განაგებენ არავითარ საქმეებს ისე, როგორც სხვა ადგილობრივი თვითმმართველობანი (ქალაქი ან ერობა) და არც გავლენა აქვთ საზოგადო საქმეთა მსვლელობაზე. ამიტომაც ქვეყნისთვის დიდი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, თუ ვის აქვს ან არ აქვს ხმა თავად-აზნაურთა კრებაზე. მაგრამ არც სრულიად უმნიშვნელოა ეს კრება: ხანდისხან დროზე და კარგად აღძრულ შუამდგომლობასაც შეუძლია სარგებლობა მოუტანოს ქვეყანას. ხოლო ხანდისხან შუამდგომლობის დაგვიანებამ, შეიძლება, ცუდი გავლენა იქონიოს რომელიმე საქმეზე. მაგალითად, ტფილისის თავად-აზნაურობის ყოყმანმა და დაგვიანებამ ერობის შემოღების შესახებ შუამდგომლობის საქმეში, ცოტა არ იყოს, ავნო ჩვენთვის მეტად დიდს საქმეს, თუნდაც იმით, რომ მოწინააღმდეგეთ ათქმევია—ქართველ თავად-აზნაურობას არა აქვს ჯერ შეგნებული თვითმმართველობის მნიშვნელობა და რად უნდა მას ერობაო. ამგვარ შემ-

თხვევათათვის უმჯობესია, რასაკვირველია, თავად-აზნაურთა კრებაში მონაწილეობას დებულობდეს უფრო მეტი და უფრო განათლებული თავად-აზნაურობა, ვიდრე დღევანდელი წესით შემდგარ კრებაზეა. ამიტომაც საყურადღებო და მოსაწონია ბ. ხუნდაძის წინადადება ცენზის შემცირების შესახებ; მაგრამ მოსაწონია მხოლოდ მისი პრინციპიალური მხარე; რაც შეეხება პრაქტიკულს ნაწილს, წინადადება ამ მხრით სუსტად უნდა ჩაითვალოს ფორმალურადაც და არსებითადაც. ფორმალური სისუსტე იმაში გამოიხატა, რომ წინადადება სრულიად არ იყო შემუშავებულ-დასაბუთებული, არსებითი კი იმაში, რომ წინადადება თხოულობდა ისეთს რასმეს, რის ასრულება შეუძლებელია. წინადადების ავტორს არ მიუღია მხედველობაში არც დრო, არც ადგილი, როდესაც დაუწერია—ვითხოვთ 20 დესეტინამდე დასწიონ არსებული ცენზიო. თავ. კიტა აბაშიძემ სრულიად სამართლიანად შეჰნიშნა ამის შესახებ, რომ ამგვარს შუამდგომლობას, შეიძლება დაცინვით მიეგებნენ სადაც ჯერ არსო. მართლაც, 15—20 წელიწადია აგერ, მთავრობა აფართოვებს ცენტრალურ მმართველობის უფლებას და ავიწროებს ადგილობრივ საზოგადოებრივ თვით-მმართველობას. ქონებრივი ცენზი ახლანდელ საერობო დაწესებულებაში მეტად გადიდებულია 1864 წლის კანონთა მიხედვით არსებულ საერობო დაწესებულებათა ცენზთან შედარებით; ასეთივე დიდია ცენზი 1892 წლის საქალაქო დებულებაში 1870 წლის დებულებასთან შედარებით. ქონებრივ ცენზის გადიდებით საზოგადოებრივ უფლებათა შეზღუდვა—ასეთია დევნი ჟუკანასკნელ დროის პოლიტიკისა. მართალია, პოლიტიკის ამგვარ მიმართულე ბამ არ უნდა დაგვიშალოს შუამდგომლობის აღძვრა, მაგრამ, თუ გვინდა, რომ ჩვენს შუამდგომლობას პრაქტიკული შედეგი მოჰყვეს, ისე უნდა შევადგინოთ ის, რომ რადიკალურად არ განსხვავდებოდეს აწ არსებულისაგან. თავად-აზნაურთა კრება პოლიტიკურ პარტიის პარტიტაგი არ არის, სადაც სამოქმედო პროგრამის გარდა პოლიტიკურ იდეალებსა და პრინციპებს აღიარებენ, არამედ უბრალო ყრილობაა პირთა, რომელ-

თაც უნდა ითხოვონ ისეთი რამ, რის მოცემა ცენტრალურ მთავრობას დღესვე შეუძლია. ამ მხრით თუ გავსინჯავთ საქმეს, დაენახავთ, რომ ბ-ნ ხუნდაძის წინადადებას, რომელიც ერთი ათად ამცირებს ცენს, მარტო *pium desiderium*'ის მნიშვნელობა აქვს და არა პრაქტიკულ ზომისა... კრებამ უარ ჰყო ბ-ნი ხუნდაძის წინადადება, რაც აიხსნება ერთის მხრით იმით, რომ კრებას შეადგენენ დიდ მამულოვანი აზნაურნი, რომელთაც მაინცა და მაინც არაფრად ესიამოვნებათ, როდესაც, თ. დ. ნიქარაძის არ იყოს, „დიდის ოჯახისა და გვარიშვილების უფლებებს ეხებიან“; მეორეს მხრით კი იმით, რომ იგი არ იყო რიგიანად შემუშავებული, საკმაოდ დასაბუთებული და პრაქტიკულად აწონილ-დაწონილი.

ქუთაისის თავად-აზნაურობის ამ სანწუხარო გარდაწყვეტილებამ გამოიწვია მეტად უცნაური პოლემიკა: „კვალმა“ გამოაცხადა, რომ წინადადების წინააღმდეგნი იყვნენ კრების ახალგაზდა წარმომადგენელნი; ერთმა უკანასკნელთაგანმა კი პასუხი გასცა—არა, ჩვენ არ ვყოფილვართ ცენზის შემცირების წინააღმდეგნი. საკვირველია ამ გვარის პოლემიკის ატება. განა ძნელია ფაქტიურად ვიცოდეთ—ვინ ილაპარაკა ამა თუ იმ წინადადების წინააღმდეგ და ვინ იყო მისი მომხრე? მაგრამ წარმოიდგინეთ, რომ ჩვენ ში ახლად მოვლენილ ჟურნალისტებმა ისეთი ზნე-ჩვეულება შემოიღეს, რომ ცილის წამებისა და ინსილუაციის შეთხზვა საქებურ საქმედ მიაჩნიათ. ეს ვაჟბატონები სასაცილოდ იგდებენ მკითხველთ, რადგანაც ჰკონიათ, რომ ასე ადვალად, ასე უსირცხვოდ შეიძლება მათი მოტყუება... ვინც კი თვალი გადაავლო ხსენებულ კრების ანგარიშებს, მისთვის ცხადზედ უცხადესია, რომ ის ახალგაზდანი, რომლებზედაც „კვალმა“ მიგვითითა,—თ. კ. აბაშიძე და თ. ნ. თავდგირიძე—ცენზის შემცირებას თანაგრძნობით მიეგებნენ. თავ. ნ. თავდგირიძე ბ-ნ ხუნდაძეზე უფრო შორს წავიდა: სრულიადაც არ არის საჭირო ცენზიო, თავად-აზნაურობას თვით მიეცეს ნება ვინც სურს, ის ამოიჩიოსო. მან სთქვა: „უნდა ვითხოვოთ, თავად-აზნაურთა მაზრის კრებას თვით მიეცეს უფლება თავისი კეთი-

ლი წევრები თავისი არჩევნებით სცნოს ღირსად გუბერნიის კრებაში მონაწილეობის მიღებისაო.*) კენჭის ყრის დროს თ. თავდგირიძის წინადადება ამგვარად იქმნა დაყენებული: „მაზრის თავად-აზნაურობამ აირჩიოს ხმის უმეტესობით ის განათლებულნი და გაუნათლებელნი პირნი, რომელნიც მიაჩნია ღირსეულ კაცებად.“**) აქედან ყოველი აღამიანი დაინახავს, რომ თავ. თავდგირიძე სრული წინააღმდეგია ცენზისა; „კვალი“-ს პუბლიცისტი კი ჰლამაობს მოატყუოს მკითხველი, ვითომც თავდგირიძე აწ არსებულის წესის მომხრე არისო, ვითომც ზემომოყვანილს სიტყვებიდან ის სჩანსო, რომ თავდგირიძეს ჰსურს ახლანდელი წესიც დარჩესო და გარდა ამისა თავად-აზნაურობას ნება მიეცეს თვით აირჩიოს ვინც უნდაო. რა ნაირად „სჩანს ეს“ ზემომოყვანილ ნ. თავდგირიძის სიტყვებიდან, ეს „კვალის“ საიდუმლოებას შეადგენს, მკითხველო, — საიდუმლოებას, რომელსაც ჩვენ ვერ მივხვდებით... ასეთივე ცილი დასწამა „კვალმა“ თ. კ. აბაშიძეს. უკანასკნელმა სრული თანაგრძნობა გამოუცხადა ცენზის შემცირების პროექტს. „ყველა განათლებული ქვეყნებია“, სთქვა მან, „ცდილობენ, რაც შეიძლება გააფართოვონ არჩევნების უფლებანი და ამიტომ ჩვენთვისაც სავალდებულოა ეს კეთილი მისწრაფებაო“. თავ. აბაშიძე მხოლოდ ეჭვს აცხადებს იმის შესახებ, რომ მთავრობამ შეამციროს ცენზი და ურჩევს კრებას, თუ გვინდა ცოტათი მაინც აგვისრულდეს ეს „ღიღი და მშვენიერი სურვილი“, ვითხოვოთ, რომ უმაღლესის განათლებით აღჭურვილთ მოეთხოვოს 50 ან 100 დესეტინაო. „კვალს“ შეეძლო ეთქვა, რომ კ. აბაშიძემ გადააჭარბა სიფრთხილე, მაგრამ იმის თქმა, ვითომც ის წინააღმდეგო იყო ცენზის შემცირებისაო, ყოველად შეუძლებელი იყო.

ამ პოლემიკას საზოგადოებრივი მნიშვნელობა არა აქვს, მაგრამ, თუ ჩვენ შევაჩერეთ მასზე მკითხველის ყურადღება,

*) იხ. „ცნობ. ფურც.“ № 1124.

**) იქვე.

მხოლოდ იმიტომ, რომ ერთხელ კიდევ გვეჩვენებინა მისთვის პალემიკური ხრიკები „კვალის“ პუბლიცისტებისა და მათი ცილის წამებითი მიდრეკილება...

ქუთაისის თავად-აზნაურთა უკანასკნელმა კრებამ, საზოგადოდ, ცუდი შთაბეჭდილება მოახდინა შორეულს მკითხველზე მაინც. კრების წევრები კი არა, თვით წინადადებათა ავტორები მოუმზადებელნი იყვნენ. არცერთი მოხსენება, გარდა გადასახადის შესახებისა, დასაბუთებული და შემუშავებული არ ყოფილა. ერთ მოხსენებისთვის, სახელდობრ, ბანკიდან დასაბრუნებელ თანხის განაწილების შესახებ, წინედ საგანგებო კომისიაც იყო არჩეული, მაგრამ მისმა წევრებმა მხოლოდ კრებაზე დაიწყეს საგნის განხილვა. ისეთი საყურადღებო საკითხი, როგორც ცენზის შემცირება, წინად მის ავტორს არავისთვის გაუმხელია, ის არავის შეთანხმებია უმთავრესს მუხლებში მაინც და ამიტომ კრების თითოეულმა წევრმა იქვე, კრებაზე, განსაკუთრებული კონტრ-პროექტი შეთხზა და წარუდგინა ყრილობას; ყველა თავის პროექტს აძლევდა უპირატესობას, კრებამ ველარაფერი გაიგო და ბოლოს, მოთმინებიდან გამოსულმა, მოითხოვა კამათის შეწყვეტა... თავად-აზნაურთა კრება ოთხ წელიწადში ერთხელ ხდება და ამიტომაც მის წევრებმა სიფრთხილით უნდა მოეკიდნენ ამგვარს შემთხვევას. ნუ თუ წინდაწინვე არ შეიძლება მომზადება და რიგიანი შემუშავება პროექტებისა?! დეპუტატთა საკრებულო მოვალეა თავალ-ყური აღევნოს ამას და კრების ყურადღება არ შეაწუხოვს გამოურკვეველ და დაუსაბუთებელ წინადადებათა წარდგენით.

არ არის ჩვენში მეორე ისეთი საზოგადო საქველმოქმედო დაწესებულება, რომელსაც იმდენი თანაგრძნობა ჰქონდეს დამსახურებული, რამდენიც „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“ აქვს. ტფილისში და საქართველოს ყოველ კუთხიდან შველიან მას; შორეულს კავკასიის პროვინციაში, თუ სადმე მოგროვდა ხუთიოდე ქართველი, ცდილობენ ან საღამო ან წარმოდგენა გამართონ ქარ-

თულ „მატიკას“ სასარგებლოდ. მართალია, ეს თანაგრძნობა, თუ მკაცრად გავსინჯეთ, არ არის მაინცა და მაინც დიდი. ისეთს სიმპატიურს დაწესებულებას, როგორც არის წერაკითხვის საზოგადოება, ეჭირვება ასად და ორასად უფრო მეტი თანაგრძნობა და დახმარება; მაგრამ ჩვენ შედარებით ვამბობთ. შედარება კი გვეუბნება, რომ ჩვენში არ არის სხვა საზოგადოება, რომლის სასარგებლოდ ყოველ წლივ გროვდებოდეს 6—8 ათასი მანეთი.

ეს საერთო სიმპატია-თანაგრძნობა ადვილად აიხსნება იმით, რომ ჩვენში არ არის მეორე ისეთი საქველ-მოქმედო საზოგადოება, რომელსაც იმგვარი მაღალი დანიშნულება ჰქონდეს, როგორც წერაკითხვის საზოგადოებას აქვს. ერის განათლებისათვის ზრუნვა—რა იქნება ამაზე უფრო მაღალი და ბრწყინვალე მიზანი? რა არის ამაზე უფრო საჭირობოროტო საგანი ჩვენში?! ყველა, არა თუ ჩვენსავით ჩამორჩენილი, არამედ დაწინაურებული ერებიც განსაკუთრებულის სიყვარულით ეპყრობიან სწავლა-განათლებისათვის მზრუნავ საზოგადოებათ. გავიხსენოთ თუნდ ჩეხელების შესანიშნავი სიყვარული თავის „მატიკასადმი“!..

ამგვარი საზოგადო თანაგრძნობა იმავე დროს იწვევს განსაკუთრებულ კრიტიკასაც. ძნელად მოიპოვებთ ქართველ ინტელიგენტს, ახალგაზდას მაინც, რომელიც კმაყოფილი იყოს წერაკითხვის საზოგადოების მოქმედებით. ყველანი სამღურავს აცხადებენ, რომ „საზოგადოება“ ვერ მუშაობს რიგიანად, მისი გამგენი ვერ ასრულებენ თავის მოვალეობას ისე, როგორც მოითხოვს დასახული დიდი საგანიო... ჩვენ ქვევით დავინახავთ, რომ ამ სამღურავს საფუძველი აქვს, მაგრამ აქ ერთი რამ უნდა შევნიშნოთ, რაც ამსუბუქებს გამგეთა დანაშაულს. „კრიტიკა ადვილი საქმეა“, ამბობენ ფრანგები და სამართლიანადაც ამბობენ. არ არის ძნელი საქმე გადაფურცლო წერაკითხვის საზოგადოების მოქმედების ანგარიში და სთქვა: „საზოგადოებას“ ცოტა სკოლა დაუარსებია, ცოტა ბიბლიოთეკა გაუხსნია და სხვა. უფრო ძნელია იმის განხილვა, თუ რატომ

არის ასე ნაკლები, ასე მცირე „საზოგადოების“ მოქმედება? ხოლო თუ ამ კითხვის გარჩევას შევუდგებით, დავინახავთ, რომ ჩვენის ცხოვრების დღევანდელი ვითარება, ჩვენის განვითარების ზოგიერთი თანამედროვე პირობანი ზღუდავენ და ავიწროებენ „საზოგადოების“ მოქმედების კალაპოტს და ხშირად ხელ-ფეხს უბორკვენ მის გამგეთ. თუ მხედველობაში ვიქონიებთ ამ ხელშემშლელ გარეშე პირობათ, რომელთა განხილვას აქვერ შევუდგებით, ჩვენ შეგვიძლიან გავიგოთ, რად არის მცირე ის საქმე, რომელიც დღემდის გაუკეთებია წერა-კითხვის საზოგადოებას. საჭიროდ მიგვაჩნია აქვე აღვნიშნოთ, რომ ჩვენ მარტო გარეშე პირობათ არ ვაწერთ „საზოგადოების“ მცირე მოქმედებას, მაგრამ ამ პირობათ, ექვს გარეშეა, უმთავრესი მნიშვნელობა აქვთ...

მაგრამ ისიც მართალია, რომ არაფრის გაზვიადება არ ვარგა. ხოლო ამ შემთხვევაში გაზვიადება რომ არის—ეს ექვს გარეშეა...

ყველაზე უარესი, რაც ხსენებულ გარეშე პირობათ გამოიწვიეს, არის შიში მათ წინაშე. ჩვენის ფიქრით, თვით გარეშე პირობათ იმდენი ვნება არ მოუტანია ჩვენებურ საზოგადოებათათვის, რამდენიც მათ მიერ დაბადებულმა შიშმა მოუტანა. ჩვენ გამგეთ ყოველისფრის ეშინიანთ და არა თუ არაფერს ახალს აკეთებენ, ცდასაც ერიდებიან: გვეშინია, „საზოგადოებას არაფერი სახიფათო არ შევახვედროთო, ჩურჩულო. ბენ ისინი და გულზე ხელდაკრეფილნი სხედან. რამდენად გაზვიადებულია ეს შიში შემდეგი მისაღიითებიც ამტკიცებენ.

ამ სამი თუ ოთხი წლის წინად ქართულ დრამატიულ საზოგადოების გამგეობას წარედგინა წინადადება—ეკისრნა ტფილისში ქართულ სახალხო წარმოდგენების ორგანიზაცია. „საზოგადოების“ პირდაპირი მოვალეობაა—ხელი შეუწყოს და ეცადოს სათეატრო ხელოვნების განვითარება-გავრცელებას და ამიტომ საშიში არაფერი იყო—აღესრულებინა წინადადება. მაგრამ გამგენი მაშინვე შეშინდნენ და ამოეთარნენ „გარეშე პირობათ“. მათ მეტად საჭიროდ აღიარეს სახალხო თეატრისა-

თვის ზრუნვა, მაგრამ თვით ხელი არ გაანძრიეს იმის შიშით, ვაი თუ ცუდის თვალთ შეხედონ „საზოგადოების“ აპგვარს მოქმედებასაო. მაშინ შესდგა ახალგაზდათა წრე, რომელმაც კისრად იღო ამ საქმის მოწყობა. ამ წრეს არც დაწესებულებების პრესტიჟი ჰქონია, არც გავლენა, არც მთავრობისაგან დამტკიცებული წესდება, ასე რომ მისთვის ბევრად უფრო ძნელი იყო სახალხო სცენის ორგანიზაცია, მის თხოვნისათვის უფრო მეტის ეკვით უნდა შეეხედნათ; მაგრამ საქმით სულ სხვა აღმოჩნდა. წრის თხოვნა არავის გაჰკვირვებია, მას მოსთხოვეს მხოლოდ რეპერტუარი, განიხილეს იგი, ცოტა რამ ამოშალეს, შემდეგ დაამტკიცეს და მალე სახალხო წარმოდგენების ნება დართეს...

თითქმის ასეთივე ამბავი მოხდა მეორე უსაჭიროეს საქმეშიაც: წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობამ ვერ გაბედა ეკისრნა ქართულ სახალხო კითხვათა გამარჯვისათვის ცდა. აქაც პრინციპიალური თანაგრძნობა გამოუცხადა ამ ახალს საქმეს, მაგრამ მის განხორციელებისათვის თითქმის არაფერი გაუკეთებია. ისე იმ ახალგაზდათა წრემ მოახერხა, და ქართულ სახალხო კითხვათა საქმე ნელ-ნელა ფეხს იკიდებს ტფილისში...

ამ მიზეზების მეოხებით წერა-კითხვის საზოგადოების მოღვაწეობას განვითარება არ ეტყობა: აიღეთ მისი მოქმედების ანგარიშები 10—15 წლის წინად და უკანასკნელი, შეადარეთ ისინი და თქვენ დაინახავთ, რომ მათ შორის თითქმის არ არის განსხვავება. ამ ანგარიშებს შორის, პირ-იქით, შესანიშნავი მსგავსებაა 10—15 წლის წინად „საზოგადოების“ ერთ-ერთ წევრს დაუწერია შაბლონი და ამით სარგებლობენ ყველა შემდეგი ანგარიშების შემდგენელნი. რადგანაც „საზოგადოების“ მოღვაწეობაში ახალი არაფერი ყოფილა მთელ ამ დროის განმავლობაში, ამიტომ ანგარიშებში მხოლოდ ცოტაოდენი ცვლილებებია ციფრებისა. არსადა სჩანს ახალი რამ წინადადება, ახალი რამ ცდა; მთელ ამ დროის განმავლობაში ჰსუფევს რუტინა; „საზოგადოების“ მოღვაწეობა ფორმალურად სრულდება. ერთხელ დაარსებულა ხუთიოდე სკოლა და „საზოგადოების“

მოვალეობად შექმნილა—შერჩახოს ეს სკოლები იმ მდგომარეობაში, რომელშიაც ისინი ყოფილან დასაწყისში. წარმატება ამ საქმეს არა ჰქონია არც რიცხვითი და არც თვისებითი. 1890 წელს, ათი წლის წინად, „საზოგადოება“-ს ჰქონდა ხუთი სკოლა: ბათუმისა, კავკავისა, თონეთისა, ხელთუბნისა და წინარეხისა, ამით გარდა „საზოგადოების“ გამგეობას ექვემდებარებოდა ქუთაისის სათავად-აზნაურო სკოლა თავის განყოფილებით სენაკში; 1900 წელს საზოგადოების ანგარიშში ვხედავთ კიდევ ერთ სკოლას (გომარეთისას), ასე რომ, ათის წლის განმავლობაში „საზოგადოება“-ს ერთი სკოლა დაუარსებია. თუ გავიხსენებთ ამასთანავე, რომ „საზოგადოების“ სრულს ხარჯზე ამ ჟამად მხოლოდ გომარეთის სკოლაა, ხოლო დანარჩენები არიან ან ადგილობრივ კომიტეტების ხარჯზე (კავკავისა და ბათუმისა), ან სოფლის საზოგადოებათა ხარჯზე *) (ხელთუბნისა, წინარეხისა და თონეთისა), ან ბანკის ხარჯით (ქუთაისის სათავად-აზნაურო სკოლა სენაკის განყოფილებით), მაშინ დაერწმუნდებით, რომ „საზოგადოების“ ღვაწლი ამ საქმეში არა რის საკმაოდ დიდი...

იაფ-ფასიან ან უფასო ბიბლიოთეკების გახსნა „საზოგადოებას“ არც უფიქრია 1892 წლამდე. წინა წელს გამგეობისათვის მიუმართავს თხოვნით ქბ. არლუთინსკისას—შემეწიეთ ქართულის წინგებით, რადგანაც ვაარსებ ტფილისში სახალხო ბიბლიოთეკას რუსულ, ქართულ და სომხურ განყოფილებებითაო. ამ გარემოებას გამოუწვევია წერა-კითხვის საზოგადოების ინიციატივაც და 1892 წელს ის აარსებს პირველს სახალხო ბიბლიოთეკას. მის შემდეგ 1900 წლამდის „საზოგადოებას“ გაუხსნია ან სხვების დახმარებით ან თვითონ კიდევ ოთხი ბიბლიოთეკა...

ჩვენი დრო იმითია შესანიშნავი, რომ ხალხში—სოფლისაში და უმთავრესად ქალაქისაში—მეტის-მეტად გადიდდა სწავლა-განათლების მოთხოვნილება. ახლა სკოლა კი არ ეძებს

*) ამ სკოლების ხარჯში მეტად მცირე წილი უღევს „საზოგადოებას“.

მოსწავლეთ, მოსწავლენი ეძებენ სკოლას და, თუ სადმე გაიხსნა ახალი სკოლა, მის აუარებელი მსურველი ატყდება. არა თუ პატარა, დიდიც მირბის სკოლის კარებისაკენ და მსურვალედ ეწაფება სწავლას. ამ დიდსა და შესანიშნავს წყურვილს ხალხისას ყურადღება სჭირია და ჩვენის დროას ინტელიგენციის უმთავრეს მოვალეობად ხდება ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილება. მართლაც, ჩვენს დროში განათლებულ ქვეყნების ინტელიგენცია ბევრგვარად იღწვის ამ ასპარეზზე. არსდება სკოლები პატარეებისათვის, საკვირაო სკოლები დიდებისათვის, სხვადასხვა გვარი კურსები, რომლებზედაც ყოველივეს ასწავლიან წერა-კითხვიდან დაწყებული უნივერსიტეტის საგნებამდე, ჰკითხულობენ ლექციებს, ჰმართავენ კითხვებს სურათებით, წარმოდგენებს, აარსებენ მრავლად ბიბლიოთეკა-სამკითხველოებს, ხსნიან კლუბებს და სხვა და სხვა. ეს მოძრაობა უკანასკნელ 15—20 წელში რუსეთშიაც გავრცელდა და ერთ ქალაქს ვერ იპოვით, რომ არ არსებობდეს რამდენიმე საკვირაო სკოლა, არ იყოს რამე კურსები მოზრდილთათვის, არ იმართებოდნენ სახალხო კათხვები...

ამგვარი წყურვილი სწავლისადმი ჩვენ ხალხშიაც დიდია დღეს, მაგრამ, სამწუხაროდ, დაკმაყოფილება ცოტაა. გაიხსნება თუ არა სადმე საკვირაო სკოლა, ან გაიგებს ხალხი, რომ სადმე კითხვას გამართავენ, დიდი და პატარა ბუზივით ირევა იქ რამდენიმე ასობით. გული გიკვდება კაცს, როდესაც ხედავ, რომ სამუშაო ბევრია, მუშა კი ძრიელ ცოტაა. ამ სამის წლის წინად ვერაზე რამდენმამე ახალგაზდამ დააარსა ორი საკვირაო სკოლა. მათ აუარებელი ქართველი ხალხი მიაწყდა. რადგანაც ორივე შენობა პატარა იყო, ძალა-უნებურად ბევრისათვის უფარი უნდა ეთქვათ და სწორედ საცოდაობა იყო, როდესაც გამგენი თითქმის ძალით აგდებდნენ გარეთ სწავლის მოსურნე მოზრდილთა და დარბაისელთა. ნახევარი წლის შემდეგ ორი მოთავე და უმთავრესი მოღვაწე ამ საქმეში ტფილისიდან უნდა წასულიყვნენ; ეცნენ იქით, ითხოვეს აქ, მაგრამ ვერსად ვერაფერი გააწყვეს; წავიდნენ და სკოლებიც დაიხურა, ხოლო მრავ-

ვალი მოწაფე გულდააუთქული დაბრუნდა სახლში. საკვირაო სკოლებსა და სამრევლო სკოლებსაც ნება აქვთ ჰმართონ „საუბრები“, „ლიტერატურული დიღები“ და „სახალხო კითხვები“ თავის მოწაფეთა და მათ მშობლებისათვის, მაგრამ ამ ნებით ნაკლებად სარგებლობენ, რადგან მუშაკიც ცოტაა და რადგანაც საქმეს ორგანიზაცია უნდა და მოთავეობა.

ნუ თუ ყველა ამას წერა კითხვის საზოგადოება არ უნდა გასძღოლოდა? ჩვენში ერთად-ერთი განმანათლებელი დაწესებულება ის არის და ამიტომ მარტო მას შეეძლო დამდვარიყო საქმის სათავეში, თავის-თავზე აეღო ინიციატივა. სამწუხაროდ, ის არა თუ მოთავედ არ გამხდარა ახალის საქმისა, არამედ ახალის დროის მოძრაობას სრულიად უმნიშვნელოდ ჩაუვლია მისთვის; მის 10—12 წლის ანგარიშებში კვალსაც ვერ იპოვნით ახალის დროის მოძრაობისას. არც პროექტი, არც წინადადება, არც ცდა რაჟე ახლისა იმათში არ სჩანს, შაბლონი და რუტინა გამეფებულია ისეთს ცოცხალ საქმეში, როგორც არის ხალხში განათლების გავრცელების საქმე.

დროა გამოფხიზლებისა; დროა ყურადღება მივაქციოთ ასეთ შესანიშნავს მომენტს ერის ცხოვრებაში, როდესაც ხალხი განათლებისა და ცოდნისაკენ მიისწრაფის. ამ მისწრაფებაში სძევს განახლების იმედი და სახსარი. ცხოვრება არ იცდის; ერთხელვე დაბადებულს საზოგადო მოთხოვნილებას დაკმაყოფილება უნდა და, თუ ჩვენ არ ვეცადეთ ამისთვის, ჩვენი ხალხი სხვის სკოლაში წავა, სხვის ლექციებს და კითხვებს მოისმენს... წერა კითხვის საზოგადოების გამგეთ ჩვენ ეუროჩვეთ დაიწყონ მუშაობა იმგვარად, როგორც მოითხოვს ახალი დრო, ჩვენი დროის მიმართულება.

ხოლო ამისთვის საჭიროა მათ დასტოვონ ერთი ძველი დროის წესი და ჩვეულება. ჩვენს დროში თითქმის არც ერთი განმანათლებელი სამეცნიერო საპედაგოგიო ან ხელოვნების საზოგადოება არ აზღენს საიდუმლო სხდომებს. განმანათლებელი საზოგადოება სავაჭრო სახლი და საპოლი-

ციო დაწესებულება კი არ არის, რომ ცდილობდეს საიდუმლოს შენახვას და უფრთხოდეს სინათლეს... ამ ქამად ყველგან მიტოვებულია ამგვარი ძველი წესი; ღღეს საზოგადოებათა წმარტველნი ან თავის სხდომებზე ისწრებენ საზოგადოებათა წვერებს ან და წელიწადში 10 ჯერ მაინც იწვევენ საერთო კრებებს, რათა ყველასთან ერთად მოილაპარაკონ ამა თუ იმ საქმის შესახებ, დაიწყონ ახალი რამეცა, აიჩიონ სექციები და კომისიები და მათ მიანდონ ამა თუ იმ საქმის გაძღოლა. წერა-კითხვის საზოგადოების საზოგადო კრებებს ღღეს ჩვენში არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. შეიკრიბება 50-მდე კაცი, მოისმენს ანგარიშს, დაამტკიცებს მას და დაიშლება. ვისთვის ან რისთვის არის საქმე ამგვარი ფორმა? საქმეა მოსპოს ამგვარი რუტინა და დამყარდეს გამგეობისა და საზოგადოების შუა უფრო ცხოველი ურთიერთობა. თუ გაკეთდება რამე, მხოლოდ მაშინ გაკეთდება, როდესაც გამგეთ ექნებათ ურთიერთობა საზოგადოებასთან, როდესაც ყოველს მუშაკს განათლების გავრცელების ასპარეზზე შეეძლება თავისი პლანი, თავისი ფიქრი, თავისი მოსაზრება განუზიაროს გამგეთა და დანარჩენ მოღვაწეთ და მათთან ერთად მოაწყოს ასე თუ ისე საქმე. კანცელარია ჩვენს დროში უძღლოა, ხოლო სწავლა-განათლების გავრცელების საქმეში ის მხოლოდ მომაკვდინებელი ფორმალისმის ჰბადავს და ცოცხალ საქმეს ღუბავს!

—

საანგარიშო თვეში უეცრად გავრცელდა საშინელი ხმა ქიათურაში შავი ქირის გაჩენის შესახებ. უკვე რამდენიმე წელიწადია, ეს საშინელი სენი მძვინვარებს აზიის სხვა და-სხვა ადგილებში, ასე რომ, საზოგადოებამ ადვილად დაიჯერა ყოველივე, რასაც კი გარშემო ამბობდნენ ქიათურაში ავადმყოფობის გაჩენისა და გავრცელების შესახებ. საბედნიეროდ, მალე ყოველივე ოფიციალურად გამოქვეყნდა და მითქმა-მოთქმას და შიშინაობას ბოლო მოეღო. გამოკვლევამ აღმოაჩინა, რომ ქიათურაში შავი ქირი არ იყო. ოფიციალური ცნობები, რომელიც დაიბეჭდა გაზეთებში, ამბობდნენ, რომ ქიათურის მუშათა

შორის გავრცელებული იყო მუცლის ხუნავი (брюшной тиф) გაძნელებული ფალტვების ანთებით და ცხელებით. ამ ცნობებმა თუმცა დაამშვიდეს საზოგადოება, მაგრამ დასტოვეს მეტად ცუდი შთაბეჭდილება იმ პირობათა შესახებ, რომლებშიაც თუმცა ცხოვრობენ მუშები ჭიათურაში. იმავე ოფიციალურ ცნობებიდან სჩანს, რომ ჭიათურა წარმოადგენდა საშინელ უწყმიდურებისა და უსუფთაობის ბუდეს. მთავრობისაგან გამოვხანვილი საგანგებო მინდობილების მოხელე პოლკოვნიკი ალიხანოვი „ქუთაისის უწყებებში“, სხვათა შორის, სწერს: „ექიმთა საბჭომ და ადგილობრივმა სანიტარულმა კომისიამ, უმთავრეს მიზეზად ჭიათურაში საშიშ სენის გავრცელებისა სცნო აუარებელი თავლები, რომლებითაც სავსეა მთელი სოფელი, საბაზრო მოედანი და მდ. ყვირილის ნაპირები და რომლებსაც საშინლად უსუფთაოდ ინახავენ. უსუფთაობის მიზეზი კი ის არის, რომ ერთბეწო ადგილზე მოთავსებულია 15 ათასი ცხენი, ვირი და აგრეთვე მუშა-ხალხი—ყველა ეს ისეთს წარმოადგენდას უსუფთაობაში და ანტისანიტარულ მდგომარეობაშია, რომ კაცას სსკუფს ან ძალ-უმს აატანას ასეთი პარაზება...“) როგორ მოხდა, რომ ამგვარ აუტანელ პირობებს დროზე არ მიაქცია არაფერ ყურადღება? როგორ მოხდა, რომ ისეთს უბინძურეს თავლებში, რომლებშიაც საქონლის გაჩერებაც არ შეიძლებოდა, მუშა ხალხიც ცხოვრობდა და ამას არაფერ ყურადღება არ მიაქცია? ამ კანონიერ კითხვებზე საზოგადოებამ უნდა მიიღოს პასუხი იმ გამოძიებიდან, რომელიც, როგორც ამბობენ, სწარმოებს ამ ქამად უმთავრესის მმართველობის ბრძანებით. გამოძიება გამოარკვევს ძველს ამბებს, გამოსძებნის დამნაშავეებს, მაგრამ ეს ცოტაა და აღარც აქვს მნიშვნელობა. საქაროა უმთავრესად, ეხლავ ისე იქმნას დაყენებული საქმე, რომ მუშები აღარ ჩავარდნენ ისევ იმ „აუტანელ პირობებში“, რომლებშიაც ასინი ამდენხანს ცხოვრობდნენ. ზოგიერი უზომა უკვე მიუღია ადმინისტრაციას. სხვათა შორის, პოლკოვნიკ ალიხან-

*) მოგვეყვას „ცნობ. ფურცელი“-დან № 1139. კურსივი ჩვენია.

ნოვს შემდეგი ბრძანება გაუყვია მარგანეცის მწარმოებელთათვის: „ეცხადებათ მარგანეცის მწარმოებელთ, რომ მათ უნდა მიიღონ ზომები საბოლოო წესდების მოთხოვნათა დასაცველად; უმთავრესად კი დასაცველად 166 მუხლის 1-ლ პარაგრაფისა, რომლის თანახმად: 1) მწარმოებელთ უნდა ჰქონდეთ გამართული მუშათათვის სადგომები, 2) მუშები არ უნდა ატარებდნენ ლამის მადნებში და 3) არ უნდა იგზავნებოდნენ მადნებში სპეციალად ავადმყოფი მუშები“. გარდა ამისა, თავლები უნდა წმინდათ ინახებოდნენ და შიგ არასოდეს მუშები არ უნდა ცხოვრობდნენო. იმედი ვიქონიოთ, რომ ეს ბრძანება აღსრულებული იქნება და მარგანეცის მწარმოებელნი ყურადღებას მიაქცევენ თავის მუშების მდგომარეობას.

მარგანეცის მწარმოებლებმაც გაიჩინეს დაწესებულება, რომელიც აქვთ ხშირად ერთის დარგის მწარმოებელთ: ყრილობათავის საბჭოთი. სხვა-და-სხვა საქმეთა და მოვალეობათა შორის ამ საზოგადო დაწესებულების საგანს შეადგენს—იზრუნოს მუშების ჯანმრთელობისათვის და, საზოგადოდ, მათ კეთილდღეობისათვის. დასახულ მოვალეობათა აღსასრულებლად საბჭოს სასარგებლოდ მიღის $\frac{1}{2}$ კაპ. მარგანეცის ყოველ ფუთიდან. რომელიც გააქვთ მადნებიდან. ანით გროვდება საკმაოდ დიდი თანხა, რომლის შემწეობით მარგანეცის მწარმოებელთ შეძლება აქვთ გაუადვილონ მუშებს მათი ყოფა-ცხოვრება. თუ ღღემდის საბჭოს მაინც და მაინც დიდი არაფერი გაუკეთებია მუშებისათვის, ეს, აღზად, იმით აიხსნება, რომ ჯერ ახალგაზდა დაწესებულება და მტკიცედ ვერ გამოაზრკვევია მოღვაწეობის პროგრამა. ხოლო უბედურება, რომელიც წელს ეწვია ჭიათურას და რომელმაც გამოამჯღაენა მეტად უნუგეშო მდგომარეობა მუშებისა, თვალს აუხეღს, აღზად, ყრილობასა და საბჭოს და მისცემს სასურველს მიმართულებას მათ მოღვაწეობას.

საბჭოს მოღვაწეობა და აღსრულება ამა თუ იმ სასარგებლო განზრახვისა ძალიან დაზოკიდებულია იმ თანხისაგან, რომელიც გროვდება მის სასარგებლოდ. ეს თანხა დიდი იქნება, თუ ჭია-

თურიდან ბევრი მარგანეცი გაიტანეს და ცოტა, თუ წარმოება შემცირდა. მკითხველებს ეცოდინება, რომ მარგანეცის გაზიდვამ შესამჩნევად იმატა ამ უკანასკნელ ორ წელს. ეს იმ გარემოებამ გამოიწვია, რომ მთავრობამ ყური ათხოვა დიდი ხნის ზეწნასა და მუდარას მარგანეცის მწარმოებელთა და დასწია ტარიფი მარგანეცის გადაზიდვაზე რკინის გზით. უწინ ეს ტარიფი ძალიან დიდი იყო და ამიტომაც შორაპნის მაზრის მარგანეცის წარმოება ძლივს დაფავდა სულს; ჩვენებური მწარმოებელი ველარ უწევდნენ კონკურენციას უცხოელ მარგანეცს და წარმოება მცირდებოდა. წარმოების შემცირებამ ვენება მოუტანა როგორც მწარმოებელთ, ისე მრავალ მუშათაც, რომელთ საგრძნობლად შეუმცირდათ მოგება; ასე რომ წარმოების გაჭირვებული მდგომარეობა მავნებელი შეიქმნა მთელი მხარისათვის. ხოლო როდესაც ტარიფი დაკლებულ იქმნა, სურათი შეიცვალა...

სამწუხაროდ, მაისის უკანასკნელ რიცხვებში ხმა გაკრცელდა, რომ რკინის გზებისა და ფინანსების უმთავრეს უწყებას გარდაუწყვეტია კვლავ ასწიოს მარგანეცის გადასაზიდვად დაწესებული ტარიფი. ჩვენ არ ვიცით ჯერ, რამდენად სამართლიანია ეს ხმა, მაგრამ, თუ ის გამართლდა, მარგანეცის წარმოება ისევ შეფერხდება და იმ მხარეს დიდი ვნება მოუეა. ამიტომაც ჩვენებურ საზოგადო დაწესებულებათ და მწერლობასაც ჰმართებს დახმარება აღმოუჩინოს მწარმოებელთ, როდესაც ისინი დაიწყებენ ტარიფის დაკლებისათვის ცდას...

A propos. ბ-ნ ნ. ჟორდანიას შემთხვევა ეძლევა კიდევ ერთხელ გამოგვაცხადოს რეაქციონერად და კაპიტალისტების მომხრედ, რადგანაც ჩვენ კვლავ ტარიფის დაკლების შესახებ დავიწყეთ ლაპარაკი. ჩვენ ავუხსენით მას „მოაზების“ მარტის წიგნში, თუ რა მიზეზთა გამო შეიძლება ტარიფის შემცირების შესახებ ლაპარაკი; მაგრამ ბ. ნ. ჟორდანიამ ყური არ ათხოვა იმ ახსნას და კვლავ განიმეორა თავის ბრალდება, რომ ლალმა კაპიტალისტებს მისცა მხარეო და უღალატა პრაგრესიულ მწერლის მოვალეობასაო. რადგანაც საბუთებს არავითარი გავ-

ღენა არ ჰქონია ბ. ჟორდანიასე და ის თუთიყუშივით იმეორებს სხვის ნათქვამ სიტყვებს, ჩვენ ახლა თავს დავანებებთ საბუთების მოყვანას და მივუთითებთ ბ. ჟორდანიას მის ავტორიტეტზე, რომელმაც, როგორც საფიქრებელია, უნდა ჩააგონოს რამ ბ. ჟორდანიას. „კვალის“ 1897 წლის მეოთხე ნომერში დასტამებულია პირველს ადგილას გ. ე. წერეთლის მოხსენება ამ სათაურით: „მოხსენება ფინანსისა და რკინის გზის სამინისტროთა დეპარტამენტების დირექტორისადმი“. განსვენებული პუბლიცისტი ამ თავის მოხსენებაში ხსნის, თუ რა მნიშვნელობა აქვს დიდს ტარიფს წარმოებაში და რა ვნება მოაქვს ეს ჩვენის მხარისათვის; ბოლოს იმედს აცხადებს, რომ მთავრობა დასწყევს ტარიფს როგორც მარგანეცზე, ისე სხვა საქონელზედაც. „კვალის“ რედაქცია თავის მხრით შემდეგს დასძენს გ. წერეთლის წერილს: „ჩვენდა სასიხარულოდ ტარიფის კომიტეტს ფინანსის სამინისტროისას, როგორც გავიგეთ, კადეც დაუკლია სხვა საქონელზე გადასატანი ფასი, ჭვაგუნდის გარდა შორაპნიდან ჭიათურამდე. ახლა იმედი გვაქვს, რომ მალე ჭიათურიდან შორაპნამდისაც გაიფლავება საქონლის და მრავალგვარ ნაწარმოების გადატანა“ *).

„ასე ჩემო მანასეო, ხან ისე და ხან ასეო“: 1897 წელს „კვალი“ პროგრესიული ორგანოა და მისი მწერლები დემოკრატიის მომხრენი არიან მაშინაც კი, როდესაც ტარიფის შემცირების შესახებ სიხარულს აცხადებენ; 1898 წელს კი ლალი ბურჯუაა და კაპიტალისტების მომხრე, როდესაც იმასვე ამბობს ტარიფის სიდიდის შესახებ, რასაც „კვალის“ რედაქცია მხლას, ბ-ნო ჟორდანიასე!

ღაღი

*) „კვალი“ 1897 წ. № 4.

უცხოეთის მიმოხილვა

ინგლის-ტრანსვალის ომი.—აჯანყება ესპანიაში.—საფრანგეთის
საქალაქო არჩევნები.—მოძრაობა ჩინეთში.

ინგლის-ტრანსვალის ომის შესახებ ჩვენის უკანასკნელის
ბაასის შემდეგ („მოამბე“, 1900 წ., III) საქმეთა მდგომარეო-
ბა სამხრეთ-აფრიკაში შესაჩინებლად შეიცვალა. თუ ომის პირ-
ველ ხანაში ინგლისელებს გამარჯვება არ უნახავთ, თუ შემდეგ
მათ რამდენჯერმე საშინლად დაამარცხეს ბურები, მაგრამ წინ
მაინც ნელა მიდიოდნენ, რადგანაც ბურები მხნე წინააღმდე-
გობას უწევდნენ, ეხლა მათ ძლევამოსილს წინმსვლელობას აღა-
რაფერი აბრკოლებს. შეისვენა თუ არა ბლუმფონტენში და
შეაგროვა თუ არა იქ ჯარები, რობერტსი დაიძრა ადგილიდან.
ეს იყო აპრილის შუა რიცხვებში და იქიდან დაწყებული, მთე-
ლის მაისის განმავლობაში, ინგლისის მხედრობამ შესანიშნავის
სისწრაფით დაიპყრო მთელი ორანჟეს რესპუბლიკა და უმეტე-
სი ნაწილი ტრანსვალისა. პირველად რობერტსი გაეშურა
კრონშტადტისაკენ, რომელიც გამოცხადებულ იყო დროებით
სატახტო ქალაქად ორანჟეს რესპუბლიკისა. ბურებს თითქმის
არც უცდიათ ქალაქის დაცვა, თავი მიანებეს მას და გაჩერდ-
ნენ ორანჟესა და ტრანსვალის საზღვარზე, მდინარე ვალერს
ნაპირას. ინგლისელებსა და მათთან ერთად ყველას ეგონათ,
რომ ბურები გაამაგრებენ საზღვარს და ეცდებიან შეაჩერონ
მტერი მდინარე ვალზე. მაგრამ ბურებმა არ უღალატეს ტაქ-
ტიკას: აქა-იქ თავდასხმით შეაწუხეს ინგლისის ჯარი; ხოლო

როდესაც იგი მივიდა მდინარესთან, თითქმის უბრძოლველად გაუშვეს წინ და გენერალი ფრენჩი, 14 მაისს, თავის მსწრაფლ-მავალი ცხენოსანი ჯარით, შეესია ტრანსვაალს. 16 მაისს ოფიციალურად გამოცხადდა ორანჯეს რესპუბლიკის შეერთება ინგლისთან.

ტრანსვაალის რესპუბლიკაში ინგლისელები უფრო ადვილად და მსწრაფლად წავიდნენ წინ. საქმე გაუქირდათ მათ მხოლოდ ქალაქ გერმისტონის აღების დროს. ეს ქალაქი უკანასკნელი სიმაგრეა იოჰანესბურგამდის და გარდა ამისა შესანიშნავი პოზიციაა, საიდანაც მიდის ერთად-ერთი გზა ნატალის ახალშენისაკენ. ბურებმა განიზრახეს ქალაქის დაცვა და ერთი დღის განმავლობაში მამაცურად ებრძოდნენ უთვალავს ჯარს რობერტსასას. დაღამებისას რობერტსმა აიღო ქალაქი. ამით მან ხელში ჩაიგდო პრეტორიისაკენ მიმავალი გზა და ამასთანა-ნავე გზა მოუჭრა ბურების იმ დიდ ჯარს, რომელიც ნატალის საზღვარს იცავდა ბულლერის ჯარებისაგან. გერმისტონიდან რობერტსი დაიძრა იოჰანესბურგისაკენ. ყვილა, ვინც კი ყურადღებით თვალ-ყურს ადევნებდა ომის მსვლელობას, აღელდა იმ მომენტს, როდესაც ცნობა მოვიდა, — ინგლისელები მიუახლოვდნენ იოჰანესბურგსაო. კარგა ხანია ხმები გავრცელდა, რომ ბურებს გარდაწყვეტილი აქვთ — ყოველი ღონე იღონონ და ეს შესანიშნავი ქალაქი არ დაანებონ ინგლისელთაო. ამბობდნენ აგრეთვე, რომ ბურები, თუმცა დასტოვებენ ქალაქს, მაგრამ წინედ ააფეთქებენ მას, რათა უეარგისად ჰყონ მისი მდიდარი ოქროს მადნებო. ზოგიც იმას ამბობდა, რომ ბურებს შეტყუფილება უნდათ ინგლისელებისა იოჰანესბურგშიო, იქ კი ყოველივე მზადა აქვთ ასაფეთქებლად და სრულიად ამოსწყეტენ რობერტსის მხედრობასაო. აღელვებული ამგვარის ხმებით მთელი ევროპა სულ-განაბული მოელოდა ამბებს. მაგრას ყოველივე ტყუილი გამოდგა: ყველასათვის მოულოდნელად 18 მაისს ამბავი მოვიდა, — გენერალი ფრენჩი შევიდა იოჰანესბურგში და ბურებმა საჩქაროდ დაიწიეს უკანო.

მიუვიდა თუ არა პრეზიდენტს კრიუგერს იოჰანნესბურგის აღების ამბავი, ის მაშინვე წავიდა რესპუბლიკის მოხელეებითურთ ლეიდენბურგს, რომელიც აღიარებულ იქმნა ტრანსვაალის მეორე სატახტო ქალაქად. მაშინვე დაიწყო ბურების გახიზვნა ამ ქალაქისაკენ, სადაც, როგორც ჰფიქრობენ, ბურებს უკანასკნელად სცდიან ინგლისელების შეჩერებას... დამცველთაგან მიტოვებული პრეტორია მაისის უკანასკნელ რიცხვებში გადავიდა ინგლისელთ ხელში და კრიუგერის სასახლეზე დიდის ამბით აღიმართა და აფრიალდა ძლიერ-მოსილი ინგლისის დროშა...

ამგვარად ორივე მებრძოლ რესპუბლიკების სატახტო ქალაქები ინგლისელების ხელშია; ორანჯეს რესპუბლიკა ოფიციალურად შეუერთდა ინგლისს, ხოლო ტრანსვაალის უმეტესი ნაწილი დაპყრობილია. მიუხედავად ყოვლის ამის, ინგლისელების საქმე ვერ არის მათთვის სასურველ მდგომარეობაში. უთვალავი ჯარი დაყოფილია მრავალ ნაწილებად და დასუსტებული. ყველა ეს ნაწილები დგანან ცალკე-ცალკე 600 ვერსის მანძილზე, რათა მშვიდობიანობა დაიცვან ორანჯეს რესპუბლიკაში და დაიფარონ გზები კაპის ახალშენისა და ორანჯეს რესპუბლიკის შუა ერთის მხრით და ორანჯესა და პრეტორიის შუა მეორეს მხრით. თითოეული ნაწილი ჯარისა არ აღემატება 10 ათას კაცს, რომელთაც უძნელდებათ ბურების უეცრივ თავდასხმის მოგერება. როდესაც ინგლისელები ტრანსვაალს იპყრობდნენ, ბურების პატარ-პატარა რაზმებმა თავი ამოჰყვეს ორანჯეს რესპუბლიკაში და რამდენჯერმე საგრძნობლად დაამარცხეს ინგლისელები. 25 მაისს ბურებმა ქალაქ ლინდლესთან ტყვედ წაიყვანეს მთელი რაზმი იომანრისა; ამათი გამოხსნა მოინდომა გენ. მეტუენმა, მაგრამ უკუქცეულ იქმნა. წინედ ბურებმა წაართვეს ინგლისელთ ქალაქი ჰეილბორნი. 28 მაისს როდევალთან ბურებს დანებდა ერთი ბატალიონი ინგლისის რაზმი, რომელიც იცავდა რკინის გზის ხიდს... მეორეს მხრით, ინგლისის ძალიან უჭირვებს საქმეს აშანთიების აჯანყე-

ბა, რომლის მოსასპობლად დიდი ხანია ვაიგზავნა დიდი ჯარი; მაგრამ დღემდის მას ვერაფერი გაუწყვია.

ყოველივე ეს ნათლად გვიჩვენებს, რომ, თუმცა ერთ მუქა ბურების დამარცხება დიდმა ინგლისმა ადვილად შეძლო, მაგრამ მათი დამორჩილება და დაპყრობა მეტად ძნელი ყოფილა...

უცხოელთა დახმარების იმედმა სრულიად უმტყუნა ბურებს. ევროპაში მათ დესპანთ ისე ცივად დახვდნენ, რომ საგანგებო მისიამ ამჯობინა თავი დაენებებინა ევროპისათვის და ამერიკაში წასულიყო. ამერიკის საზოგადოება უფრო მეტის თანაგრძნობით იყო აღსავსე ბურებისადმი და ამიტომაც ყველას იმედი ჰქონდა—განათლებული დემოკრატია შეიბრალეხოს საცოდავ ერს, რომელიც დამოუკიდებლობისათვის იბრძვის ისე, როგორც ერთ საუკუნის წინ თავით ამერიკელნი ებრძოდნენ იმავე ინგლისელებს. მაგრამ მოლოდინი არც აქ გამართლდა: ჩრდილოეთ ამერიკის რესპუბლიკამ მიიღო ბურების დესპანნი, ხოლო მათ სასარგებლოდ საქმეში ჩარევაზე უარი განაცხადა... ასე რომ ევროპამ და ამერიკის უტატემამაც არ ინებეს ხელის განძრევა მრავალტანჯულ ბურების დასაცველად.

ეს ასეც უნდა მომხდარიყო, რასაკვირველია. სახელმწიფოთა ახლანდელი წყობილობა იმნაირია, რომ ყოველი მათგანი იძულებულია მტაცებლობის პოლიტიკას მისდიოს. კაპიტალისტური მეხანიზმი დღევანდელ სახელმწიფოსი მოიშლება, თუ მან ეგოისტური პოლიტიკა არ აწარმოვა და იდეალისტურ მისწრაფებათ აჰყვა. მარულაც, ყველანი ამ ეხმად ცდილობენ ჩაიგდონ ხელში ახალი ტერრიტორია და ვისღა შეუძლია დასძრახოს ინგლისელებს ან წინააღმდეგეს მის ძალმომრეობას?! „ყოველ სახელმწიფოსა ჰყავს თავისი ბურებიო“, — იოხუნჯა კრებაზე ერთმა სოციალისტმა ბელგიაში და მშვენიერადაც დაახასიათა ამ ერთის ფრაზით საქმეთა ვითარება: რომელი სახელმწიფო გაბედავს მრავალტანჯულის ერის გამოსარჩლებას, როდესაც თითოეული მათგანი სიამოვნებით ჩაიდენს იმასვე, რასაც ინგლისელები შვებიან ბურების შესახებ.

თვით უდიდესი დემოკრატიული რესპუბლიკა, თავისუფლების და ერთობის დიდი მოყვარული, ჩრდილოეთ ამერიკის შტატები ებრძვიან დღეს ფილიპინელთ, რომელთაც ამერიკელთა წინაშე არაერთი დანაშაული არ მიუძღვის და რომელთა „განთავისუფლებისათვის“ ამერიკამ სისხლიც დაღვარა. საქმე სხვაა — ინგლისი ისეთივე სუსტი სახელმწიფო იყო, როგორც, მაგალითად, ესპანია არის. მაშინ, შეიძლება, სახელმწიფოებს გაეებდნათ საქმეში ჩარევა იმ იმედით, რასაკვირველია, რომ შემდეგ რამეს დაინარჩუნებდნენ თავისავე სასარგებლოდ. მაშინ ნეიტრალიტეტის დაცვის საჭიროება არაეის გაახსენდებოდა, როგორც არ გაახსენებია იგი ამერიკას, როდესაც ესპანიასა და კუბის შუა არსებულ ომში ჩაერია...

საკლავი ესპანია ამ ომის შემდეგ სულ შფოთვაშია და ტანჯვა-წვალებაში. ვერ იქნა და ვერ მოაწყო თავისი საქმეები. ჯერ კუბასთან რამდენიმე წლის ბრძოლამ, შემდეგ ამერიკასთან ომმა ისეთიარად დაასუსტეს ეს ისედაც უძლიერი სახელმწიფო, რომ ღამის სულ მოიშალოს. საფინანსო და საეკონომიკო კრიზისის ზედ დაერთო მეტად საშიში ბრძოლა სამხედრო და სამოქალაქო წოდებათა შორის, რომელიც ყოველთვის იყო ესპანიაში და რომელიც ეხლა ძალიან ვანწვავდა. სახელმწიფოს მართვა, საფინანსო კრიზისის გამო, მეტად გაჭირდა. მრავალი მოთხოვნილება დაუკმაყოფილებელი ჩება. საინინსტრომ, ბევრის ყოყმანის შემდეგ, გაბედა და გადასწყვიტა ფინანსების გაუმჯობესებისათვის შემოიღოს ახალი გადასახადები და მოუმატოს ზოგიერთ ძველს. შეიტყო თუ არა ერმა ამგვარი გადაწყვეტილება, მაშინვე აღელდა. მადრიდში, სევილიაში, სარაგოსაში, ვალენციაში ნამდვილი აჯანყება მოხდა. პოლიცია და ჯარი ძლივს ამარცხებდნენ გაშმაგებულს ხალხს. ბოლოს, როგორც იქნა წესიერება აღდგენილ იქნა, მაგრამ საინინსტრო იძულებული გახდა უკან წაეღო თავისი პროექტები. მხოლოდ რადიკალური ეკონომიურ-პოლიტიკური რეფორმები უშველიან ამ დაუძლიერებულს ქვეყანას, მაგრამ ჯერჯერობით არ აღმოჩნდა ესპანიაში პარტია, რომელსაც შეეძლოს განხორციელება რეფორმებისა...

საყურადღებო ამბავი მოხდა საანგარიშო თვეს საფრანგეთშიაც. ეს იყო—საქალაქო არჩევნები. დასავლეთ ევროპაში საქალაქო არჩევნებს პოლიტიკური მნიშვნელობა აქვთ, რადგანაც მაჩვენებელი არიან ერის მიმართულებისა, — იმისა, თუ რასა ჰგონობს და საითკენ უფრო მიაღწევს ამ ქამად ერი... საფრანგეთის უკანასკნელმა საქალაქო არჩევნებმა, ცოტა არ იყოს, გააკვირვა განათლებული ევროპა. პროვინციაში იქ ისევ რესპუბლიკანელებმა გაიმარჯვეს; დიდ პროვინციალურ ქალაქებში მუშების წარმომადგენლებმა გაიმარჯვეს, პატარებში — ბურჟუაზიის წარმომადგენლებმა. ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა საფრანგეთის უკანასკნელ წლების ცხოვრებაში; რესპუბლიკამ მაგრად გაიდგა ფესვები ერის ცხოვრებაში და მონარქიელთა გამარჯვების შიში აღარაღივსა აქვს. ეხლა რესპუბლიკელთა და მონარქიელთა შორის კი არ არის უმთავრესი ბრძოლა, არამედ დემოკრატიისა და ბურჟუაზიის შორის; ეს ბრძოლა თან-დათან ძლიერდება და არღვევს წინანდელ განაწილებას პარტიებისას. ეხლა ბურჟუაზია (წვრილ ბურჟუას გარდა) ხშირად აძლევს ძაჟურად ხელს არისტოკრატისა, რათა შეერთებულის ძალით შეებრძოლოს მუშათა პარტიას. ამიტომაც დასავლეთ ევროპაში თითქმის ყველგან, ამგვარ ამბებსა ვხედავთ: იმარჯვებენ უკიდურესი პარტიები ორივე მხრით — უკიდურესი პარტია რეფორმებისა და უკიდურესი პარტია statu quo'-ს დასცველად: ხოლო რადიკალურ-ლიბერალური პარტიება დღით-დღე უძლურდება და იშლება. საფრანგეთის პროვინციალურ ქალაქებშიაც ასე მოხდა ეხლა: გაიმარჯვეს სოციალისტებმა ერთის მხრით და კონსერვატიულ რესპუბლიკელებმა მეორე მხრით, ხოლო რადიკალები დამარცხდნენ. გასაკვირველი, ისიც ერთის შეხედვით, წრევანდელს არჩევნებში იყო მხოლოდ — პარიზის საქალაქო არჩევნები.

პარიზის მუნიციპალიტეტში დღემდის ბატონობდნენ სოციალისტები, რადგანაც უმრავლესობას ისინი შეადგენდნენ. სულ მუნიციპალიტეტში 80 წევრია. ესენი განაწილებული იყვნენ უკანასკნელ არჩევნებამდე ასე:

სოციალისტი	30	ან	$37\frac{1}{2}\%$
რადიკალი.	24	"	30%
ზომიერი რესპუბლიკელი.	16	"	20%
მონარქიელები	8	"	10%
მონარქიელები, რომელ- ნიც რესპუბლიკას შეუ- რიგდნენ.	2	"	$2\frac{1}{2}\%$
<hr/>			
სულ	80	"	100%

მოსალოდნელი იყო, რომ, რადგანაც მუშათა მოძრაობა დღითი-დღე ძლიერდება, უკანასკნელ არჩევნებზე სოციალისტებს კიდევ უფრო მეტს აირჩევენ; მაგრამ ნამდვილად ისინი ნაკლები ამოირჩიეს. აი როგორ განაწილდა პარტიები არჩევნების შემდეგ:

ნაციონალისტები	43	ან	$53\frac{3}{4}\%$
სოციალისტები	23	"	$28\frac{3}{4}\%$
რადიკალები.	11	"	$13\frac{3}{4}\%$
ზომიერი რესპუბლიკელი.	3	"	$3\frac{3}{4}\%$
<hr/>			
სულ	80	"	100%

თუმცა ეს ცხრილი გვიჩვენებს, რომ სოციალისტთა პარტია შემცირდა პარიზის მუნიციპალიტეტში, მაგრამ, თუ ღრმად ჩავუკვირდებით საქმეს, დავინახავთ, რომ აქაც გაიმარჯვა თანამედროვე ტენდენციამ, ესე იგი, უკიდურეს პარტიების ზრდამა და შუათანა პარტიების დამარცხებამ. მართლაც, მაშინ როდესაც სოციალისტთა პარტიამ იკლო $1\frac{1}{4}$ პროცენტით, რადიკალთა პარტია განახევრდა— $13\frac{3}{4}\%$ -ლა ამოირჩიეს 30% მაგიერ. ხოლო რეაქციონერთა ყველა ელემენტები შეერთდნენ და გაიყვანეს 43 ნაციონალისტი. უკანასკნელები აირჩიეს არისტოკრატებმა, კლერიკალებმა და უმაღლეს ბურჟუაზიამ. პარიზი, სწორედ რომ ვთქვათ, განიყო ორ უმთავრეს ნაწილად: ერთის მხრით იდგა დემოკრატია (მუშები და წვრილი ბურჟუაზია), მეორეს მხრით ყველა რეაქციონერთა პარტიები, რომელნიც ნაციონალისტებს შეეკედლნენ. ეს განაწილება სჩანს

შემდეგ საყურადღებო ციურებიდან: პარიზის იმ უბნებში, რომელნიც დასახლებულნი არიან არისტოკრატიით და უმაღლეს ბურჟუაზიით, ნაციონალისტებმა მიიღეს 6 მაისის არჩევნებზე 32.888 ხმა, მათ მოწინააღმდეგეებმა—18.770 ხმა; ხოლო მუშებისა და წვრილ ბურჟუაზიის უბნებში ნაციონალისტებმა მიიღეს მხოლოდ 57.005 ხმა, მათ მოწინააღმდეგეებმა კი—143.720 ხმა.

ამრიგად, საფრანგეთის უკანასკნელი არჩევნები შემდეგს გვეუბნებიან დაახლოვებით: რესპუბლიკური წეს-წყობილება გამაგრდა შესამჩნევად; გაძლიერდა ბრძოლა დემოკრატიისა და ბურჟუაზიის შორის; სოციალისტებს თავიანთი პოზიციები მაგრად უქარავთ; ლიბერალურ-რადიკალური პარტიები ირღვევიან; ყველა რეაქციონერები გროვდებიან ერთად მუშათა შესანიშნავ მოძრაობის შესაჩერებლად.

მაისის უკანასკნელ რაცხვებში მთელი ევროპა შეანძრია შორეულ აღმოსავლეთიდან მოსულ ამბებმა: დღემდის ჩინეთი, გარეგნობით მაინც, დამშვიდებით უყურებდა ევროპელთა თარეშობას მის ქვეყანაში; ბოლოს, კი მისი მოთმინების ფიალა აივსო: უზარმაზარი გეგამი შეინძრა და ევროპა შიშმა მოიცვა...

მაგრამ ამის შესახებ ბასი შემდეგ წიგნამდე გადავღვთ.

ღაღა